

นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร

Guide to Sukhothai, Si Satchanalai and Kamphaeng Phet Historical Parks

๐๖๖. ๖๑
ก ๒๒๘ ๔

อุทธรณ์พนาการจากกรมศิลปากร

WITH THE COMPLIMENTS OF FINE ARTS DEPARTMENT

นำชมอุทยานประวัติศาสตร์
สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร

Guide to Sukhothai, Si Satchanalai
and Kamphaeng Phet Historical Parks

นำชมอุทยานประวัติศาสตร์ สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร

พิมพ์ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2546 จำนวน 20,000 เล่ม

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากรจัดพิมพ์

ISBN 974-91281-2-5

คณะที่ปรึกษา

นายสิริชัยชาญ	พักจำรูป	อธิบดีกรมศิลปากร
นายสด	แดงเอียด	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นางโสมสุดา	ลียะวณิช	ผู้อำนวยการสำนักโบราณคดี
นายธราพงศ์	ศรีสุชาติ	ผู้อำนวยการสำนักงานศิลปากรที่ 6 สุโขทัย

บรรณาธิการ

นายพิเศษ	เจียจันทร์พงษ์	ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านโบราณคดี และพิพิธภัณฑ์ ระดับ 10 ชช.
----------	----------------	---

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

นายสุพจน์	พรหมมานิช	ผู้อำนวยการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย
นายสุวิทย์	ชัยมงคล	หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย
นางสาวนารีรัตน์	ปรีชาพิชคุปต์	หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

ผู้เรียบเรียง

นายอนันต์	ชูโชติ	นางสาวนารีรัตน์ ปรีชาพิชคุปต์
นางธาดา	สังข์ทอง	

ผู้แปลภาษาอังกฤษ

นางนันทนา	ตันติเวชส	สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร
รองศาสตราจารย์สุรพล	นาถะพินธุ	คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
นางรัชณี	ทศรัตน์	สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร

คณะทำงาน

นายธนสิทธิ์	คชศิลา	นายพุดผิงพงศ์ แก้วมูลกิจ	นายสมชาย วัฒนการุณวงศ์
นางสาวโสน	จ็อกถึง	นายภาควมิ อยู่พูล	นายภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลัย
นางสาวเรณู	ฝากกาย	นางสาวเนาวรัตน์ จันทร์อายุ	

ภาพถ่าย

นายเรืองศักดิ์	แสงทอง	นายชูเกียรติ คำหลี่	นายวันชนะ วัฒนนี้
นายปริญญา	สอนไ	นายคำรณ อ่วมพรม	

ผังแผนที่

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย, อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์วิทยา คอมพิวเตอร์-ออฟเซต จังหวัดสุโขทัย โทร.0-5561-2140

Guide to Sukhothai, Si Satchanalai and Kamphaeng Phet Historical Parks

Second Printing in 2003, 20,000 copies

Office of Archaeology, Fine Arts Department

ISBN 974-91281-2-5

Advisors

Dr. Sirichaicharn	Fachamroon	Director General of Fine Arts Department
Mr. Sod	Dang-ied	Deputy Director General of Fine Arts Department
Dr. Somsuda	Leyavanija	Director, Office of Archaeology
Mr. Tharaphong	Srisuchat	Director of Fine Arts Region 6, Sukhothai
Editor Mr. Phises	Jiajanphong	Senior Archaeologist, Curator
Mr. Supot	Prommanot	Sukhothai Historical Park
Mr. Suvit	Chaimongkol	Si Satchanalai Historical Park
Miss. Nareerat	Preechapechacupt	Kamphaeng Phet Historical Park

Authors

Mr. Anan	Chuchote
Mrs. Thada	Sunghong
Miss. Nareerat	Preechapechacupt

English Translation

Mrs. Nantana	Tantivess	Literature and History Division
Mr. Surapol	Natapintu	Silpakorn University
Dr. Rachanie	Thosarat	Office of Archaeology Fine Arts Department

Publication Working Group

Mr. Tanasit	Kodsila	Mr. Phutthiphong	Kaeomulkit
Ms. Sano	Jokthung	Mr. Somchai	Wattanagaroowong
Mr. Parkpoom	Upoon	Mr. Panuwat	Uasaman
Mrs. Renu	Facgay	Ms. Naowarat	Janchai

Photographs

Mr. Roungsak	Sangthong
Mr. Parinya	Sonwai

Maps

Mr. Chukeat	Kamlee
Mr. Wanchana	Wattanamani
Mr. Kumron	Owmprom

Sukhothai Historical Park Tel. 0-5569-7527

Si Satchanalai Historical Park Tel. 0-5567-9211

Kamphaeng Phet Historical Park Tel. 0-5571-1921

Printing by Wittaya Printing A.Muang Sukhothai Tel. 0-5561-2140

คำนำ

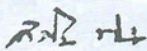
กรมศิลปากรได้จัดตั้งโครงการอุทยานประวัติศาสตร์ขึ้นในประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ.2518 เป็นโครงการเพื่อการศึกษา อนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานที่อยู่ในเมืองโบราณต่างๆ ทั่วประเทศไทย โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเอื้อประโยชน์จากการพัฒนาโบราณสถานนั้นสู่เศรษฐกิจของชุมชนในท้องถิ่นและประเทศชาติ โครงการจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์นี้ได้รับคำแนะนำ ช่วยเหลือจากยูเนสโกหรือองค์การระหว่างประเทศว่าด้วยการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม (The United Nations Educational Scientific and Cultural Organization-UNESCO) โดยการสนับสนุนงบประมาณและผู้เชี่ยวชาญสาขาต่างๆ กรมศิลปากรได้พิจารณาคัดเลือกเมืองโบราณสุโขทัย เพื่อดำเนินงานตามโครงการอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย เป็นแห่งแรก ในปี พ.ศ. 2519

ในอีกไม่กี่ปีต่อมา ก็จัดตั้งโครงการอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อดำเนินงานที่เมืองศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชร ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ของการพัฒนาเมืองโบราณของแคว้นสุโขทัย เพราะในอดีตเมืองดังกล่าวเป็นเมืองลูกหลวงของแคว้นสุโขทัย ซึ่งสภาพปัจจุบันยังคงพอมีหลักฐานหลงเหลือแสดงให้เห็นความเป็นเมืองอยู่อย่างสมบูรณ์

การดำเนินงานที่เมืองทั้งสามแห่ง ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี โดยได้รับการยกย่องให้เป็น "มรดกโลก (World Heritage)" ซึ่งผ่านเกณฑ์การพิจารณาจากคณะกรรมการมรดกโลกของยูเนสโก ในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลก (World Heritage Committee Convention) เมื่อวันที่ 12 ธันวาคม 2534 ที่เมืองคาร์เทจ ประเทศตูนีเซีย นับเป็นมรดกโลกตามบัญชีในลำดับที่ 574

การจัดพิมพ์หนังสือนำชมอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย กำแพงเพชร กรมศิลปากรมีความเชื่อมั่นว่าจะเป็นสื่อเผยแพร่ความรู้ที่ได้จากการดำเนินงานทางโบราณคดี (สำรวจ ขุดค้น ขุดแต่ง) ที่ผ่านมามีผลดีให้ประชาชน และนักท่องเที่ยวได้เข้าใจอดีตของแคว้นสุโขทัย ได้มากยิ่งขึ้น ดังนั้น การจัดพิมพ์ครั้งนี้ จึงได้มอบหมายให้นายพิเศษเจียจันทรพงษ์ ผู้เชี่ยวชาญพิเศษเฉพาะด้านโบราณคดี และพิพิธภัณฑสถาน ระดับ 10 ขช. อ่านเพื่อตรวจแก้ไขเนื้อหาสาระต่างๆ ให้มีข้อมูลที่ถูกต้อง เป็นที่ยอมรับและทันสมัยมากกว่าในการจัดพิมพ์ครั้งที่หนึ่ง

กรมศิลปากร หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผู้อ่านจะได้รับความรู้และเข้าใจประวัติศาสตร์ของชาติไทยสมัยสุโขทัยต่อเนื่องมาในสมัยอยุธยา และขอให้ผู้อ่านทุกท่านได้ท่องเที่ยวเมืองโบราณทั้งสามแห่งอย่างมีความสุขและเพลิดเพลินมากขึ้น

(นายสิริชัยชาญ พักจำรูญ)

อธิบดีกรมศิลปากร

PREFACE

In 1975, the Fine Arts Department prepared a plan for the preservation and development of national historic monuments, for the benefit of tourists and local communities alike. This was in accordance with international principles of cultural management, with advice, funding and expertise from UNESCO. In 1976 the Fine Arts Department selected Sukhothai as the first project under this initiative.

Si Satchanalai and Kamphaeng Phet were later added to this list, in order to enlarge on the historic development of the Kingdom of Sukhothai, since they were important centres of this state. These were designated as World Heritage Site Number 574 in 12 December 1991.

The Fine Arts Department trusts that this guidebook will be informative on the archaeological research and history of the Sukhothai kingdom. It is hoped that the reader will appreciate the history of the Thai people from the establishment of Sukhothai to the foundation of Ayutthaya, and that visitors will enjoy their visits to these great sites.

Sirichaicharn Fachamroon

(Dr. Sirichaicharn Fachamroon)

Director General

The Fine Arts Department

31111002317533

043461

สารบัญ

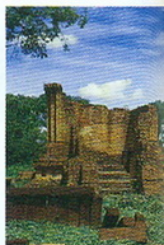
อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

เมืองสุโขทัย	9
การสิ้นสุดของแคว้นสุโขทัย	12
โบราณสถานในเมือง	13
โบราณสถานนอกเขตกำแพงเมือง	20
โบราณสถานด้านเหนือ	20
โบราณสถานด้านใต้	25
โบราณสถานด้านตะวันออก	31
โบราณสถานด้านตะวันตก	33

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

ประวัติความเป็นมาเมืองศรีสัชนาลัย	72
อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย	77
โบราณสถานภายในกำแพงเมือง	78
โบราณสถานนอกเมืองด้านทิศตะวันออก	86
โบราณสถานนอกเมืองด้านทิศเหนือ	87
โบราณสถานนอกเมืองด้านทิศตะวันตก	89
โบราณสถานนอกเมืองด้านทิศใต้	96

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

จังหวัดกำแพงเพชร	128
ประวัติความเป็นมาของเมืองกำแพงเพชร	133
โบราณสถานเมืองนครชุม	138
โบราณสถานเมืองกำแพงเพชร	142
อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร	167

CONTENTS

Sukhothai Historical Park

Sukhothai Ancient City	43
The End of the Kingdom of Sukhothai	45
Ancient Monuments within the City Wall of Sukhothai	46
Ancient Monuments outside the City Wall	53
Ancient Monuments in the North	53
Ancient Monuments in the South	58
Ancient Monuments in the East	62
Ancient Monuments in the West	64

Si Satchanalai Historical Park

History of Si Satchanalai	104
Si Satchanalai Historical Park	109
Historic Monuments inside the City Wall	109
Historic Monuments to the East of the City	115
Historic Monuments to the West of the City	115
Historic Monuments to the North of the City	118
Historic Monuments to the South of the City	120
Historic Monuments on Top of Hills	124

Kamphaeng Phet Historical Park

Kamphaeng Phet Province	172
History of Kamphaeng Phet	177
Ancient Nakhon Chum	181
Ancient Kamphaeng Phet	185
Kamphaeng Phet Historical Park	204

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

Sukhothai Historical Park

บริเวณที่ราบตอนล่างของลุ่มแม่น้ำยม ปิง น่าน ที่ราบลุ่มแม่น้ำเมย และที่ราบตอนบนของแม่น้ำป่าสัก เคยเป็นที่ชมรมของบ้านเมืองในแคว้นสุโขทัย ซึ่งเจริญรุ่งเรืองอยู่ในระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑ บริเวณดังกล่าวนี้อยู่ระหว่างอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่และเจริญมาก่อน นั่นคืออาณาจักรพุกามทางด้านตะวันตกและอาณาจักรเขมร ในด้านตะวันออก

ก่อนกำเนิดแคว้นสุโขทัยซึ่งมีทั้งศิลาจารึกและโบราณสถานมากมาย เป็นเครื่องสนับสนุนความเป็นแคว้นแคว้นที่ปรากฏขึ้นเมื่อราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ นั้นดินแดนสุโขทัยมีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์แล้ว เมื่อได้ศึกษาย้อนเวลาขึ้นไปอีกจากหลักฐานทางโบราณคดีซึ่งพบเครื่องมือหินที่เขาสวนเขา อำเภอสรรค จังหัดสุโขทัย หรือแม้กระทั่งการพบโครงกระดูกมนุษย์ที่บ้านบึงหญ้า อำเภอสรรค จังหัดสุโขทัย ได้พบเครื่องมือหินที่สัมพันธ์กับชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในแถบประเทศกัมพูชา ลาว และเวียดนาม

ชุมชนสมัยก่อนประวัติศาสตร์เหล่านี้ อาศัยอยู่ต่อเนื่องกันและตั้งเป็นบ้านเมืองขึ้นในเวลาต่อมา จนกระทั่งถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา ได้มีการติดต่อกับดินแดนอื่นแถบบริเวณภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่มีพื้นฐานทางวัฒนธรรมแบบทวารวดีโดยได้พบโบราณวัตถุที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันได้แก่ การค้นพบลูกปัด เครื่องมือเครื่องใช้เหล็ก ลำริด เงินเหรียญที่มีรูปพระอาทิตย์ รวมทั้งหลักฐานโครงกระดูกมนุษย์ที่วัดชมชื่น ในเขตเมืองเก่าศรีลังกาลัย ซึ่งมีแท่งดินเผามีลวดลายปรากฏร่วมด้วย

การค้นพบโบราณสถานในศิลปะเขมรตั้งอยู่บนภูเขาเตี้ยๆ ลูกหนึ่ง ในแถบบ้านนาเชิง อำเภอสรรค เรียกตามปากชาวบ้านว่าปรางค์ปูจ้านั้น เป็นหลักฐานการเข้ามาของวัฒนธรรมเขมรโบราณที่สำคัญ แต่การกำหนดอายุให้แน่นอนทำได้ลำบากเนื่องจากลักษณะสำคัญได้ชำรุดหายไปเป็นอันมาก อย่างไรก็ตามก็คิดว่าวัฒนธรรมเขมร

ผ่านเข้ามาทางเมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์แสดงว่าดินแดนที่ต่อมาเป็นแคว้นสุโขทัยนี้ได้เคยมีการติดต่อกับอาณาจักรเขมรโบราณมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ แล้วก็ได้

การแผ่กระจายของวัฒนธรรมเขมรปรากฏเป็นระยะต่อเนื่องเรื่อยมานับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หลักฐานโบราณสถานที่ดินขุดได้แก่ ศาลตาผาแดง ในเขตเมืองเก่าสุโขทัย เป็นโบราณสถานร่วมสมัยกับสมัยบายัน ในศิลปะเขมร เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ และดูเหมือนว่านี่เป็นพัฒนาการของเมืองในวัฒนธรรมเขมรในบริเวณที่ราบเชิงเขาประจักษ์เป็นครั้งแรก

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งยิ่งใหญ่ในอาณาจักรเขมร เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ นำพุทธศาสนาแบบมหายานเข้ามาเป็นศาสนาหลักในราชอาณาจักรของพระองค์ การสร้างเทวสถานเพื่อประดิษฐานรูปเคารพในศาสนาฮินดูแบบเดิมเริ่มเปลี่ยนแปลงไป มีการนำเรื่องตามพุทธประวัติมาประดับสถาปัตยกรรมและประดิษฐานพระพุทธรูปขึ้นแทน ลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏขึ้นที่สถาปัตยกรรมแบบเขมรที่พบในประเทศไทยที่ในอดีตเคยได้รับอิทธิพลจากเขมรด้วย ตัวอย่างที่ปรากฏชัดคือปราสาทวัดมหาธาตุที่ลพบุรี และที่ปราสาทวัดพระพายหลวงเมืองเก่าสุโขทัย

ชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมเขมรแถบสุโขทัยคงอยู่สืบต่อกันมา เรื่องราวการตั้งตนขึ้นเป็นอิสระเพื่อปกครองสุโขทัยของกลุ่มชน ซึ่งต่อมาเป็นบรรพบุรุษของคนไทยในปัจจุบันจึงปรากฏขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘

พระพุทธรูปปูนปั้น
พบที่วัดพระพายหลวง

เมืองสุโขทัย

ศิลาจารึกหลักที่ ๒ ซึ่งพบอยู่ในอุโมงค์วัดศรีชุม ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือนอกเมืองสุโขทัย ได้ให้เรื่องราวเกี่ยวกับสุโขทัยในระยะต้นว่า เมื่อพ่อขุนศรีนาวนาถุมเจ้าเมืองสุโขทัยสิ้นพระชนม์ลง ขอมสมาคโกลญล้าพวงได้เข้าครอบครองเมืองสุโขทัย พ่อขุนผาเมืองโอรสพ่อขุนศรีนาวนาถุม ที่ครองเมืองราชได้ชักชวน พระสหายคือพ่อขุนบางกลางหาว เข้าร่วมชิงเมืองสุโขทัยกลับคืนมาได้ แต่พ่อขุนผาเมือง กลับยกเมืองสุโขทัยของพระบิดา พร้อมกับได้ออบพระขรรค์ชัยศรีและพระนามศรีอินทราทิตย์ของพระองค์ ให้กับพระสหายพ่อขุนบางกลางหาว จึงมีพระนามเป็นที่รู้จักกันว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ได้ปกครองกรุงสุโขทัยเป็นต้นราชวงศ์สุโขทัยสืบมา

สุโขทัยนามเมืองที่มีความหมายว่ารุ่งอรุณแห่งความสุขนั้น เมื่อสิ้นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พ่อขุนบานเมืองไอรสองคี่ใหญ่ได้ปกครองต่อมา ไม่ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่าในระยะต้นนี้ศูนย์กลางของเมืองยังคงอยู่ในบริเวณวัดพระพายหลวง ซึ่งมีพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมและมีคูน้ำคันดินล้อมรอบ หรือย้ายมาที่เมืองใหม่ที่มีวัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลางแล้ว แต่เมื่อพ่อขุนรามคำแหงพระอนุชาได้ขึ้นปกครองสุโขทัยต่อมา ข้อมูลจากศิลาจารึกหลักที่ ๑ บอกให้ทราบว่าได้ย้ายเมืองมาอยู่ตรงที่มีวัดมหาธาตุเป็นศูนย์กลางแล้ว ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ได้กล่าวถึงความเกรียงไกรของพ่อขุนรามคำแหงไว้มากมาย พระองค์ทรงเป็นนักรบผู้ปรีชาสามารถเอาชนะขุนสามชนเจ้าเมืองขอด ตั้งแต่พระชนมายุได้ ๑๙ พรรษา อาณาเขตของแคว้นสุโขทัยในสมัยนี้แผ่ขยายไปถึงเมืองหลวงพระบางและสุดแหลมมลายู ในทางตะวันตกติดเขตแดนเกาะตะมาะ อาณาเขตที่กว้างใหญ่นี้ นักวิชาการเชื่อว่า เป็นความสัมพันธ์ของเมืองสุโขทัยกับบรรดาบ้านเมืองน้อยใหญ่เหล่านี้ในลักษณะบ้านพี่เมืองน้อง

พ่อขุนรามคำแหงทรงนำพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่กำลังเจริญอยู่ที่นครศรีธรรมราช เข้ามาเผยแพร่ที่สุโขทัย อันนับเป็นการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ ความนับถืออย่างใหม่ให้แก่คนสุโขทัย พระองค์ทรงโปรดให้มีการพึ่งเทศน์ในวันธรรมสวนะ

ศิลาจารึกได้ให้ภาพความเป็นผู้นำของพ่อขุนรามคำแหงทั้งในทางโลกและทางธรรม กล่าวคือทรงมีความสามารถในการเป็นนักรบที่ปกครองไพร่ฟ้าให้มีความเป็นอยู่ที่ดี บ้านเมืองเป็นปกติสุข ประชาชนมีอิสระในการทำการค้า ถึงกับ มีคำกล่าวว่

“เจ้าเมืองบ่เอาจอบในไพร่รู้ทาง เพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใครค้าช้าง ค้า ใครจักใครค้าม้า ค้า” พระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนาโปรดให้มีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุกลางเมืองศรีสุโขทัยอันเป็นเมืองคู่ของสุโขทัยและ ก่อสร้างอาราม พระพุทธรูปต่างๆ ขึ้นในสุโขทัย ในช่วงเทศกาลออกพรรษาพ่อขุนรามคำแหงทรงขี่ช้างขึ้นไปไหว้พระในเขตอรุณภูมิที่วัดสะพานหินเพื่อกราบนมัสการ พระองค์ทรงเป็นแบบอย่างให้แก่กษัตริย์ไทยในเวลาต่อมา ความเป็นปึกแผ่นของเมืองสุโขทัยนอกจากจะมีกำลังที่เข้มแข็ง บ้านเมืองเป็นสุขดังกล่าแล้ว ยังมีตำนานเล่ากันในสมัยหลังต่อมาว่า พระองค์คือผู้ที่ประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นใช้เป็นพระองค์แรกด้วย

เมื่อสิ้นรัชกาลของพ่อขุนรามคำแหง สุโขทัยไม่สามารถดำรงความเป็นบ้านเมืองที่รุ่งเรืองมากเหมือนแต่ก่อนไว้ได้ อาจเป็นในสมัยของพระยาเลอไทย โอรสของพ่อขุนรามคำแหงหรือภายหลังสมัยของพระยาเลอไทยก็ได้ ที่เมืองต่างๆ ภายในแคว้นสุโขทัยได้แตกแยกกันเป็นอิสระปกครองตนเอง ไม่ยอมขึ้นกับเมืองสุโขทัยที่เคยเป็นศูนย์กลางเช่นเดิม ดังนั้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐ พระมหาธรรมราชาลิไทย พระราชนัดดาของ พ่อขุนรามคำแหง ซึ่งขณะนั้นครองเมืองศรีสัชนาลัย จึงนำกองทัพเข้ามาปราบจนเป็นผลสำเร็จได้ขึ้นครองสุโขทัย และสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้แก่แคว้นสุโขทัยซึ่งประกอบด้วยเมืองต่างๆ อีกครั้งหนึ่ง

ในสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไทยเมืองสุโขทัยมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาก พระองค์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ ได้อาราธนาพระมหาสามีสังฆราชจากนครพิน อันเป็นเมืองหนึ่งทางตอนใต้ของพม่าขณะนั้นพุทธศาสนาจากลังกากำลังเจริญอยู่ที่นั่นด้วยความเลื่อมใสในพุทธศาสนา พระมหาธรรมราชาลิไทยได้ออกผนวชและจำพรรษาอยู่ที่วัดป่ามะม่วง ทางทิศตะวันตกของเมืองสุโขทัย พระองค์ยังได้ทรงพระราช

นิพนธ์วรรณกรรมทางพุทธศาสนาขึ้นเรียกว่า เถภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วง เพื่อสั่งสอนอบรมประชาชนของพระองค์ ให้เลื่อมใสในพุทธศาสนาด้วย

ลายปูนปั้น วัดพระพายหลวง

ในสมัยนี้มีความเจริญรุ่งเรืองอีกประการหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับพุทธศาสนา เพราะเป็นสิ่งที่เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธา นั่นคือ ศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมซึ่งมีความงดงาม เป็นเอกลักษณ์และสะท้อนถึงความรู้ทางเทคนิควิทยาการต่างๆ เป็นอย่างดี

จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นยุคทองของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมทีเดียว เช่น การสร้างพระพุทธรูปลีลาอันเป็นงานประติมากรรมลอยตัวที่หล่อได้อย่างวิเศษสุด เจดีย์ทรงดอกบัวตูมอันเป็นเอกลักษณ์ของทรงสถูปสุโขทัย ก็นิยมสร้างขึ้นในสมัยนี้จนเป็นแบบฉบับที่ลงตัว

พระมหาธรรมราชาลิไทยทรงพระปรีชาสามารถ ทรงเห็นคุณประโยชน์ของพุทธศาสนา จึงได้นำมาปรับใช้ในการเมืองการปกครอง โปรดให้มีการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปยังเมืองต่างๆ เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนของพระองค์ ตลอดจนคนต่างเมือง

โดยเฉพาะแคว้นล้านนาและกรุงศรีอยุธยา มีโอกาสได้สักการะบูชาพระบรมสารีริกธาตุ การสร้างเจดีย์ทรงดอกบัวตูมซึ่งเป็นเสมือนเครื่องหมายความสัมพันธ์ทางการเมืองและศาสนาในเมืองต่างๆ จึงเกิดขึ้นในสมัยนี้ เช่น วัดบรมธาตุนครชุม กำแพงเพชร, วัดสวนดอก เชียงใหม่, วัดเจดีย์ยอดทอง พิษณุโลก เป็นอาทิ (ปัจจุบันวัดที่กำแพงเพชรและ เชียงใหม่ดังกล่าว ไม่มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมปรากฏให้เห็นแล้ว)

การสิ้นสุดของแคว้นสุโขทัย

ตั้งแต่ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา เกิดอาณาจักรที่มีอำนาจขึ้น ๒ อาณาจักร ทางเหนือของสุโขทัยมีอาณาจักรล้านนา ซึ่งมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ที่เมือง เชียงใหม่สามารถแผ่อำนาจเขตมาได้เมือง ตากซึ่งเคยเป็นของสุโขทัย ส่วนทางใต้ของ สุโขทัยเจริญขึ้นมานั้น ได้แก่ อาณาจักร อยุธยา ที่ได้สถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ ซึ่งสามารถควบคุมเมืองในแถบลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยาไว้ได้นั้น เป็นเหตุให้เกียรติยศของ สุโขทัยในระยะนี้ ตกอยู่ในสถานการณ์ที่ลำบาก ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑

(พระเจ้าอู่ทอง) แห่งกรุงศรีอยุธยา ได้ยกทัพมายึดเมืองสองแคว (พิษณุโลก) ไว้ได้ พระมหากษัตริย์ราชธานีต้องถวายบรรณาการเพื่อขอเมืองคืน อาจเป็นเหตุให้พระองค์ ต้องเสด็จไปประทับอยู่ที่นั่น และโปรดให้พระขนิษฐาของพระองค์ปกครองสุโขทัยแทน เมื่อทรงได้รับคืนเมืองสองแควแล้ว เหตุการณ์ตอนนี้ก็ให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ราชบัลลังก์ สุโขทัยได้ถูกทำลายคุณลักษณะในการเป็นที่ตั้งอำนาจอันชอบธรรมของผู้ที่จะปกครอง แคว้นสุโขทัยทั้งหมดลงไปแล้ว

ปรากฏหลักฐานว่า เมื่อสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ แห่งกรุงศรีอยุธยา เสด็จสวรรคต เมื่อ พ.ศ. ๑๙๑๑ พระมหากษัตริย์ราชธานีไทยทรงพยายามฟื้นฟูความเป็นเมืองศูนย์กลาง ของสุโขทัยอีกครั้งหนึ่ง ทรงเสด็จกลับสุโขทัยพร้อมไพร่พลบริวารที่เป็นเจ้าเมืองต่าง ๆ ของแคว้นสุโขทัยที่ยังจงรักภักดี แต่พระองค์ก็ไม่สามารถแสดงบทบาทด้านการเมืองต่อไปได้นาน พระองค์เสด็จสวรรคตเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๓ - ๑๙๑๔ อันเป็นเวลา ที่ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (พองั่ว) ได้เสวยราชสมบัติที่กรุงศรีอยุธยา และส่งกำลัง เข้ายึดเมืองสุโขทัยและเมืองอื่น ๆ ในแคว้นสุโขทัยได้หมด

ประวัติศาสตร์แคว้นสุโขทัยในช่วงเวลาต่อไปประมาณครึ่งศตวรรษ เป็นเรื่องที่กษัตริย์ราชวงศ์สุพรรณภูมิที่มีอำนาจอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาและสุพรรณบุรี พยายามที่จะเข้าครอบงำแคว้นสุโขทัยทีละเล็กทีละน้อย โดยการสมรสระหว่างเจ้านายของทั้งสองราชวงศ์ การใช้ระบบขุนนางเข้าแทรกซึม ตลอดจนการสนับสนุนด้านกำลังแก่เจ้านายสุโขทัยที่เป็นพรรคพวก เครือญาติ ที่ฝ่ายสุพรรณภูมิมีศักดิ์เหนือกว่า

ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏว่าอย่างน้อยก็เมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๑ ที่แคว้นสุโขทัยทั้งหมด ได้กลายเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของกรุงศรีอยุธยา ที่ชาวอยุธยาเรียกว่าเมืองเหนือแล้ว เพราะในปีนี้เป็นปีที่ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (สมเด็จพระเจ้าสามพระยา) ได้ส่งโอรสที่สมภพจาก พระชายาราชวงศ์สุโขทัยมาครองเมืองพิษณุโลก ในตำแหน่งพระรามศวร อันเป็นตำแหน่งพระมหาอุปราช ปกครองกลุ่มเมืองเหนือทั้งหมด โดยขึ้นต่อกรุงศรีอยุธยาอีกทีหนึ่ง

โบราณสถานในเมือง

วัดมหาธาตุ

ตั้งอยู่ในใจกลางเมืองตามแบบแผนความเชื่อในเรื่องจักรวาลแบบอินเดียโบราณ เป็นวัดที่มีความสำคัญประกอบด้วยเจดีย์ประธาน วิหาร มณฑป โบสถ์ และเจดีย์รายจำนวน มาก ถึง ๒๐๐ องค์

เจดีย์ประธานของวัด ซึ่งตั้งเด่นสง่างามมีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมถือว่าเป็นสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของศิลปะสุโขทัยโดยแท้ แต่คงมิได้เป็นรูปแบบแรกเริ่มเมื่อมีการสร้างวัดมหาธาตุขึ้น ของเดิมน่าจะมีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์ทิศที่ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน และตั้งอยู่ตรงกลางของด้านทั้งสี่

รายรอบเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทิศ จำนวน ๔ องค์ องค์ที่อยู่ตรงมุมทั้งสี่เป็นเจดีย์ที่มีอิทธิพลของศิลปะทวารวดี ส่วนเจดีย์ที่อยู่กึ่งกลางของด้านทั้งสี่เป็นเจดีย์

ทรงปราสาทแบบสุโขทัยซึ่งมีลวดลายปูนปั้นแบบอิทธิพลศิลปะลังกา รอบๆ เจดีย์ประธานมีปูนปั้นรูปพระสาวกในท่าอัญชลี เดินประทักษิณโดยรอบพระมหาธาตุ

ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ได้บรรยายว่า...กลางเมืองสุโขทัยนี้มีพิหารมีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารศ มีพระพุทธรอันใหญ่ มีพระพุทธรอันราม... พระพุทธรูปทองเข้าใจโดยทั่วไปว่าหมายถึงหลวงพ่อดุสิตของชาวเมืองเก่า เมื่อต้นรัตนโกสินทร์ ที่ประดิษฐานอยู่ที่วิหารหลวงในวัดมหาธาตุ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญโดยล้องแพไปไว้ที่ วิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร ต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้พระราชทานนามว่า พระศรีศากยมุนี พระพุทธรูปนี้น่าจะเป็นพระพุทธรูปสำริดที่พระมหารัชมหาราชลิไททรงโปรดให้หล่อขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๕ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย อันเป็นแบบที่นิยมมากในสมัยสุโขทัย ที่วิหารหลวงในวัดมหาธาตุสุโขทัยจึงยังปรากฏแท่นฐานขนาดใหญ่ของพระพุทธรูปองค์นั้นเหลือให้เห็น

ส่วนพระอัฐฐารศ ที่กล่าวถึงในจารึกหมายถึงพระพุทธรูปยืน ที่มีขนาดใหญ่สูงราว ๑๘ ศอก ประดิษฐานภายในมณฑปที่ขนาบอยู่สองข้างของเจดีย์ประธาน

ถัดจากวิหารหลวงไปทางตะวันออกเป็นวิหารสูง ที่เรียกชื่อเช่นนี้ เนื่องจากวิหารหลังนี้มีฐานก่ออิฐเป็นลักษณะฐานบัว มีความสูงประมาณ ๑.๕ เมตร เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา ซึ่งสร้างขึ้นในภายหลัง ทำให้พื้นที่ว่างระหว่างหน้าวิหารสูงกับกำแพงแก้วด้านหน้าเหลือเพียงพื้นที่แคบๆ ไม่ได้สัดส่วนกับความสูงของตัวอาคาร

นอกจากนี้ภายในวัดมหาธาตุยังมีกลุ่มเจดีย์ จัดแยกออกเป็นกลุ่มหนึ่งอยู่ทางทิศใต้ของเจดีย์ประธาน มีศูนย์กลางอยู่ที่เจดีย์ ๕ ยอด ซึ่งมีขนาดใหญ่เป็นที่ ๒ รองจากเจดีย์ประธาน ได้พบหลักฐานที่เป็นจารึกลานทองมีข้อความระบุเป็นที่น่าเชื่อว่าเจดีย์ ๕ ยอดองค์นี้เป็นเจดีย์บรรจุอัฐิของพระมหารัชมหาราชลิไท

เนินปราสาท

ทางทิศตะวันออกติดกันกับวัดมหาธาตุ มีโบราณสถานแห่งหนึ่งซึ่งเรียกในปัจจุบันว่า เนินปราสาท ตามการสันนิษฐานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าบริเวณนี้เคยเป็น ฐานปราสาทราชวัง ของกษัตริย์เมืองสุโขทัย

กรมศิลปากรได้ขุดแต่งโบราณสถาน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ พบฐานอาคารแบบฐานบัวคว่ำบัวหงาย ลักษณะเป็นฐานสูงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ ขนาด ๒๗.๕๐x ๕๑.๕๐ เมตร มีบันไดที่ด้านหน้าและด้านหลังอย่างละหนึ่งแห่ง

อย่างไรก็ตาม ในการขุดค้นทางโบราณคดีไม่พบหลักฐานที่พอจะชี้ได้ว่าสถานที่นี้เป็น ปราสาทราชวัง อีกทั้งแผนที่เก่าทำในสมัยรัชกาลที่ ๕ ก็บ่งบอกว่า เป็นบริเวณเดียวกันกับวัดมหาธาตุ คือเป็นสิ่งก่อสร้างเนื่องในทางศาสนาในวัด มากกว่าจะเป็นวัง แต่เดิมวังกษัตริย์สุโขทัย ควรเป็นตำแหน่งที่ตำแหน่งที่ตั้งควรอยู่เหนือศาลตามาแดง ติดกับวัดศรีศักดิ์ทางทิศตะวันตก ซึ่งศิลาจารึกวัดศรีศักดิ์ กล่าวว่า เป็นตำแหน่งของเจ้านายสุโขทัย เมื่อตอนกลาง พุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งตำแหน่งที่ตั้งเช่นนี้จะตรงกับตำแหน่งของพระราชวังกษัตริย์เขมรโบราณที่เมืองพระนครหลวง หรือนครธม

วัดศรีสวาย

ตั้งอยู่ทางใต้ของวัดมหาธาตุ ห่างออกไปประมาณ ๓๕๐ เมตร โบราณสถานสำคัญ ตั้งอยู่ในกำแพงแก้วนั้นประกอบไปด้วยปรางค์ ๓ องค์ ที่มีรูปแบบศิลปะลพบุรี แต่ลักษณะของปรางค์ค่อนข้างเพรียว ตั้งอยู่บนฐานเตี้ย ๆ มีลวดลายปูนปั้น

บางส่วนเหมือนลายบนเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์หยวน ได้พบทับหลังสลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ ชิ้นส่วนของเทวรูป และศิลาจารึก อันเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า วัดศรีสวาย เคยเป็นเทวสถานในศาสนาฮินดูมาก่อนแล้วแปลงเป็นพุทธสถานโดย ต่อเติมวิหารขึ้นที่ด้านหน้า เป็นวัดในพุทธศาสนาภายหลัง

วัดศรีสวาย

วัดตระพังเงิน

ตั้งอยู่ทางตะวันตกของวัดมหาธาตุ มีระยะห่างประมาณ ๓๐๐ เมตร โบราณสถานแห่งนี้ไม่มีกำแพงแก้ว ประกอบด้วยเจดีย์ประธาน วิหาร และโบสถ์กลางน้ำ

วัดตระพังเงิน

โบราณสถานของวัดนี้มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน โดยมีวิหารประกอบอยู่ด้านหน้า ลักษณะที่เด่นของเจดีย์ทรงดอกบัวตูมของวัดนี้ คือมีจระนำที่เรือนธาตุทั้งสี่ด้านสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปยืนและลีลา ซึ่งแตกต่างไปจากเจดีย์ทรงดอกบัวตูมในที่อื่น ๆ

ด้านตะวันออกของเจดีย์ เป็นเกาะมีโบสถ์ตั้งอยู่กลางน้ำตามคติที่สืมาเช่นเดียวกับวัดสระศรี โบสถ์นี้ตั้งอยู่ในสระน้ำที่มีชื่อว่า ตระพังเงิน

วัดสระศรี

เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในทิศตะวันตกเฉียงเหนือของวัดมหาธาตุ โบราณสถานนี้ มีความงดงามมากอีกแห่งหนึ่ง เนื่องจากที่ตั้งอยู่กลางสระน้ำที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ชื่อว่า ตระพังตระกวน สิ่งสำคัญของวัดประกอบด้วย เจดีย์ทรงระฆังกลม วิหารและโบสถ์ กลางน้ำ ก่อน พ.ศ. ๒๕๒๑ มีถนนจรดวิถีถ่อง ตัดผ่านกลางวัด ซึ่งทำลายคุณค่าและเป็นอันตรายต่อโบราณสถาน กรมศิลปากรจึงได้ปรับปรุงทัศนียภาพเพื่อรักษาโบราณสถาน โดยขุดร่องถนนออกไป แล้วสร้างถนนเลียบสระน้ำขึ้นแทน

เจดีย์ทรงระฆังกลมของวัดเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงการรับพุทธศาสนาจากลังกาของสุโขทัย บางครั้งจึงเรียกเจดีย์แบบนี้ว่า เจดีย์ทรงลังกา ส่วนโบสถ์ที่อยู่กลางน้ำก็เป็นความเชื่อถือแบบพุทธศาสนาที่ใช้น้ำในความหมายของความบริสุทธิ์ของขอบเขตที่กันไว้เป็นเขตสำหรับให้พระสงฆ์ทำสังฆกรรม เรียกว่า นทีสีมา

ศาลหลักเมือง

โบราณสถานนี้ตั้งอยู่ติดกับคูน้ำด้านเหนือของวัดมหาธาตุ เป็นอาคารขนาดเล็กยกพื้นสูง มีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ด้านบนมีเสากลมก่อขึ้นจากศิลาแลง มีหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้องดินเผา

ไม่พบหลักฐานในศิลาจารึกที่กล่าวถึงหลักเมือง อีกทั้งไม่ปรากฏแนวคิดเกี่ยวกับหลักเมืองในสมัยสุโขทัยเลย แต่ชาวบ้านเรียกที่นี่ว่าศาลากลางเมืองมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๐ รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดให้พระวิเชียรปราการไปขุดตรวจพบว่า มีเสาศิลาแลงตั้งอยู่ทั้งสี่มุม ๗ ละ ๒ เศษซ้อน ที่ตรงกลางมีหลุมเข้าใจว่าเป็นหลุมที่ฝังนิมิตในหลุมนี้มีศิลาแผ่นแบน มีลายที่ลางเลือน บางทีอาจเป็นแผ่นดวงเมือง ข้อที่ทรงสันนิษฐานเช่นนี้จึงกลายเป็นความเชื่อว่า ที่นี่เป็นศาลหลักเมืองจริง ๆ

วัดชนะสงคราม

ตั้งอยู่ทางเหนือของวัดมหาธาตุ และอยู่ใกล้กับเรียกว่า หลักเมืองด้วย เดิมเรียกกันว่า วัดราชบูรณะ ก็คือ มีเจดีย์ทรงระฆังกลมขนาดใหญ่เป็นเจดีย์ประธาน ออกมียุทธ โบสถ์ และเจดีย์รายต่างๆ แผนผังของพิเศษออกไปคือ มีเจดีย์ทรงวิมานขนาดเล็กขนาดประธานที่ด้านตะวันออก คล้ายที่วัดเจดีย์เจ็ดแถวเมืองศรีวิชัย น่าจะเป็นเจดีย์ที่สร้างเพิ่มเติมขึ้นในระยะเวลาต่อมา เมื่อสุโขทัยรวมอยู่ในราชอาณาจักรอยุธยาแล้ว

โบราณสถานที่มีลักษณะเด่นด้านตะวันออก วัดนี้มีที่เจดีย์

วัดตระพังทอง

ตั้งอยู่ทางตะวันออกของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง เป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่บนเกาะกลางสระน้ำที่เรียกว่า ตระพังทอง มีเจดีย์ทรงระฆังกลม ใช้ศิลาแลงก่อเป็นฐาน ส่วนด้านบนใช้อิฐเป็นวัสดุก่อสร้าง

รอบ ๆ มีเจดีย์รายล้อมจำนวน ๘ องค์ สำหรับโบสถ์ ซึ่งปัจจุบันยังเห็นผนัง และรูปทรงหลังคาตอนข้างสมบูรณ์นั้น เป็นเพราะเมื่อราว ๙๐ กว่าปีที่แล้ว พญารณชัยชาญยุทธ (ครุฑ) ซึ่งเป็นเจ้าเมืองสุโขทัยได้มาบวชเณรและได้เรียไทรพญาก่อสร้างโบสถ์ขึ้น โดยก่อลงบนรากฐานโบสถ์เก่าสมัยสุโขทัย

สิ่งสำคัญของวัดนี้ยังมีรอยพระพุทธรูปบาทสมัยสุโขทัย จำหลักเป็นลายมณฑล ๑๐๘ รอยพระบาทนี้ ได้เคลื่อนย้ายมาจากเขาพระบาทใหญ่ ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไททรงสร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๐๒

วัดตระกวน

ชื่อวัดตระกวน เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๐ เป็นอย่างน้อยซึ่งน่าจะเป็น ชื่อเดิมของ วัดตระกวน ที่ปรากฏในศิลาจารึกวัดสรศักดิ์ ซึ่งจารึกเล่าเรื่องราวเมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ กล่าวถึงมหาเถรธรรมไตรโลกย์ จากตำบลดาวขอนแก่นมาเยี่ยมหลาน ซึ่งเป็นพระมหารัชมหาราชองค์หนึ่งผู้ครองเมืองสุโขทัย ท่านได้มาพำนักที่วัดตระกวนนี้

ชื่อ ตระกวน นี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสันนิษฐานว่า เป็นภาษาเขมรแปลว่าผักนึ่ง

โบราณสถานที่น่าสนใจ มีเจดีย์ทรงระฆังกลมและอุโบสถประกอบที่ด้านตะวันออก มีการค้นพบพระพุทธรูปสุโขทัยแบบแรกๆ ที่นี้ด้วย เรียกว่า พระพุทธรูปแบบหมวดวัดตระกวน

ศาลตาผาแดง

ตั้งอยู่ติดกับตระพังตระกวนทางด้านทิศเหนือ และใกล้กับประตูเมืองด้านเหนือ ปรากฏในแผนที่สมัย ร.๕ เรียกว่าศาลเทพารักษ์ใหญ่และศาลตาผาแดง

ลักษณะเป็นโบราณสถานหลังเดี่ยวแบบปราสาทเขมร ก่อด้วยศิลาแลงทั้งหมด ส่วนบนฐานบัวลูกฟัก มีห้องยาวหรือส่วนที่ยื่นออกไปจากตัวปราสาท อยู่ทางด้านตะวันออก และตะวันตก โดยห้องด้านตะวันออกมีความยาวกว่าด้านตรงข้าม

เมื่อกรมศิลปากรดำเนินการขุดแต่งและบูรณะศาลตาผาแดง ได้พบชิ้นส่วนเทวรูปและเทวสตรีประดับด้วยเครื่องตกแต่งอย่างงดงาม เมื่อได้ศึกษาเปรียบเทียบแล้ว อาจเทียบได้กับศิลปะเขมรแบบบายนรุ่นแรก ๆ ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

เทวสตรี
พบที่ศาลตาผาแดง

โบราณสถานแห่งนี้เป็นหลักฐานยืนยันถึง การมีชุมชนที่มีวัฒนธรรมเขมรนับถือศาสนาฮินดูปะปนในแถบนี้แล้ว เมื่อประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๘

วัดสรศักดิ์

ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองด้านเหนือมีศาลตามาแดงอยู่ในทิศตะวันตกเฉียงไปทางทิศใต้ของวัด หลักฐานเกี่ยวกับวัดนี้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกวัดสรศักดิ์ว่า นายอินทสรศักดิ์ได้ขอพระราชทานที่ดิน ขนาด ๑๕ x ๓๐ วา จากออกญาธรรมราชา เจ้าเมืองสุโขทัยขณะนั้น เพื่อสร้างวัดถวาย ครั้นสร้างสำเร็จแล้วจึงให้himนตพระมหาเถรธรรมไตรโลกยจากตำบลดาวขนอน ผู้เป็นน้องของออกญาธรรมราชาเจ้าเมืองสุโขทัยให้มาจำพรรษาที่วัดนี้ด้วย

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๑๙๕๙ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ เจ้าสามพระยา ขณะยังทรงพระเยาว์ได้เสด็จมาบำเพ็ญพระราชกุศล พร้อมพระราชมารดาและพระมาตุจฉา (น้า) ที่เมืองสุโขทัย การเสด็จคราวนี้พระมาตุจฉาได้เสด็จเข้าพำนักยังพระตำหนักหัวสนามเก่าด้านทิศตะวันตกติดกับวัดสรศักดิ์ ความในศิลาจารึกวัดสรศักดิ์ตอนนี้เองที่ช่วยชี้ตำแหน่งของพระตำหนักหรือวังของเจ้านาย ตลอดถึงกษัตริย์ของสุโขทัยว่าควรจะอยู่ตรงบริเวณทิศตะวันตกของวัดสรศักดิ์เหนือศาลตามาแดงนี้เอง และที่ปัจจุบันเป็นถนน จากวัดมหาธาตุ ผ่านศาลตามาแดง ผ่านระหว่างวัดสรศักดิ์ และพระตำหนักสุประตูลาลงทางด้านทิศเหนือนี้ คือ “สนาม” ที่กล่าวถึงในจารึกวัดสรศักดิ์

ลักษณะเด่นของวัดนี้คือ มีเจดีย์ทรงลังกาอีกแบบหนึ่งที่นิยมสร้างมาแต่ครั้งสมัยสุโขทัยแล้วคือ เจดีย์ทรงกลมที่มีช้างล้อมรอบฐาน ตามความเชื่อว่าช้างเป็นสัตว์พาหนะของพระเจ้าจักรพรรดิ ที่คู่ควรกับการเป็นพาหนะค้ำจุนพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนตลอด ๕,๐๐๐ ปี

วัดซ่อนข้าว

ตั้งอยู่ในกำแพงเมืองด้านเหนือใกล้กับประตูศาลหลวง มีโบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ทรงดอกบัวตูม ที่มีลักษณะของซุ้มเรือนธาตุทึบตัน เพื่อรองรับรูปดอกบัวตูม (ปัจจุบันส่วนยอดพังทลาย) อันเป็นลักษณะทั่วไปของเจดีย์แบบนี้

วัดซ่อนข้าวไม่มีชื่อและหลักฐานปรากฏในศิลาจารึก เป็นชื่อเรียกของคนในท้องถิ่น กรมศิลปากรขุดแต่งและบูรณะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ เดิมอาจจะเป็นวัดเดียวกันกับวัดสรศักดิ์ก็ได้

โบราณสถานนอกเขตกำแพงเมือง

ในพื้นที่ทั้งสี่ด้านของเมืองสุโขทัยมีโบราณสถานตั้งอยู่เป็นจำนวนมากปรากฏทั่วไปตามพื้นที่ราบและบนภูเขา เป็นจำนวนถึง ๑๑๖ แห่ง นอกจากนั้นเป็นสิ่งก่อสร้างเพื่อระบบชลประทาน แหล่งวัตถุดิบ และแหล่งอุตสาหกรรม

โบราณสถานด้านเหนือ

วัดพระพายหลวง

ตั้งอยู่ใกล้ประตูเมืองด้านเหนือและอยู่ชั้นนอก จัดเป็นโบราณสถานที่เก่าแก่ต่อประวัติศาสตร์สุโขทัยอีกแห่งหนึ่ง สร้างในรูปแบบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมตั้งแต่ยุคเริ่มแรกของเมืองสุโขทัย และก่อสร้างเพิ่มเติมสืบต่อกันมาจนถึงสมัยสุโขทัยตอนปลาย

ชนากับกำแพงเมือง และมีความสำคัญ เพราะมีสิ่งก่อ

เจดีย์ทรงเหลี่ยม วัดพระพายหลวง

กลุ่มโบราณสถานตั้งอยู่ตรงกลางในพื้นที่ที่มีคูน้ำล้อมรอบ คูน้ำแต่ละด้านมีความยาว ประมาณ ๖๐๐ เมตร โบราณสถานที่เก่าแก่ที่สุดในวัดเป็นปราสาท ๓ องค์ ปัจจุบันพังทลายลงเหลือเพียงฐาน ๒ องค์ และสมบูรณ์เพียงองค์ด้านทิศเหนือเท่านั้น มีลักษณะของปราสาท และลวดลายปูนปั้นประดับเล่าเรื่องตามพุทธประวัติเหมือนกับปราสาทที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี และที่ปราสาทปาลิไลย์ในเมืองพระนครหลวงของเขมร เป็นเครื่องยืนยันว่า ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ชุมชนสุโขทัยมีวัฒนธรรมร่วมกับเขมรในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และมีความเกี่ยวข้องกับเมืองละโว้ (ลพบุรี) เมืองใหญ่ที่เป็นตัวแทนของวัฒนธรรมเขมร ในที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลาง

ถัดจากปราสาทไปทางตะวันออกนอกจากจะมีวิหารแล้ว ยังมีเจดีย์ทรงเหลี่ยมแบบปัทมาศ ประดับทุกด้านด้วยซุ้มพระพุทธรูปลดหลั่นเป็นชั้น ๆ ขึ้นไป เหมือนกับเจดีย์กุฎกัณฑ์วัดลำพูน ที่เจดีย์นี้มีหลักฐานการก่อสร้างทับซ้อนกันหลายสมัย เช่น มีพระพุทธรูปในซุ้มเป็นแบบหมวดวัดตระกวนอยู่ภายในที่ถูกปิดและซ้อนทับอยู่ด้วยพระพุทธรูปสุโขทัยหมวดใหญ่อันเป็นที่รู้จักกันทั่วไป เป็นต้น

วัดพระพายหลวง

ทางด้านตะวันออกสุดของกลุ่มโบราณสถาน เป็นมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อริยาบท ได้แก่ นั่ง นอน ยืน และเดิน ซึ่งเข้าใจว่าน่าจะสร้างในสมัยหลังที่สุดในบรรดาโบราณสถานที่ยกมาแล้ว คือในสมัยสุโขทัยตอนปลาย

วัดศรีชุม

อยู่นอกกำแพงเมืองตรงมุมตะวันตกเฉียงเหนือพอดี สิ่งที่สำคัญที่ปรากฏอยู่โดดเด่น ได้แก่ อาคารที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งขนาดใหญ่เต็มพื้นที่ ภายในอาคารมีขนาดหน้าตักกว้างประมาณ ๑๑.๓๐ เมตร เชื่อกันว่าชื่อพระพุทธรูปเรียกตามที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า พระอจนะ มีความหมายว่าผู้ไม่หวั่นไหว สร้างเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย องค์ที่เห็นในปัจจุบันนี้ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ราว พ.ศ. ๒๔๙๖-๒๔๙๙

พระอจนะ วัดศรีชุม

คำว่า ศรี มาจากคำเรียกพื้นเมืองเดิมของไทยว่า สะหลี ซึ่งหมายถึงต้นโพธิ์ ดังนั้นชื่อศรีชุมจึงหมายถึงดงของต้นโพธิ์ แต่ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่เขียนในสมัยอยุธยาตอนปลาย ไม่เข้าใจความหมายนี้แล้ว จึงเรียกสถานที่นี้ว่า ฤๅษีชุม ว่าเป็นสถานที่ที่พระนเรศวรมาประชุมทัพกันอยู่ที่นี่ก่อนที่จะยกทัพไปปราบเมืองสวรรคโลก อันเป็นต้นตอของตำนานเรื่องพระ (อจนะ) พุดได้ที่เล่าขานกันต่อมา

วัดศรีชุมยังมีความสำคัญต่อประวัติศาสตร์

สุโขทัยอีก ในช่องผนังของมณฑปได้ค้นพบศิลาจารึกหลักที่ ๒ เรียกว่า จารึกวัดศรีชุม ที่เล่าเรื่องราวของการก่อตั้งราชวงศ์สุโขทัยของคนไทยกลุ่มหนึ่ง และที่เพดานของช่องผนังดังกล่าวมีภาพจิตรกรรมลายเส้นเป็นภาพเล่าเรื่องพระพุทธเจ้าในชาติต่างๆ ที่เรียกว่า ชาดก บางภาพมีลักษณะทางศิลปกรรมคล้ายกับศิลปะลังกา โดยมีอักษรสมัยสุโขทัยกำกับบอกเรื่องชาดกไว้ที่ภาพแต่ละภาพด้วย

เตาเผาเครื่องสังคโลก

สังคโลก เป็นชื่อที่มีความหมายถึงเครื่องปั้นดินเผาที่ผลิตขึ้นในสมัยสุโขทัย ทั้งในเมืองศรีสุโขทัยและเมืองสุโขทัย เป็นการทำเครื่องถ้วยชามที่เคลือบสีต่างๆ เช่น สีเขียวไข่กา สีน้ำตาล สีใสเคลือบทับลายเขียนรูปต่างๆ เป็นอาทิ สังคโลกเป็นสินค้าที่ส่งไปขายยังนอกอาณาเขตสุโขทัยอย่างกว้างขวาง ทั้งในดินแดนแถบที่เป็นประเทศไทยปัจจุบันเช่นที่อยุธยาและพบในแถบฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และ

แถบภาคใต้แล้ว ยังได้
ญี่ปุ่นด้วย

แหล่งเตาเผาเครื่องถ้วยชามสังคโลกที่

เมืองสุโขทัยพบอยู่ทางด้าน

เหนือ นอกกำแพงเมืองโดยเฉพาะในบริเวณ

คันดินรอบวัดพระพายหลวง ลักษณะของเตามีอยู่ ๒ แบบ แบบแรกเป็นเตากลม มีพื้นเจาะรูเพื่อระบายความร้อนจากช่องใส่ไฟที่อยู่ด้านล่างขึ้นมา บางครั้งก็เรียกว่า เตาดระกรับ แบบที่ ๒ มีลักษณะเป็นรูปหลังเต่า มีปล่องระบายความร้อนและช่องไฟอยู่คนละแนวกันเพื่อระบายความร้อนในแนวอนเรียก เตาประทุน

เตาเผาที่สุโขทัยส่วนใหญ่เป็นเตาที่ก่อขึ้นจากอิฐดิบ ไม่ใช่เตาชุดที่ชุดเข้าไปในเนินดินธรรมชาติแบบเตาบางแห่งที่ศรีสุโขทัย เพราะในการขุดค้นของกรมศิลปากรพบเตาอิฐดิบนี้ ก่ออยู่บนชั้นดินดาน ซึ่งเป็นชั้นดินล่างสุดของสุโขทัย

วัดอ้อมรอบ

อยู่ใกล้กับวัดศรีชุม เป็นวัดขนาดเล็กมีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธานของวัด วิหารก่ออิฐ ๑ หลัง เจดีย์ราย ๙ องค์ โบราณสถานล้อมรอบด้วยคูน้ำ

เตาเผาเครื่องสังคโลก

วัดเตาทุเรียง

เป็นวัดที่ตั้งอยู่ในบริเวณเตาเผาเครื่องสังคโลกเข้าใจว่าคงสร้างขึ้นในภายหลังการเลิกผลิตเครื่องสังคโลกในบริเวณนี้แล้ว โบราณสถานประกอบด้วยวิหาร และเจดีย์ราย เดิมมีลวดลายปูนปั้นรูปพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย และเหล่าเทพเทวดาล้อมรอบองค์พระพุทธรูป แต่ปัจจุบันได้หักพังสูญหายแล้ว

วัดสังฆาวาส

อยู่ใกล้กับแนวถนนพระร่วง นอกกำแพงด้านเหนือโดยตั้งอยู่ทางตะวันออกของถนน ประวัติของวัดไม่ปรากฏ วัดนี้มีวิหารซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ แต่พระเศียรหักหายไปแล้ว นอกจากนี้ ก็มีโบสถ์และเจดีย์ต่างๆ

วัดตระพังผักตบ

ตั้งอยู่ระหว่างกำแพงเมืองด้านเหนือและคลองแม่ลำพัน ด้านหน้าวัดมีสระน้ำโบราณ ๒ สระ

โบราณสถานมีฐานวิหารขนาด ๘.๕๐ x ๑๒.๐๐ เมตร หลักฐานในส่วนฐานชุกชีถูกทำลาย ด้านเหนือและใต้ของวิหารมีเจดีย์ขนาดเล็กจำนวน ๑๑ องค์ โดยรอบของวิหารและเจดีย์มีกำแพงแก้วก่อด้วยอิฐสันนิษฐานว่ามีซุ้มประตูอยู่ทั้งสี่ด้าน ๆ ละ ๑ ประตู

วัดแม่โจน

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดพระพายหลวง ริมถนนสายเมืองเก่า-หนองตาโชติทางตะวันตกเฉียงเหนือของโบราณสถานมีบ่อน้ำซึ่งใช้หินชนวนกรุเป็นผนังมีเส้นผ่าศูนย์กลางราว ๑ เมตร

โบราณสถานมีวิหารขนาด ๕ ห้อง ฐานกว้าง ๗.๕๐ x ๑๑.๔๕ เมตร ตอนท้ายของวิหารมีเจดีย์ประกอบอยู่ ๓ องค์

วัดร่องขวางตะวันตก

อยู่ทางตะวันตกของวัดพระพายหลวง เป็นโบราณสถานเล็กๆ ที่ประกอบด้วยวิหาร และเจดีย์ ๒ องค์ ก่อสร้างด้วยอิฐ

วัดเตาทุเรียงบน

เป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่ทางกลุ่มเตาทุเรียง ตอนเหนือของวัดพระพายหลวงมีวิหาร ขนาด ๗.๕๐ x ๑๐.๕๐ เมตร และเจดีย์ประธานเป็นหลักของวัด ได้มีการขุดค้นพบเมตพระศกของพระพุทธรูปขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๗ เซนติเมตร ในบริเวณวัดนี้ด้วย

วัดมะขามป้อม

อยู่ติดกับประตูเมืองสุโขทัยด้านเหนือที่เรียกว่า ประตูศาลหลวง ริมทางเมืองเก่า-คอนโก

โบราณสถานประกอบด้วยวิหาร มณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปยืน จากลักษณะเมื่อแรกทำการขุดแต่งเสร็จสันนิษฐานว่าเดิมอาจเป็นมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อริยาบท เจดีย์ขนาดเล็กมีจำนวน ๓ องค์ ตั้งอยู่ทางด้านใต้หนึ่งองค์ที่เหลือสร้างอยู่ทางด้านตะวันตก ไม่ปรากฏหลักฐานแสดงลักษณะรูปทรงของเจดีย์

วัดหนองปรือ

ตั้งอยู่ทางคูเมืองสุโขทัยด้านเหนือและตะวันตกเฉียงใต้ของคูแม่โจนหรือเรียกบริเวณนี้ว่า เนินร่อนทอง

โบราณสถานประกอบด้วยวิหาร ซึ่งมีขนาดฐานก่อด้วยอิฐขนาด ๙.๐๐x๑๑.๐๐ เมตร และบางตอนมีศิลาแลงเป็นวัสดุก่อเสริม หลังคาเป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้อง

วัดเนินร่อนทอง

อยู่ถัดจากคูเมืองด้านเหนือ ชื่อวัดเนินร่อนทองเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกโบราณสถานประกอบด้วยวิหาร ขนาดกว้าง ๘ x ๑๔ เมตร วัสดุที่ก่อฐานเป็นศิลาแลงต่างขนาดกัน และมีเจดีย์ประกอบอยู่ทางด้านตะวันตกของวิหาร เนื่องจากถูกขุดทำลายมาก จึงไม่ทราบรูปทรงของเจดีย์แต่มีพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดเล็กประดับ ด้านตะวันตกของโบราณสถานทั้งสองมีบ่อน้ำกรุด้วยอิฐ เส้นผ่าศูนย์กลาง ๑ เมตร

โบราณสถานด้านใต้

ประตูมะโม

ประตูเมืองทางด้านใต้ มีลักษณะทั่วไปเช่นเดียวกับประตูเมืองด้านอื่นๆ คือ ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางกำแพงด้านใต้เป็นช่วงตัดผ่าน และมีป้อมดินที่สร้างยื่นออกไปจากแนวกำแพงเป็นรูปสี่เหลี่ยม เพื่อให้ผู้เข้าศึกหลักฐานกล่าวถึงกำแพงเมืองสุโขทัยปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า ... เมืองสุโขทัยนี้มีสี่ปากประตูหลง... และ... รอบเมืองสุโขทัยนี้ตรีบูรได้สามพันสี่ร้อยวา

ลักษณะกำแพงเมืองสุโขทัยเป็นกำแพงสามชั้น สองชั้นนอกเป็นคันดินสลับกับคูน้ำ กำแพงชั้นในมีแกนเป็นคันดิน ก่อหุ้มด้วยศิลาแลงและอิฐ ประโยชน์ของกำแพงเมืองคือใช้บอกขอบเขตของเมือง ป้องกันข้าศึก และคูน้ำใช้เป็นทางระบายน้ำไม่ให้ท่วมเมือง เนื่องจากพื้นที่ลาดเอียงจึงเป็นทำเลที่ดีและมีการใช้เทคนิควิทยาการที่เหมาะสม คือใช้คันดินบังคับน้ำให้ไหลพ้นตัวเมือง

การขุดค้นทางโบราณคดี ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๕ พบว่าการสร้างกำแพงเมืองทั้งสามชั้นนั้น คงสร้างในระยะเวลาที่แตกต่างกัน คือครั้งแรกมีกำแพงเมืองกับคูน้ำชั้นในเพียงชั้นเดียว

วัดก้อนแลง

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองโดยห่างจากประตูมะโมไปทางทิศใต้ประมาณ ๖๐ เมตร เป็นวัดเล็ก ๆ และไม่มีหลักฐานการสร้างวัด ลักษณะโบราณสถานเหลือฐานเจดีย์ประธาน ซึ่งเป็นฐานสูงแบบฐานเขียงของเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ก่อด้วยศิลาแลง มีวิหารประกอบและ เจดีย์รายก่ออิฐ

วัดตันจันทร

ถัดจากวัดก้อนแลงไปทางใต้ประมาณ ๒๐๐ เมตร มีทางแยกซ้ายมือ เลี้ยวเข้าไปประมาณ ๑๐๐ เมตร ที่วัดนี้แม้ไม่มีประวัติการสร้างวัดแต่ได้ค้นพบพระพิมพ์ดินเผาที่เรียกว่า เสน่ห์จันทร ซึ่งมีชื่อเสียงของสุโขทัยด้วย มีเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ก่อด้วยอิฐ มีคูหาหรือซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง ๔ ทิศ ส่วนยอดเหลือแต่องค์ระฆังเท่านั้น ด้านตะวันออกของเจดีย์มีวิหารก่ออิฐ มีเสาดิลาแลงรองรับหลังคามุงกระเบื้อง

วัดเชตุพน

ออกจากวัดตันจันทร เดินทางต่อไปตามถนนอีกสักระยะหนึ่ง ทางขวามือเป็นที่ตั้งของวัดเชตุพน ลักษณะโดดเด่นของโบราณสถานแห่งนี้คือพระพุทธรูปสี่อริยาบถ (นั่ง นอน ยืน เดิน) ขนาดใหญ่ ซึ่งสามารถมองเห็นได้แต่ไกล โดยสร้างอยู่ภายในมณฑปจตุรมุข องค์พระพุทธรูปปั้นโดยรอบผนังอิฐซึ่งทำหน้าที่เป็นแกนรองรับหลังคา อันเป็นลักษณะที่พัฒนามาจากสถาปัตยกรรมของพม่าในเมืองพุกาม ถัดไปทางด้านตะวันตกของมณฑปจตุรมุขนี้มีมณฑปย่อมุมไม้ยี่สิบขนาดเล็กมีหลังคาทรงแท่นเป็นเส้า และใช้หินชนวนขนาดใหญ่ทำเป็นเพดาน ยังปรากฏร่องรอยของพระพุทธรูป

มณฑปพระสี่อริยาบถ วัดเชตุพน

หน้าต่างทำจากหินชนวน วัดเชตุพน

ประทับนั่งปางมารวิชัย แต่ชำรุดมากแล้ว ที่ผนังด้านนอกมีลายเขียนสีดำ แสดงลักษณะลายแบบที่ปรากฏบนเครื่องถ้วยจีน เป็นลายพันธุ์พฤกษา

วัดเชตุพนยังมีสิ่งที่น่าสนใจอีกอย่างหนึ่งก็คือ กำแพงแก้วที่ล้อมมณฑปจตุรมุขนี้สร้างจากหินชนวนที่มีขนาดใหญ่และหนา โดย

มีการสกัดและบากหินเพื่อทำเป็นกรอบและซีกทรงเลียนแบบเครื่องไม้

ถัดจากมณฑปจตุรมุขและมณฑปย่อมุขไปทางตะวันตก มีลานก่ออิฐสูงราว ๑ เมตร ใช้เป็นที่ปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์

ไม่ปรากฏหลักฐานว่าวัดนี้สร้างในสมัยใด เชื่อว่าในสมัยพ่อขุนรามคำแหงคง

วัดเชตุพน

ยังไม่สร้างขึ้น จารึกวัดสรศักดิ์ กล่าวถึงเหตุการณ์เมื่อกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ว่าเมื่อพระมหาเถรธรรมไตรโลกฯ มีศักดิ์เป็นน้าของพระมหารัชมหาราชเจ้าเมืองสุโขทัย พระองค์หนึ่ง มาจำพรรษาอยู่ที่วัดสรศักดิ์ ได้ร่วมชุมนุมกับพระวัดเชตุพน พิจารณาการสร้างเจดีย์ข้างรอบและศาสนสถานอื่นๆ ที่วัดสรศักดิ์ จากข้อความที่ระบุชื่อวัดเชตุพนในศิลาจารึกหลักนี้ ประกอบกับรูปแบบทางศิลปกรรมของที่นี่ แสดงให้เห็นว่าวัดเชตุพนคงเป็นวัดที่มีความสำคัญและเจริญรุ่งเรืองในช่วงสุโขทัยตอนปลาย

นอกจากนี้ยังได้พบจารึกที่วัดเชตุพน กล่าวถึงเจ้าธรรมรังษีซึ่งบวชได้ ๒๒ พรรษา มีจิตศรัทธาสถาสร้างพระพุทธรูปขึ้นใน พ.ศ. ๒๐๕๗

วัดเจดีย์สี่ห้อง

ตั้งอยู่ทางตะวันออกของวัดเชตุพน ห่างไปราว ๑๐๐ เมตร นอกจากวิหารเจดีย์ประธาน และเจดีย์รายต่างๆ แล้ว สิ่งที่สำคัญของวัดคือ ที่ฐานเจดีย์ประธานมีภาพปูนปั้นประดับอยู่โดยรอบ บัน

เป็นรูปบุคคล รูปบุรุษและสตรี สวมอาภรณ์และเครื่องประดับต่าง ๆ กัน ในมือถือภาชนะมีพันธุ์พฤกษากว้าง โผล่พ้นออกมาแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ ความเจริญงอกงาม ภาชนะนี้เรียกว่า หม้อปูลมขมิ้น นอกนั้นก็ยังมีปูนปั้นรูปช้าง

ปูนปั้นประดับฐานเจดีย์ วัดเจดีย์สี่ห้อง

และสิงห์ประดับ รูปบุคคลที่กล่าวนี้อาจหมายถึงมนุษย์นาค ซึ่งถือว่าเป็นเทพอยู่ในโลกบาดาลตามแบบอย่างคติที่นิยมในลังกา

องค์เจดีย์ประธานที่ได้รับการบูรณะมาแล้วหลายสมัยนั้น เป็นทรงระฆังกลม ส่วนยอดของเจดีย์หักพังลง คงปรากฏส่วนปล้องไฉนตกอยู่ที่ฐานเจดีย์

วัดศรีพิจิตรกิริติกลยาราม

จากวัดเจติยสี่ห้องเดินทางต่อไปทางตะวันออกราว ๒๐๐ เมตร เป็นที่ตั้ง ของวัดนี้ ซึ่งมีชื่อเรียกของชาวบ้านแต่เดิมว่า วัดตาเถรซึ่งหนึ่ง ต่อมาได้พบศิลาจารึกที่วัดนี้ ปรากฏชื่อเรียกว่า วัดศรีพิจิตรกิริติกลยาราม สร้างขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๔๖ โดยพระราชชนนีศรีธรรมราชมาตามหาดิลกรัตนราชนาถกรรโลง ซึ่งเป็นพระมเหสีของพระมหาธรรมราชาลิไท และเป็นพระราชมารดาของพระมหาธรรมราชาเจ้าเมืองสุโขทัยพระองค์หนึ่ง ได้โปรดให้หมื่นพระเถระชั้นผู้ใหญ่จากเมืองกำแพงเพชรมาอำนวยการสร้างวัดนี้

โบราณสถานยังล้อมรอบด้วยคูน้ำเช่นวัดทั่วไปในสุโขทัย รูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังกลมซึ่งเป็นประธานของวัด ได้เปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบทั่วไปของสุโขทัยที่มีฐานเดี่ยว แต่เจดีย์วัดศรีพิจิตรฯ ตั้งอยู่บนฐานสูง มีฐานเชิงสี่เหลี่ยม เรียบ ๓ ชั้น ต่อด้วยฐานย่อมุมไม้ยี่สิบ แล้วจึงถึงองค์ระฆังกลม ทางด้านตะวันออกของเจดีย์ได้พบอัมมจรรย์ คือลายบนพื้นเป็นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก (ครึ่งวงกลม) มีลวดลายเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ซึ่งเป็นอิทธิพลที่ได้รับมาจากศิลปะลังกา

วัดศรีพิจิตรกิริติกลยาราม

วัดวิหารทอง

อยู่ใกล้กับคลองขุดชื่อคลองยาง ห่างจากประตูมะโมไปทางตะวันออกเฉียงใต้ ๑.๕ กิโลเมตร มีเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นประธาน แต่ปัจจุบันส่วนเรือนธาตุถึงยอดเจดีย์ได้หักพังลงแล้ว จากตำแหน่งที่ตั้ง อาจจะเป็นวัดทักษิณารามที่ศิลาจารึกวัดอโศการามกล่าวว่า พระมหาเทพีศรีจุฬาลักษณ์ทรงสร้างถวายแก่พระมหากษัตริย์

วัดโสกการาม

ชื่อชาวบ้านเรียกว่าวัดสลัดได อยู่ห่างจากกำแพงเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ เป็นวัดที่พบศิลาจารึกกล่าวว่า สร้างเมื่อพ.ศ. ๑๙๔๒ โดยพระมหาเทพศิรีจุฬาลักษณ์ พระมเหสีของพระมหาธรรมราชา

ธิราช ผู้เป็นโอรสของพระมหาธรรมราชาลิไท ในคราวเดียวกับที่ก่อสร้างวัดทักษิณาราม เมื่อสร้างวัดโสกการามเสร็จแล้วได้นิมนต์สรภังคเถรให้มาเป็น เจ้าอาวาสวัด รูปแบบของเจดีย์ก็เป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมเช่นเดียวกัน ปัจจุบันส่วนยอดหักพังลงแล้ว

นอกจากนี้ก็มี วิหาร มณฑป เจดีย์ราย สร้างอยู่ภายในบริเวณคูน้ำล้อมรอบตามที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกด้วย

วัดโสกการาม

วัดโพรงเม่น

อยู่ตรงกับมุมกำแพงเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้พอดี และอยู่ทางตะวันออกของวัดวิหารทอง วัดนี้ไม่มีประวัติการก่อสร้าง สถาปัตยกรรมที่สำคัญคือ เจดีย์ทรงระฆังที่มีฐานแปดเหลี่ยม โดยเป็นฐานเชิงเรียบ ๓ ชั้น ต่อด้วยฐานบัวลูกแก้วอกไก่ อยู่ในผังแปดเหลี่ยม ส่วนเหนือองค์ระฆังกลมขึ้นไปชำรุดหมด

วัดมูลังกา

อยู่ตรงกำแพงเมืองทางตะวันออกเฉียงใต้ โดยตั้งอยู่ทางตะวันออกของถนนพระร่วง (ปัจจุบันช่วงนี้เป็นถนนลาดยาง) ไม่ปรากฏหลักฐานประวัติการสร้าง เนื่องจากมีฐานเจดีย์ใหญ่ซึ่งเข้าใจว่าอาจเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลม นักวิชาการสันนิษฐานว่าอาจเป็นวัดสังฆารามตามที่ปรากฏชื่อในจารึกวัดโสกการามที่เคยกล่าวถึงแล้ว

เจดีย์ประธานเหลือแต่ฐาน มีวิหารประกอบที่ด้านตะวันออก และเจดีย์รายรอบบริเวณนั้น ที่น่าสังเกตคือ มีอุโบสถตั้งอยู่ในทิศตะวันตกขององค์เจดีย์ อันเป็นการวางผังที่พบในสมัยกรุงศรีอยุธยา

โบราณสถานด้านตะวันออก

ทางด้านตะวันออกของสุโขทัยมีถนนโบราณผ่านหน้าวัดมุลังกา ถนนเส้นนี้เชื่อมการสัญจรระหว่างเมืองกำแพงเพชรและสุโขทัย เป็นถนนที่มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย และเป็นเส้นทางที่สมเด็จพระเจ้าลิขิตเมศวร ซึ่งพระมหากษัตริย์ราชธานี ได้อาราธนามาจากนครพิน เมืองทางตอนใต้ของพม่า เดินทางมาสู่เมืองสุโขทัยและเข้าประตูเมืองด้านตะวันออกที่เรียกว่าประตูกำแพงหัก

ด้านเหนือของประตูกำแพงหักเข้าไปช่วงต่อกับกำแพงเมืองสุโขทัยชั้นกลาง และชั้นนอก มีคลองแม่ลำพัน นำน้ำจากภูเขาและที่ลาดแถบนี้ไปสู่แม่น้ำยมที่ตำบลธานี ผังตรงข้ามกับตัวจังหวัดสุโขทัย และจากคลองแม่ลำพันติดต่อไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ มีพื้นที่ลุ่มกว้างใหญ่อยู่ผืนหนึ่งเข้าใจว่าจะเป็นทะเลหลวง หรือที่รับน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งกล่าวอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ นอกจากนี้ศิลาจารึกยังได้บรรยายให้เห็นสภาพทางด้านตะวันออกของเมืองสุโขทัยนี้ว่า ...มีพิหาร มีปูครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไผ่นา มีถินมีถ่าน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก...

โบราณสถานในด้านตะวันออกที่เหลืออยู่ และมีความสำคัญ มีดังนี้

วัดช้างล้อม

จากประตูกำแพงหักไปตามถนนจรดวิถีถ่อง วัดช้างล้อมตั้งอยู่ทางฝั่งซ้าย ห่างถนนออกไปราว ๑๐๐ เมตร และตั้งอยู่ทางฝั่งเหนือของคลองแม่ลำพัน ได้พบศิลาจารึกที่วัดนี้เขียนเล่าเหตุการณ์ในระหว่างก่อน พ.ศ. ๑๙๐๕ - ๑๙๓๓ ว่า พ่อขุนไสดำฝั้วแม่มนเทต เป็นขุนนางที่จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ราชธานี มีใจศรัทธา ออกบวชตามพระมหากษัตริย์ราชธานี และได้อุทิศที่ดินของตนสร้างวิหารใน ปี พ.ศ. ๑๙๓๓ สร้าง

วัดช้างล้อม

พระพุทธรูป หอพระไตรปิฎก ปลุกปั้นพระศรีมหาโพธิ์ อุทิศบุญกุศลถวายแด่พระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งเสด็จสวรรคตแล้ว และสร้างพระพุทธรูปหิน อุทิศบุญกุศลถวายแด่พระมเหสีของพระมหาธรรมราชาลิไทผู้วายชนม์ไปแล้วด้วย

โบราณสถานวัดนี้มีพื้นที่กว้างขนาด ๑๐๐ x ๑๕๗ เมตร มีคูน้ำล้อมรอบนอกคูน้ำห่างไปทางตะวันออกมีอุโบสถแบบนทีสี่มา เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่มาก เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงระฆังกลม มีฐานเจดีย์ทำเป็นรูปช้างล้อม จำนวน ๓๒ เชือก มีลานประทักษิณโดยรอบ มีวิหารหน้าเจดีย์มีพระพุทธรูปปูนปั้นชำรุดมากแล้ว โบราณสถานอื่นก็มีเจดีย์ราย มีกำแพงแก้วล้อมรอบชั้นหนึ่งก่อนที่เป็นชั้นของคูน้ำ

วัดตระพังทองหลาง

อยู่ริมถนนจรดวิถีถ่อง หากเดินทางมาจากจังหวัดสุโขทัยวัดตระพังทองหลางจะตั้งอยู่ริมซ้ายมือ จุดสังเกตง่าย ๆ ก็คือ มีชุมประตูประดับกระเจกทางเข้าวัดตระพังทองหลางซึ่งเป็นวัดสมัยปัจจุบัน

วัดนี้ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารว่าสร้างในสมัยใด เป็นวัดขนาดกลาง โบราณสถานหลักก็มีมณฑปประกอบ วิหารทั้งดงามแห่งหนึ่งของสุโขทัย เจดีย์ราย มีคูน้ำล้อมรอบ และโบสถ์อยู่ทางตะวันออก วัดนี้ไม่มีเจดีย์ประธาน แต่ใช้มณฑปทำหน้าที่เหมือนเป็นเจดีย์ประธาน อันเป็นลักษณะเฉพาะแบบหนึ่งของการสร้างวัดที่สุโขทัย

มณฑปก่อด้วยอิฐ เป็นอาคารในผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ภายในมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่เต็มพื้นที่ แต่ปัจจุบันชำรุดหมดแล้ว มณฑปด้านทิศตะวันออกเป็นชุมประตู อีกสามด้านเป็นผนังที่ประดับด้วยปูนปั้น เป็นเรื่องตามพุทธประวัติที่ชำรุดเกือบหมดแล้ว แต่จากหลักฐานที่บันทึกเป็นภาพถ่ายเก่าทำให้ทราบเรื่องราวได้ว่า

ผนังด้านเหนือ เป็นภาพตอนพระพุทธเจ้าทรงทรมานช้างนาฬาคีรี โดยปั้นรูปพระพุทธองค์ประทับยืนเคียงข้างด้วยอัครสาวกคือ พระอานนท์ ที่ปลายพระบาทของพระพุทธเจ้ามีร่องรอยให้ทราบว่าเป็นหัวเข้าช้าง ซึ่งคุกเข่ายอมแพ้พระพุทธเจ้า

ผนังด้านใต้ เป็นภาพตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภายหลังเสด็จขึ้นไปโปรดพระพุทธรูปรดา ปั้นรูปพระพุทธเจ้าในท่าลีลา มีพระอินทร์กับพระพรหมและเหล่าทวยเทพตามเสด็จมาส่ง ได้มีการถอดพิมพ์ภาพปูนปั้นนี้ขณะที่อยู่ในสภาพสมบูรณ์กว่า จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

ผนังด้านตะวันตก เป็นภาพตอนพระพุทธเจ้าโปรดเทสนาสั่งสอนพวกศากยวงศ์ที่เมืองกบิลพัสดุ์ ขณะทรงสั่งสอนทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ เป็นรูปครึ่งมี เปลวไฟล้อมรอบพระพุทธองค์ และมีรูปบรรดาพระญาติแวดล้อมอยู่ภายนอกรูปครึ่งมีนั้น

บรรดาภาพปูนปั้นเหล่านี้แสดงถึงลักษณะศิลปะสุโขทัยที่เจริญสูงสุด หรือที่เรียกว่ายุคทองของศิลปะสุโขทัย ซึ่งอายุอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐

วัดเจติยสูง

อยู่ถัดจากวัดตระพังทองหลางไปทางตะวันออกสามารถมองเห็นเจดีย์ ได้จากที่วัดตระพังทองหลาง ชื่อของวัดคงเรียกตามลักษณะของเจดีย์ประธานในวัดที่ตั้งอยู่บนฐานสูง ไม่พบรูปแบบฐานเจดีย์แบบนี้เลย ยกเว้นที่วัดนี้คือฐานเจดีย์กว้าง ๑๔ x ๑๔ เมตร ตัวองค์เจดีย์เป็นทรงระฆังกลม ส่วนฐานก่อเป็นแท่นสูงย่อมุมไม้ยี่สิบ ลักษณะคล้ายกับผนังของมณฑปแต่ก่อทึบทุกด้าน

วัดเจติยสูงน่าจะเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยตอนปลายแล้ว โดยดูจากลักษณะการทำฐานสูง และลักษณะของเครื่องเจดีย์ทั้งองค์ ก็พัฒนาการต่อมาจากเจดีย์จำลองทำด้วยสำริดที่ได้จากวัดสระศรี และเจดีย์เอนที่เมืองศรีสัชนาลัย

โบราณสถานด้านตะวันตก

พื้นที่นอกเขตกำแพงเมืองสุโขทัยด้านตะวันตกเรียกว่าเขตอรัญญิก ซึ่งเรียกตามการแบ่งคณะสงฆ์ออกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่ายแรกเรียกว่าฝ่ายคามวาสีเป็นพระสงฆ์ที่อยู่ในเขตเมือง อีกฝ่ายหนึ่งเป็นพระสงฆ์ที่อยู่นอกเขตเมือง มุ่งเน้นการปฏิบัติวิปัสสนาเพื่อการหลุดพ้น เขตอรัญญิกในระยะแรกๆ ของสุโขทัยคงเริ่มขึ้นที่บริเวณด้านตะวันตก ดังปรากฏความในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงว่า ...เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำโดยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร...

เส้นทางที่จะออกไปสู่เขตอรัญญิก จำต้องผ่านประตูเมืองด้านตะวันตกที่ชื่อว่า ประตูอ้อ นับว่าเป็นเส้นทางสำคัญ เพราะนอกจากพ่อขุนรามคำแหงจะทรงเสด็จขึ้นไปไหว้พระบนเขาตะพานหิน ตามเส้นทางนี้แล้ว พระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งผนวชแล้วมาจำพรรษาที่วัดป่ามะม่วง ตลอดจนสมเด็จพระ

พระอภัยราศ วัดตะพานหิน

พระสังฆราชจากลังกาที่มาเผยแผ่ศาสนาที่สุโขทัย ก็ทรงใช้เส้นทางและมีกรณีกิจที่เกี่ยวข้องกับ พื้นที่เขตอรัญญิกอีกด้วย

โบราณสถานที่สำคัญนอกเขตกำแพงเมืองด้านตะวันตก มีดังนี้

วัดสะพานหิน

เป็นวัดตั้งอยู่บนเนินเขาที่มีความสูง ๒๐๐ เมตร ชื่อวัดเรียกตามลักษณะ ทางที่พลาดด้วยหินจากตีนเขาขึ้นไปเป็นระยะทาง ๓๐๐ เมตร สิ่งสำคัญในวัดมีพระประธานเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ น่าจะตรงกับที่ศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงเมืองสุโขทัย สมัยพ่อขุนรามคำแหงว่า ...ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันหนึ่งมนใหญ่สูงงามแก่กม มีพระอัฐารศอันหนึ่งลุกยืน... และน่าจะเป็นวัดที่พ่อขุนรามคำแหงทรงช้างเผือกชื่ออรุจาศิริ เพื่อไปนบพระในวัดนี้ทุกวันช้างขึ้นและแรม ๑๕ ค่ำ

วัดสะพานหิน

วัดอรัญญิก

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกอยู่ลาดเชิงเขาในปากกลางอรัญญิก ห่างจากประตูข้อ ๒.๓ กิโลเมตร โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย กลุ่มฐานกุฏิสงฆ์ใช้

สำหรับพระสงฆ์วิปัสสนาธรรม ภูมิมีขนาดเล็กสำหรับพระภิกษุสงฆ์เพียงองค์เดียวนั่งวิปัสสนาธรรม ทางเดินปูด้วยหินเชื่อมกันระหว่างโบสถ์และวิหาร บ่อน้ำรูปสี่เหลี่ยมขุดลงไปในศิลาแลงมีน้ำขังตลอดทั้งปี

วัดตระพังช้างเผือก

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกห่างจากประตูออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๑.๖ กิโลเมตร

ลักษณะเป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ ไม่เห็นรูปแบบชัดเจน แต่พบร่องรอยการก่ออิฐและศิลาแลง มีลักษณะคล้ายวิหารขนาดใหญ่

ด้านทิศใต้มีสระน้ำขนาดใหญ่ ขนาดประมาณ ๓๐ x ๔๐ เมตร ด้านทิศตะวันตกของเนินโบราณสถาน มีสระน้ำขนาดใหญ่กว่าสระที่อยู่ด้านใต้ ชาวบ้านเรียกว่าตระพังช้างเผือก ในหนังสือพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วง ของรัชกาลที่ ๖ พระองค์ก็ทรงกล่าวถึงวัดตระพังช้างเผือกด้วยหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญที่ทรงกล่าวถึงคือศิลาจารึกวัดตระพังช้างเผือก ศิลาจารึกหลักนี้ภายหลังต่อมาศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้เปรียบเทียบข้อความที่อ่านไว้บ้างเล็กน้อยในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงกับศิลาจารึกที่ไม่ทราบว่ามีใครนำมาแต่เมื่อใด อยู่ที่เขาไกรลาส สวนซ้าย ภายในพระบรมมหาราชวัง (หลักที่ ๑๐๒) ปรากฏข้อความแสดงว่าเป็นศิลาจารึกหลักเดียวกัน

วัดช้างรอบ

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกห่างจากประตูออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒.๔ กิโลเมตร

โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมแบบลังกาฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีช้างโผล่ครึ่งตัว มีจำนวน ๒๔ เชือก พระอุโบสถอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานและมีเจดีย์ราย ๕ องค์ล้อมรอบเจดีย์ประธาน (ช้างรอบ) และโบสถ์

วัดเขาพระบาทน้อย

อยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกห่างจากประตูประมาณ ๒.๗ กิโลเมตร ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ทรงจอมแห มีคูหาพระพุทธรูป ๔ ทิศ

วัดเขาพระบาทน้อย

องค์พระยังมีรอยเป็นริ้ว ๆ ลักษณะเหมือนการตากแห ซึ่งพบเพียงองค์เดียวในเมืองสุโขทัย

ด้านหน้าเจดีย์ทรงจอมแหมีวิหาร ประดิษฐานรอยพระพุทธบาท ๔ รอย (ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง) นอกจากนี้ยังมีกุฏิสงฆ์สำหรับวิปัสสนา และฐานเจดีย์ศิลาแลงขนาดใหญ่

วัดป่ามะม่วง

จารึกสมัยสุโขทัยหลายหลักกล่าวถึงป่ามะม่วง ซึ่งอยู่ทางตะวันตกของเมืองสุโขทัย มีจารึกหลักที่ ๖ ค้นพบในวัดป่ามะม่วง พูดถึงความสำคัญของวัดนี้ว่าพระมหารัชมราชาลิไททรงออกผนวช เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๕ ในวัดป่ามะม่วงปัจจุบันประกอบด้วยอุโบสถและเจดีย์ต่างๆ และอยู่ไม่ไกลจากเทวาลัยมหาเกษตร ซึ่งเป็นที่ที่พบเทวรูปสำริดศิลปะสุโขทัยอันเป็นรูปเคารพในศาสนาฮินดู อาทิ พระนารายณ์ พระศิวะ และพระพรหม

วัดศรีโกล

จากประตูอ้อเลียบไปทางถนนผ่านป้อมประตูเมืองและวัดร้างชิดกำแพงเมืองชื่อวัด ตต. หมายเลข ๔๑ แล้ว จะพบพื้นนาอันกว้างใหญ่จรดพื้นที่ราบริมเทือกเขาประทับวัดแรกที่จะได้พบเป็นวัดศรีโกล มีโบราณสถานกลุ่มหนึ่งเป็นมณฑปอันเคยประดิษฐานพระพุทธรูปที่ได้ชำรุดหักพังไปหมดแล้ว มณฑปก่อขึ้นจากอิฐเป็นห้องสี่เหลี่ยมมีผนังหนา เพื่อรองรับส่วนบนที่เป็นหลังคาทำจากอิฐน้ำหนักรวมอาคารที่มีเครื่องบนก่อด้วยอิฐนี้แสดงระดับศักดิ์ศรีความสำคัญของตัวอาคารประดิษฐานพระพุทธรูป ว่าแตกต่างจากวิหารที่เห็นเหลือแต่ฐานกับเสาที่ตั้งชิดกันอยู่ข้างหน้า ตัววิหารเดิมมีส่วนบนเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง เป็นสถานที่สำหรับสาธุชนเข้าไปใช้เพื่อนมัสการพระพุทธรูปที่ประดิษฐานอยู่ในมณฑป องค์ประกอบทั้งหมดน่าจะเป็นการจำลองภาพสมัยพุทธกาลเมื่อพระพุทธองค์ประทับอยู่ในพระคันธกุฎี หรือกุฏิส่วนพระองค์ในพระอารามแห่งใดแห่งหนึ่ง โดยมีวิหารสำหรับเป็นสถานที่ให้สาธุชนใช้เป็นที่สักการะพระพุทธรูปเป็นอาคารที่แยกสัดส่วนต่างหากจากพระคันธกุฎี

วัดศรีโสดเป็นที่จำพรรษาของพระมหาเถรผู้ทรงความรู้ในพระไตรปิฎกจากลังกา พระมหาเถรผู้นี้เชื่อกันว่าคือผู้ประพันธ์ข้อความสรรเสริญพระมหาธรรมราชาลิไท ที่ทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๕ ไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๔

วัดติก

อยู่ทางตะวันตกของวัดศรีโสด ห่างออกไปราว ๗๐ เมตร ไม่ปรากฏหลักฐานเอกสารกล่าวถึงเลย คงมีแต่เฉพาะปูนปั้น ซึ่งเมื่อราว ๙๐ กว่าปีที่แล้วยังมีสภาพที่สมบูรณ์ ซึ่งสามารถหาดูได้จากภาพถ่ายเก่าในหอจดหมายเหตุแห่งชาติและหนังสือเกี่ยวกับสุโขทัยบางเล่ม

ลวดลายปูนปั้นประดับอยู่บนผนังของมณฑป เล่าเรื่องพุทธประวัติตอนพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เทวาลัยมหาเกษตร

อยู่ถัดจากวัดติกไปทางตะวันตกราว ๑๐๐ เมตร ชื่อ เทวาลัยมหาเกษตร พบอยู่ในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ของพระมหาธรรมราชาลิไท ซึ่งทำเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๕ กล่าวถึง พระมหาธรรมราชาลิไททรงประดิษฐานรูปพระอิศวร และรูปพระนารายณ์ไว้ที่เทวาลัย มหาเกษตร ในป่ามะม่วงนี้เพื่อเป็นที่สักการะบูชาของพวกดาบสและพราหมณ์ทั้งหลาย ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๑๘๙๒

รูปพระอิศวรและพระนารายณ์ตามที่กล่าวนี้ เชื่อกันว่าตรงกับกลุ่มประติมากรรมลอยตัวเทวรูปสำริด นุ่งผ้าและสวมเครื่องประดับอย่างที่เคยกล่าวทรงเครื่อง คือมีเครื่องประดับรัด

ต้นแขนและรัดเกล้า ปัจจุบันเก็บอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครหลายองค์ องค์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดคือพระอิศวร สูง ๓.๐๘ เมตร และพระนารายณ์ สูง ๒.๖๗ เมตร

ตัวโบราณสถานที่ประดิษฐานเทวรูปเหล่านี้ มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ผนังก่อด้วยอิฐ ทั้งผนังและเสामณฑปมีขนาดใหญ่หันหน้าสู่ทิศตะวันออก

เทวรูปสมัยสุโขทัย

วัดเจติยัม

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ ทางขึ้นวัดไปด้วยหินชนวน จากเชิงเขาด้านทิศตะวันออกไปจนถึงลานวัดบนภูเขา

โบราณสถานที่สำคัญคือ เจติยประธานทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส ที่ฐานชั้นล่างมีซุ้มพระพุทธรูปทั้ง ๔ ด้าน ฐานพระวิหารก่อด้วยศิลาแลงปูด้วยหิน กุฏิสงฆ์สำหรับวิปัสสนาธรรม มีทั้งก่อด้วยอิฐและหิน สระน้ำขุดลงไปในศิลาแลง

วัดเจติยัม

วัดถ้ำหีบบน

ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ ห่างจากประตูอ้อมมาทางทิศตะวันตก ๒.๖ กิโลเมตรโบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย พระวิหารก่อด้วยศิลาแลง เจติยทรงระฆัง กุฏิสงฆ์สำหรับวิปัสสนาธรรม ๒ แห่ง ก่อด้วยอิฐ

วัดถ้ำหีบล่าง

ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ ใกล้กับวัดถ้ำหีบบน โบราณสถานมีลักษณะเด่นคือ ส่วนใหญ่สร้างด้วยหินและศิลาแลง เช่น เจติยประธานทรงระฆังก่อด้วยหิน พระวิหารก่อด้วยหิน ทางเดินปูด้วยหินจากเชิงเขาจนถึงลานวัด

วัดเขาพระบาทใหญ่

อยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก ตั้งอยู่บนเขาพระบาทใหญ่ติดกับสรีดภงส์ โบราณสถานประกอบด้วยซากวิหารก่อด้วยอิฐและหิน วัดเขาพระบาทใหญ่เคยเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปจำลองเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๒ ปัจจุบันนำมาประดิษฐานที่วัดตระพังทอง ข้างพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติรามคำแหง

สรีดภงส์

ทิศตะวันตกของเมืองมีเทือกเขาประทะศทอด้วยยาวเป็นฉากหลังให้กับเมืองเป็นอย่างดีนั้น เป็นแหล่งที่อุดมด้วยพืชพรรณไม้ต่างๆ รวมทั้งพืชสมุนไพร และเป็นพื้นที่หลังคาที่สามารถรองรับน้ำฝนได้อีกด้วย จากความชาญฉลาดของคนสุโขทัยในอดีต จึงรู้จักสร้างคันดินกั้นน้ำขนาดใหญ่ในระหว่างหุบเขากว้างมายาวถึงเขาพระบาทใหญ่ อันเป็นที่รวมของน้ำจากเชิงต่างๆ ตามบริเวณเขาถึง ๑๗ เชิงเป็นคันดินสำหรับผันแปรทิศทางของน้ำ ที่เชื่อมกันมาแต่เดิมก็คือสรีดภงส์ที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ น้ำจากสรีดภงส์ถูกระบายไปตามคลองเสาหอเพื่อเข้าไปใช้อุปโภคบริโภคในเมือง โดยระบายเข้าสู่เมืองตรงมุมตะวันตกเฉียงใต้ สรีดภงส์ในปัจจุบันได้รับการปรับปรุงขึ้นใหม่ โดยกรมชลประทานร่วมกับกรมศิลปากร ให้มีความสูงและแข็งแรงกว่าเดิมสำหรับใช้กักเก็บน้ำ มีความสูงประมาณ ๑๐ เมตร สามารถกักเก็บน้ำได้ถึง ๔๐๐,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตร

สรีดภงส์

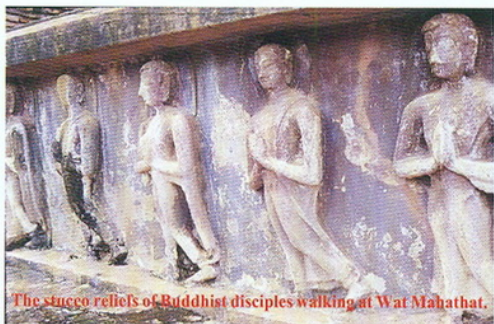
Flourishing between the 14th and the 16th century A.D., the Kingdom of Sukhothai spread across the Moei, lower Yom, Ping, Nan and upper Pa Sak river valleys. The area lay between two great kingdoms Pagan in the west and Khmer in the east.

Prior to the establishment of Sukhothai around the middle of the 13th century, people had already settled in those areas. Stone implements found on Khao Khen and Khao Ka hills in Sri Nakhon District of Sukhothai Province, as well as human remains and stone implements at Ban Bung Ya in Khirimat District of Sukhothai Province, are evidence of prehistoric settlements, related to those in Laos Cambodia, and Vietnam.

Those early settlements later developed into states. From the 7th century, the inhabitants had relations with people in the central and northeastern areas which were under the influence of Dvaravati culture. Archaeological evidence of Dvaravati style beads, bronze as well as implements, silver coins stamped with images of the sun, carved clay objects, human skeletons, were found at Wat Chom Chun in the old town of Si Satchanalai.

An ancient Khmer style monument, commonly known as Prang Pu Cha, on a small hill in Ban Na Choeng, Khirimat District, indicates the influence of the Khmer culture in this area. It is difficult to specify the age of this ancient monument, however since most important features are in ruins. Based on the assumption that Khmer civilization extended through the town of Si Thep, the region which later became the Sukhothai Kingdom had possibly had contact with the Khmer Kingdom since the 12th century.

The continuous spread of Khmer culture from the 12th to the 13th century is evidenced by ancient monuments such as Ta Pha Daeng shrine in Sukhothai Province. Contemporary with Bayon style of the 12th century, the shrine indicates the first development of a town in the Khao Pra Thak valley under Khmer influence.

The stucco reliefs of Buddhist disciples walking at Wat Mahathat.

Around the 13th century, a great change occurred in the Khmer Kingdom when King Jayavarman VII adopted Mahayana Buddhism as the main religion of the Kingdom. In Khmer sanctuaries, Buddha images were enshrined in place of images of Hindu gods and decorative art centered on the theme of the life story of the Buddha. Evidence of Khmer sanctuaries under Mahayana influence has been found at Prang Sam Yot, the prang of Wat Mahathat in Lop Buri Province, and a prang of Wat Phra Phai Luang in Sukhothai.

Around the middle of the 13th century, those communities having cultural relations with the Khmer liberated themselves and established the Kingdom of Sukhothai.

Sukhothai Ancient City

Stone Inscription No. 2 found at Wat Si Chum in the northwest of Sukhothai deals with the history of the early period of Sukhothai. After the death of Pho Khun Si Nao Nam Thom, the first ruler of Sukhothai, a Khmer warrior named Sabat Khlon Lamphong besieged the town. Pho Khun Pha Muang, a ruler of Muang Rat and a son of Pho Khun Si Nao Nam Thom, joined forces with Pho Khun Bang Klang Hao, his comrade, to drive away the enemy. Pho Khun Pha Muang then gave his comrade the Sword of Victory and the title of Sri Indrapatindraditya, and consecrated him as Pho Khun Si Indraditya, a ruler of Sukhothai and the founder of the Sukhothai Dynasty.

After the death of Pho Khun Si Indraditya, Pho Khun Ban Muang, his eldest son, succeeded to the throne. It is still uncertain whether the centre of the town during the early period was located within the compound of Wat Phra Phai Luang, enclosed with moats and ramparts, or was moved to a new location with Wat Mahathat as its centre. However, according to Stone Inscription No. 1, it is evident that in the reign of Pho Khun Ramkhamhaeng, a younger brother of Pho Khun Ban Muang, Wat Mahathat became the centre of Sukhothai. Pho Khun Ramkhamhaeng was a great warrior who, at the age of 19, defeated Khun Sam Chon of Muang Chot. During his reign, the Kingdom of Sukhothai stretched as far as Luang Phra Bang in the northeast, the Malaya Peninsula in the south and Martaban in the west. Historians believe that the vast Kingdom of Sukhothai had friendly ties with its neighbours.

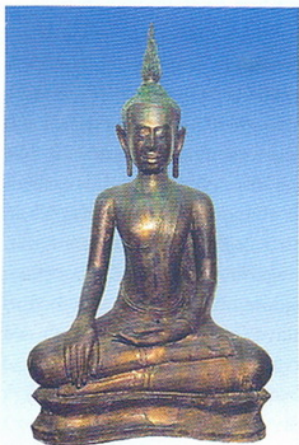

Pho Khun Ramkhamhaeng adopted Therāvada Buddhism, at that time widespread in Nakhon Si Thammarat. Introducing a new religious faith to his people, Pho Khun Ramkhamhaeng initiated the preaching of Buddhism to the populace on the Buddhist sabbath.

According to the Stone Inscription, Pho Khun Ramkhamhaeng acted as both temporal and spiritual leader of the Kingdom. With respect to state affairs, he was a great warrior who did everything for the happiness and welfare of his subjects. Sukhothai was a peaceful country. The people had freedom in trading. It is said that the ruler did not require his people to pay tax, and they could trade in anything they wanted. The ruler was also the upholder of the Buddhist faith. A shrine to Lord Buddha's Relics was constructed during his reign in the heart of a town named Si Satchanalai, closely associated with Sukhothai. By his command, temples and Buddha images were also constructed in Sukhothai. At the end of Buddhist Lent, Pho Khun Ramkhamhaeng rode on an elephant to make merit offerings (Kathin) to monks at Wat Saphan Hin in the forest. He was a model king and set an excellent example for his successors. Under his reign, the Kingdom was peaceful and people were happy. Moreover, Pho Khun Ramkhamhaeng created the first Thai alphabets.

After the death of Pho Khun Ramkhamhaeng, the Kingdom of Sukhothai was not as powerful as it used to be. A number of principalities under its control declared their independence. In 1347, Phra Maha Dharmarāja Li Thai, Pho Khun Ramkhamhaeng's grandson who had ruled over Si Satchanalai, fought against the rebel forces. He overcame his rivals and finally restored unity in the Kingdom of Sukhothai.

In the reign of Phra Maha Dharmarāja Li Thai, Sukhothai was a prosperous kingdom. The King fostered Buddhism. He invited to his Kingdom Venerable Phra Maha Sami from Nakhon Phan, a southern Burmese town where Buddhism from Sri Lanka was practiced. Deeply devout, the King entered the monkhood at Wat Pa Mamuang in western Sukhothai.

The bronze Buddha image.

He also wrote Tebhumikatha, or Trai Phum Phra Ruang, in order to teach morality and Buddhism.

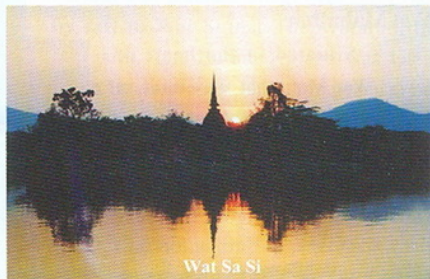
Not only Buddhism but also art flourished during the reign of Phra Maha Dharmarāja Li Thai. Through deep devotion to Buddhism and highly skilled craftsmanship, art and architecture in Sukhothai were beautiful and unique. Characterized by a graceful Buddha image in walking posture and a famous lotus-shaped stupa, the reign of Phra Maha Dharmarāja Li Thai can be regarded as the golden age of art and architecture.

Pha Maha Dharmarāja Li Thai was a devout king who tried to make the best use of Buddhism for the stability and security of his Kingdom. The Buddha's Relics were temporarily installed in various towns in the Kingdom in order to provide opportunities for his subjects and people in other dominions, especially those of the Lanna and Ayutthaya Kingdoms, to worship the sacred relics. The construction of lotus-shaped stupas, regarded as a symbol of political and religious ties, was prevalent during his reign in places such as Wat Phra Baromma That Nakhon Chum in Kamphaeng Phet, Wat Suan Dok in Chiang Mai, Wat Chedi Yod Thong in Phitsanulok, etc. (At present, there is no trace of these ancient monuments at Wat Phra Baromma That Nakhon Chum and Wat Suan Dok.)

The End of the Kingdom of Sukhothai

After the middle of the 14th century, the establishment of two kingdoms, Lanna in the north with Chiang Mai as its centre and Ayutthaya in the south, put the Kingdom of Sukhothai in a difficult situation. Lanna was in a position to occupy Tak, which once was a dependency of Sukhothai, while Ayutthaya could possibly control the Chao Phraya basin.

Somdet PhraRamathibodi I (King U-Thong) of Ayutthaya besieged Song Khawae

Wat Sa Si

(Phitsanulok) and captured of the town. Phra Maha Dharmarāja Li Thai had to pay tribute for Song Khawae, and subsequently moved there, leaving his younger sister to reign over Sukhothai. This incident clearly indicates that the Sukhothai

kings began to lose their authority over the whole Kingdom.

When Somdet Phra Ramathibodi I of Ayutthaya died in 1368, Phra Maha Dharmarāja Li Thai tried to restore Sukhothai to its earlier status as centre of the Kingdom. With his royal vassal allies, Phra Maha Dharmarāja Li Thai returned to Sukhothai. However, he could not consolidate his political rule and died around 1370-1371. In the meantime, Somdet Phra Borommarachathir I (Pho Ngua) reigned over Ayutthaya and sent his armed forces to seize Sukhothai and other towns in the Sukhothai Kingdom.

Thereafter the Suphannaphum dynasty in Ayutthaya and Suphan Buri made every effort to gradually dominate the Kingdom of Sukhothai by means of intermarriage between the two dynasties, peaceful penetration into the aristocratic system, and supply of man power to Sukhothai royalty who were related to the royal family of Suphannaphum.

By 1438 at the latest, the entire Kingdom of Sukhothai was apparently annexed to Ayutthaya and was called the northern region by the Ayutthaya people; in that year Somdet Phra Borommarachathirat II (King Sam Phraya) sent his son, Phra Ramesuan, born to a Sukhothai princess, to rule over the northern region at Phitsanulok as Maha Uparat (Viceroy) of a dependency of the Ayutthaya Kingdom.

Ancient Monuments within the City Wall of Sukhothai

Wat Mahathat

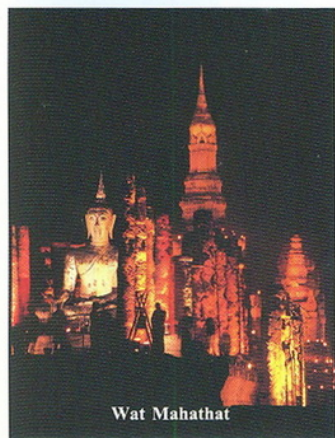
Situated in the heart of town, Wat Mahathat was built in accordance with the ancient Indian concept of the mandala. This significant temple comprises the main chedi (stupa), a vihāra (assembly hall), maṇḍapa, an ordination hall (uposatha) and 200 subordinate chedis.

Wat Mahathat

Surrounded by 8 chedis, the centre one has the graceful shape of a lotus bud, which characterizes the art of Sukhothai. 8 chedis form the 4 sides of the main stupa. The four at the corners belong to the Hariphunchai remove spaces Lanna style, and the four in between have prasat-shaped bodies topped with spires in the Sukhothai style. They are decorated with stucco reliefs in the style of Sri Lankan art. The main chedi was probably originally constructed in Sri Lankan style before being rebuilt in the lotus bud shape.

The base of the main chedi is decorated with stucco reliefs of Buddhist disciples walking with their hands clapped together in salutation.

Wat Mahathat

Stone Inscription No. 1 says “.... At the centre of Sukhothai are a vihāra, a golden Buddha image, Phra Attharot Buddha images, large Buddha images, medium Buddha images”

The golden Buddha image referred to in the inscription is understood to be a bronze Buddha image in the posture of subduing Mara enshrined in the royal vihāra of Wat Mahathat by the command of Phra Maha Dharmarāja Li Thai in 1362. In the reign of King Rama I of the Rattanakosin Period, this Buddha image was removed by raft to Wat Suthat Thepwararam in Bangkok. The Buddha image was later named Phra Si Sakkayamuni by King Rama II. At present, the large pedestal of this Buddha image still remains in the royal vihāra of Wat Mahathat.

The Buddha images called Phra Attharot refer to standing Buddha images, 12 metres in height, enshrined in the maṇḍapa on both sides of the principle chedi.

Next to the royal vihāra to the east stands a tall vihāra, its 1.5 meter base decorated with lotus moulding. This vihāra was built later in the Ayutthaya style, and the small space between the front of the vihāra and the wall enclosing it is out of proportion to the height of the building. This is why it was called the tall vihāra.

Within the compound of Wat Mahathat is a group of stupas situated south of the main chedi. At the centre stands one with five spires, second only to the main chedi in size. According to the inscription on golden plate, it is indicated that the relics of Phra Maha Dharmarāja Li Thai were enshrined in this stupa.

Noen Prasat

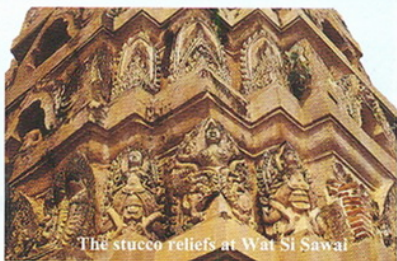
To the east, adjacent to Wat Mahathat, stands an ancient monument known as Noen Prasat. According to a theory of King Rama VI, Noen Prasat is the remains of the base of the palace of the Sukhothai kings. This ancient monument was excavated by the Fine Arts Department in 1983. The elevated base of the rectangular building is 27.50m x 51.50m, adorned with overturned and upturned lotus moulding. It has front and back stairs.

However, evidence from the excavation is not sufficient to confirm this supposition. An old map from the reign of King Rama V indicates that this ancient monument within the compound of Wat Mahathat is likely a religious building rather than a palace. It is believed that the palace of the Sukhothai kings was made of wood and situated to the north of Ta Pha Daeng shrine and to the west of Wat Sorasak. A wooden palace of the 14th century was mentioned in the stone inscription of Wat Sorasak as a residence of Sukhothai royalty, with a layout similar to the Khmer palace in Angkor Thom.

Wat Si Sawai

Wat Si Sawai is situated 350 metres south of Wat Mahathat. Its three prangs (imitating Hindu Shikhāra Vīmānas) are regarded as ancient monuments of considerable significance. Demarcated by a wall, the three prangs were built in Lop Buri style. Their slender forms on low bases are decorated with stucco, with some designs similar to those on Chinese wares of the Yuan dynasty.

A carved lintel depicting the god Vishnu reclining on the Naga seat, fragments of Hindu images, and linga all indicate that this temple was

The stucco reliefs at Wat Si Sawai

originally a Hindu sanctuary. It was later transformed into a Buddhist temple with some expansion of the front part in the form of a vihāra.

Wat Tra Phang Ngoen

Located 300 metres west of Wat Mahathat, this ancient temple, without a boundary wall, is composed of the main chedi, a vihāra and an uposatha (ordination hall) in the middle of a reservoir.

The walking Buddha image at Wat Tra Phang Ngoen

The main chedi was built in the shape of a lotus bud with four niches to enshrine standing and walking Buddha images. These recesses are a striking feature which makes the chedi of Wat Tra Phang Ngoen different from other lotus bud - shaped chedis.

East of the main chedi, an ordination hall was constructed on an island in the middle of the reservoir named Tra Phang Ngoen. The construction of this ordination hall is in accordance with the concept known as Udaka Sima or Nadi Sima which means the enclosure of the precincts of an ordination hall with water.

Wat Sa Si

Northwest of Wat Mahathat, this beautiful ancient monument is in the middle of a large reservoir known as Tra Phang Tra Kuan. Its important buildings include a bell-shaped chedi, a vihāra and an ordination hall middle of the reservoir. Prior to 1978 a road named Charot Withi Thong ran through the temple. Fully conscious of the exclusive damage and environmental problems, the Fine Arts Department demolished it and built a new one along the reservoir.

The round stupa serves as historical evidence of the prevalence of Sinhalese Buddhism in Sukhothai. This circular stupa is

sometimes known as a chedi in the Sri Lankan bell - shaped. The ordination hall in the middle of the reservoir points to a Buddhist concept of demarcating an area where monks perform religious functions by enclosing the holy precincts with water as a symbol of purity.

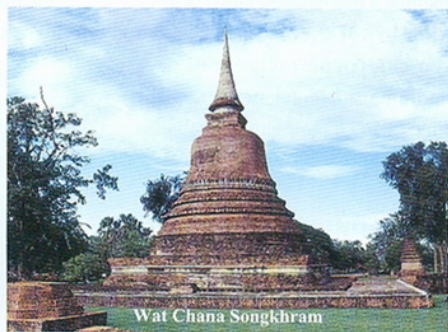
The City Pillar Shrine

Adjacent to the northern moat of Wat Mahathat, this small wooden building was constructed on an elevated square base with a tiled roof.

There is no mention of a city pillar in any of the stone inscriptions. Moreover, the concept of a city pillar during the Sukhothai period has never become evident. However, this ancient monument has long been known among Sukhothai people as San Klang Muang, or “the shrine in the heart of the city”. In the reign of King Rama VI of the Rattanakosin period, the ancient site was excavated by Phraya Wichian Prakan, and two laterite pillars at each of the four corners were found with a pit in the centre presumably for burying a boundary stone called Luk Nimit. A slab of stone was also found in this pit, with some blurred engraving assumed by King Rama VI to be a horoscope diagram of the city. This assumption led people to believe that this place was actually the city pillar shrine of Sukhothai.

Wat Chana Songkhram

North of Wat Mahathat and near the city pillar shrine, Wat Chana Songkhram was formerly known as Wat Ratchaburana. The main bell shaped chedi is of vast size and very imposing, the east are a vihāra, an ordination hall and subordinate chedis surrounding the main structure. Topped by a structure of receding storeys (Vimānās), the subordinate

chedi on the eastern flank of the main chedi is worth mentioning because of this structure, similar to Wat Chedi Chet Thaeo in Si Satchanalai. Presumably, this distinctive chedi was built later.

Wat Tra Phang Thong

Located to the east of the Ramkhamhaeng National Museum, this ancient monument was constructed on an island in the middle of the reservoir named Tra Phang Thong. Surrounded by 8 subordinate chedis, the main bell-shaped structure was built on a laterite base with the upper part made of brick. The ordination hall is in rather good condition because it was rebuilt about 90 years ago on the old foundation by Phraya Ronachaichanyut (Khrut), a Sukhothai governor, who was ordained here as a novice.

A stone sculpture of a Buddha footprint removed from Phra Bat Yai hill is considered a valuable asset to this temple. The stone footprint was made in 1359 in the reign of Phra Maha Dharmarāja Li Thai of the Sukhothai period.

Wat Tra Kuan

This temple has been known as Wat Tra Kuan since 1907. Its name was mentioned in the stone inscription of Wat Sorasak around the early of the 15th century A.D. It is said that Venerable Mahāthera Dharmatrailok from Dao Khon came north to see his nephew, a ruler of Sukhothai, and resided at Wat Tra Kuan during his visit.

Based on a theory of King Rama VI of the Rattanakosin period, Tra Kuan is a Khmer word, which means a vegetable known in Thailand as Phak Bung, or morning glory in English.

Important buildings in this temple include a bell-shaped chedi and an ordination hall. Buddha images of the early Sukhothai period in Wat Tra Kuan style were also found here.

Ta Pha Daeng Shrine

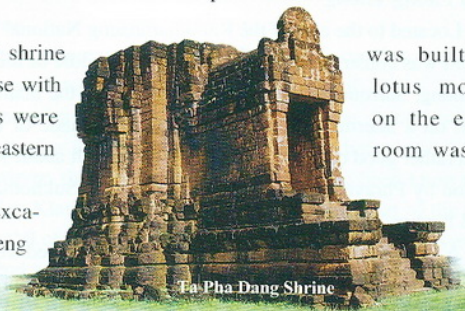
Adjacent to Tra Kuan reservoir on the south and the city gate on the north, this ancient monument was seen on a map in the reign of King Rama V of the Rattanakosin period and was known as Theparak Yai Shrine and Ta Pha Daeng Shrine.

This laterite shrine Khmer style on a base with Projecting chambers were west sides, with the eastern than the western.

During the excavation of Ta Pha Daeng Shrine by the Fine Arts Department, fragments of god

and goddess images adorned with beautiful ornaments were discovered. Based on comparative studies, these finds may be connected to the early Bayon style during the reign of Jayavarman VII (1181-1220 A.D.). These valuable objects are currently exhibited in the Ramkhamhaeng National Museum.

This ancient monument serves as evidence for the embrace of Khmer culture and Hinduism in this area around the late 12nd century.

Ta Pha Daeng Shrine

was built in the lotus moulding, on the east and room was longer

Wat Sorasak

The temple is inside the northern wall of Sukhothai and close to Ta Pha Daeng Shrine, which is southwest of this ancient monument. According to the stone inscription of Wat Sorasak, Nai Inthara Sorasak was granted a piece of land by Okya Dharmarāja, a Sukhothai governor, where he built a temple dedicated to the governor. After construction was completed, Venerable Mahathen Thammatrailok from Dao Khon, an uncle of the Sukhothai governor, was invited to reside at this temple.

In 1416 Somdet Phra Boromma Rachathirat II (Chao Sam Phraya), came as a young boy with his mother and aunt to Sukhothai for a religious ceremony. His aunt stayed at the palace in the west, close to Wat Sorasak. This story, mentioned in the stone inscription of Wat Sorasak, indicates that the palace of the Sukhothai royalty was located to the west of Wat Sorasak and to the north of Ta Pha Daeng Shrine.

The main bell-shaped chedi sits on a base of elephant sculptures. This style is another reflection of the Sri Lankan influence that was prevalent during the Sukhothai period. The concept of elephants guarding a chedi is based on a belief that the elephant, regarded as a beast of burden for the emperor, is a suitable animal to firmly uphold Buddhism throughout a period of 5000 years.

Wat Son Khao

Inside the northern wall of Sukhothai and close to the gate of the royal shrine, this ancient temple is well known for its lotus bud-shaped chedi.

There is no mention of the name of this temple in any stone inscriptions. Wat Son Khao is a name bestowed by local residents. In 1965, excavation and restoration were undertaken by the Fine Arts Department. Wat Son Khao and Wat Sorasak might have originally been the same temple.

Ancient Monuments outside the City Wall

Outside the city wall of Sukhothai are 116 ancient monuments in both level and hilly areas. Traces of historical evidence such as irrigation constructions, natural resources and industrial sites were also found.

Ancient Monuments in the North

Wat Phra Phai Luang

Located close to the northern gate and outer rampart of Sukhothai, Wat Phra Phai Luang is a group of ancient monuments of great significance. The buildings, constructed in

Wat Phra Phai Luang

different phases, are impressive evidence of the evolution of Sukhothai art and architecture.

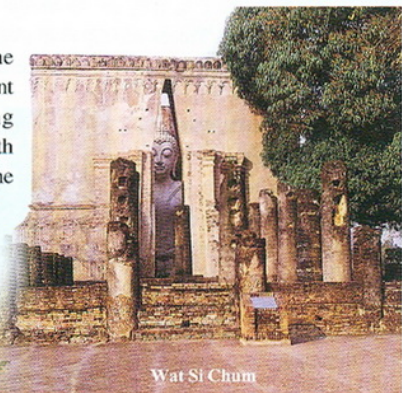
This group of ancient monuments was built in the middle of an area enclosed within a moat 600 metres long on each side. The oldest ancient monuments in this temple are 3 buildings constructed in prasat style (imitating Hindu Shikhara Vimānas). Two monuments are still in existence, with only the bases remaining. The remaining in the north is adorned with stuccoed reliefs depicting the story of Buddha, like those on the prasat of Wat Mahathat in Lop Buri Province and at Palilai Prasat in Angkor, the capital of the ancient Khmer Kingdom. These stuccoed reliefs help confirm the supposition that around the 13th century, communities in Sukhothai had cultural contact with the Khmers in the reign of Jayavarman VII and were also associated with Lavo (Lop Buri), a Khmer town of considerable importance in the central plain.

To the east of the prasats are a vihāra and a pyramidal chedi, its sloping sides decorated with superimposed receding porches, similar to those of Ku Kut chedi in Lamphun, for enshrining Buddha images. Buddha images in the Wat Tra Kuan style enshrined in closed porches were found underneath those of the Sukhothai style. Such a discovery indicates that new chedis were rebuilt in different periods to replace the old ones.

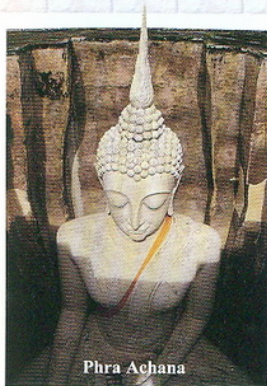
At the eastern extremity of this temple, a maṇḍapa was built to enshrine Buddha images in four postures: sitting, reclining, standing and walking. This maṇḍapa probably belongs to the late Sukhothai period.

Wat Si Chum

Outside the city wall at the northwest corner, this ancient monument is well known for a large sitting Buddha image. The Buddha image, with a lap 11.30 metres wide, occupies the total space of the building. Mentioned in Stone Inscription No. 1, Phra Achana, the name of this Buddha image, means one who is not frightened. It is believed that Phra Achana was originally

Wat Si Chum

Phra Achana

carved in the attitude of subduing Mara. The present one in sitting posture was renovated from 1953 to 1956.

The word Si derives from Sali, an indigenous word which means a bodhi tree. Therefore, the name Si Chum signifies a bodhi grove. In a book entitled *Phra Ratchaphongsawadan Krung Si Ayutthaya* written in the late Ayutthaya period, the word Si Chum is mistaken for Rsi Chum and refers to a place where King Naresuan and his troops assembled before marching on Sawankhalok and from which the legend of the talking Buddha image (Phra Achana) derives.

Stone Inscription No. 2, known as the Wat Si Chum Inscription, was found in a recess in the mandapa wall of this temple. Regarded as historical evidence of great value, this stone inscription deals with the founding of the Sukhothai dynasty. Moreover, drawings on the ceiling of the mandapa tell stories of the former incarnations of Lord Buddha (Jataka), with titles written in the Sukhothai alphabet for each picture. Some of these pictures were drawn in the style of Sri Lankan art.

Sangkhalok Kilns

Sangkhalok refers to earthenware made in both Si Satchanalai and Sukhothai during the Sukhothai period. The pottery was glazed in colours such as pale blue and brown, with a transparent coating over decorative designs. Sangkhalok was exported far and wide to places such as Ayutthaya, the south of present-day Thailand, the Philippines, Indonesia and Japan.

Stone engraving at Wat Si Chum

A group of Sangkhalok kilns was found in north of the city wall, especially around the ramparts of Wat Phra Phai Luang. There are two types of Sangkhalok kilns: around updraft kiln with holes at the bottom for ventilating heat vertically, and a crossdraft kiln, in a tortoise-shell shape with an outlet for ventilating heat horizontally.

Most of the Sangkhalok kilns in Sukhothai were made of brick, although some kilns in Si Satchanalai were slab kilns dug into the ground. From an excavation by the Fine Arts Department, the brick kilns were found in hard soil, the lowermost layer of earth in Sukhothai.

Wat Om Rop

Situated near Wat Si Chum, Wat Om Rop consists of a main lotus bud-shaped chedi, a vihāra made of brick, and 9 subordinate chedis. A moat surrounds the entire temple complex.

Wat Tao Thu Rieng

In an area of the Sangkhalok kilns, this temple is supposed to have been built after the production of glazed earthenware in this area came to an end. This ancient temple is composed of a vihāra and small chedis. Originally, there were stucco reliefs of Lord Buddha in the posture of subduing Mara surrounded by a group of gods. Today these reliefs are in ruins.

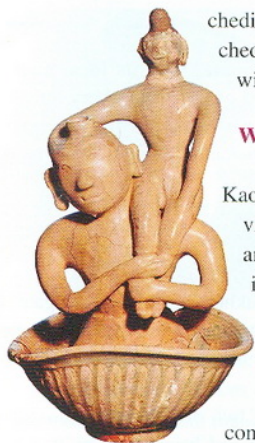
Wat Sangkhawat

To the north of the city wall, close to Phra Ruang road, this temple comprises a vihāra enshrining a large Buddha image, an ordination hall and chedis. The Buddha image is missing its head.

Wat Tra Phang Phak Top

This temple is located between the northern city wall and Mae Lam Phan stream. There are two ancient reservoirs in front of this ancient monument.

The vihāra was built on a base 8.50 m x 12.00 m. Evidence for a pedestal of a Buddha image enshrined in the vihāra was destroyed. There are 11 small

chedis to the north and south of the vihāra. The vihāra and chedis are enclosed by a boundary wall made of brick with a porch on every side.

Wat Mae Chon

To the east of Wat Phra Phai Luang along Muang Kao-Nong Ta Chot road, this temple is composed of a vihāra of five chambers on a base 7.50 m X 11.45 m, and 3 chedis behind the vihāra. Northwest of the temple is an ancient well lined with slate. The diameter of the well is about 1 metre.

Wat Rong Khwang Tawan

West of Wat Phra Phai Luang, this small temple consists of a vihāra and 2 brick chedis.

Wat Tao Thu Rieng Bon

Located close to a group of Thu Rieng kilns and north of Wat Phra Phai Luang, this temple comprises a vihāra 7.50 m x 10.50 m and the main chedi. Round objects of 7 centimetres in diameter, thought to be hair curls of a Buddha image, were found from an excavation at this temple.

Wat Makham Pom

Located close to the city wall in the north, this temple consists of a vihāra enshrining a standing Buddha image and 3 small chedis. Excavation of this ancient monument suggests that the mandapa was originally designed to enshrine Buddha images in four postures. One of the three small chedis in the south, and the other two in the west. No evidence concerning the form and style of these chedis has been found.

Wat Nong Prue

Near the city moat in the north and to the southwest of Mae Chon ditch, this temple consists of a vihāra made of brick and laterite on a base 9 m x 11 m. The roof with its wooden framework was covered with tiles.

Wat Noen Ron Thong

Next to the city moat in the north, this temple, with its local name, comprises a vihāra 8 m x 14 m and a chedi to the west of the vihāra. Very little of the chedi remains, and there is no clue as to the identity of the chedi. Only small Buddha images are still present. West of these two ancient monuments is a brick lined well with a diameter of 1 metre.

Ancient Monuments in the South

Namo Gate

Built in the middle of the southern wall of Sukhothai, the southern gate is known as Pratu Namu, and has a defensive tower projecting from the wall. Stone Inscription No.1 reads "Sukhothai has four gates ... and ... enclosed with a wall of 3400 was (6800 m) long".

To defend Sukhothai against enemy attack, two outer earthen ramparts and an inner earthen structure covered with laterite and brick were built, with three moats in between. The moats also functioned as channels to carry away water for flood prevention.

Wat Kon Laeng

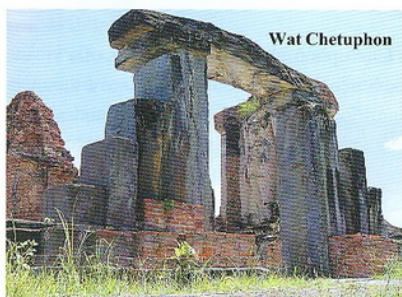
Outside the city wall, 600 metres from Namu gate, this small temple consists of the main chedi on an elevated base, similar to that of the lotus bud-shaped chedi, a vihāra and subordinate chedis made of brick.

Wat Ton Chan

200 metres to the south of Wat Kon Laeng, this temple is well known for its terracotta votive tablets known as Sane Chan. The large bell-shaped chedi is made of brick with porches on four sides enshrining Buddha images. East of the chedi is a brick vihāra with laterite columns to support the tiled roof.

Wat Chetuphon

Wat Chetuphon

To the right of Wat Ton Chan, this temple is famous for its four Buddha images of vast size in four different postures (sitting, reclining, standing and walking). Their sheer size is very impressive and can be seen from afar. Enshrined in a mandapa with porches on four sides, these huge Buddha images also

served to support the mandapa roof, a functional feature developed from Burmese architecture in Pagan. To the west of this mandapa is another small mandapa with 20 indented corners. Traces of a Buddha image in the posture of subduing Mara were found in the small mandapa. The exterior wall of the small mandapa features black floral designs like those on Chinese wares.

Another striking feature of Wat Chetuphon is the boundary wall enclosing the mandapa with four porches. Made of large slabs of slate thick the wall has a frame and balustrade, imitating woodwork.

To the west of the mandapas is a courtyard, where a tree known as Phra Si Maha Pho was planted. A brick wall 1 metre high enclosed this courtyard.

There is no evidence as to when this temple was constructed. It is believed that the temple was not yet built during the reign of Pho Khun Ramkhamhaeng. According to the stone inscription of Wat Sorasak, around the early of the 15th century, Venerable Phra Maha Thera Dharmatrailok, an uncle of a Sukhothai ruler named Phra Maha Dharmarāja, met with monks from Wat Chetuphon to discuss the construction of Chang Rop Chedi and other religious buildings. As the name Wat Chetuphon was mentioned in the stone inscription together with a description of the architectural style, it is probable that Wat Chetuphon was an important and flourishing temple during the late Sukhothai period.

A stone inscription was found at Wat Chetuphon. According to this inscription, Chao Thammarangsi, entering the monkhood for 22 years, made a Buddha image in 1514 because out of his strong faith in Buddhism.

Wat Chedi Si Hong

100 metres to the east of Wat Chetuphon, this temple consists of a vihāra, the main chedi and subordinate chedis. Stucco reliefs around the base of the main

chedi depict men and women in different attire with ornaments. Their hands hold vessels with flora, symbolizing fertility and prosperity. Decorative stucco also includes elephant and lion (*simha*) images. The human images already mentioned may refer to *Manuṣayanāga*, who according to beliefs in Sri Lanka, is a divine being in the

underground world.

The main bell-shaped chedi was repaired several times. At present, the upper part of chedi is in ruins; only the superimposed mouldings which fell still remain on the base.

Wat Si Phichit Kirati Kanlayaram

200 metres to the east of Wat Chedi Si Hong, this temple, with its formal name, Wat Si Pichit Kirati Kanlayaram, as mentioned in a stone inscription, was formerly called Wat Ta Then Khung Nang by locals. The temple was built in 1403 by Phra Ratchachonnani Si Thammaratchamada Mahadilok Ratanaratnatkanlong, the queen consort of Phra Maha Dharmarāja Li Thai and the mother of Phra Maha Dharmarāja, a ruler of Sukhothai. She invited a monk of high rank from Kamphaeng Phet to help supervise the construction of the temple.

Unlike other chedis in the Sukhothai period, its main bell-shaped chedi was built on a highly elevated base consisting of 4 levels : the first three levels have plain rectangular shapes and the top one has decorative indented corners. A crescent-shaped floor on which animal designs were carved in the Sri Lankan style was found to the east of the chedi.

Wat Wihan Thong

Located close to Khlong Yang canal and 1.5 kilometres southeast of Namo gate, this temple is believed to be the one mentioned in the stone inscription of Wat Asokaram as Wat Thaksinaram. According to this inscription, this temple was built by Phra Maha Thepi Si Chulalak, who dedicated it to Venerable Phra Maha Wan Ratana Thera.

Its main lotus bud chedi is now in ruins.

Wat Asokaram

Outside the city wall and southeast of Namo gate, this temple was called Wat Salat Dai by locals.

According to the stone inscription found at this temple, Phra Maha Thepi Si Chulalak, a consort of Phra Maha Dharmarāja Dhirāja, a son of Phra Maha Dharmarāja Li Thai, built Wat Asokaram in 1399 on the same occasion as the construction of Wat Thaksinaram. After its completion, she invited the monk Soraphangkathera to be the abbot.

The stone inscription of Wat Asokaram also reveals that this temple, enclosed by a moat, comprises a lotus-bud shaped chedi, presently in ruins, a vihāra, a mandapa and subordinate chedis.

Wat Phrong Men

At the corner of the city wall in the southeast and east of Wat Wihan Thong, this temple is well known for its circular bell-shaped chedi on an octagonal base. The octagonal base is composed of 4 levels, the first three levels with plain shapes and the last one elaborately decorated with mouldings. At present, the upper part is in ruins.

Wat Mum Lanka

Near the city wall in the southeast on the eastern side of Phra Ruang road, this temple might be the Wat Lankaram mentioned in the stone inscription found at Wat Asokaram. The temple consists of the main chedi which probably had a circular bell shape (judging from the remaining base of vast size) a vihāra, an ordination hall and subordinate chedis. Remarkably, the position of the ordination hall to the west of the main chedi is in accordance with the layout of a temple in the Ayutthaya period.

Ancient Monuments in the East

To the east of Sukhothai, an ancient road passes in front of Wat Mum Langka and connects Kamphaeng Phet and Sukhothai. This route was once travelled by the Patriarch, Somdet Phra Maha Sami Sangharāja, who was invited by Phra Maha Dharmarāja Li Thai to visit Sukhothai. The Patriarch departed from Nakhon Phan, a town in Southern Burma, to Sukhothai, and entered the town through the eastern gate known as Pratu Kamphaeng Hak.

To the north of Pratu Kamphaeng Hak between two outer ramparts, Mae Lam Phan stream carries water to the Yom river at Tambon Thani opposite the inner town areas of Sukhothai. Northeast of the canal is a large area of land low, assumed to be the royal lake or a large reservoir as mentioned in Stone Inscription No.1.

The following ancient monuments still remain in the eastern part of Sukhothai and are of historical significance and value:

Wat Chang Lom

100 metres off Charot Withi Thong road and north of Mae Lam Phan canal, this temple is a large group of ancient monuments on a vast area of land (100 m x 157m), enclosed by a ditch. The temple consists of the main bell-shaped chedi with 32 elephant statues around its base, a vihāra enshrining a Buddha image which is now in ruins, an ordination hall surrounded by water in accordance with the concept of Udaka Sima, subordinate chedis, and a boundary wall enclosing the whole temple.

A stone inscription found at this temple reveals the story of a nobleman known as Phanom Sai Dam, husband of a wet nurse named Thet. He was very loyal to Phra Maha Dharmarāja Li Thai and, to follow in the king's footsteps, entered the monkhood. When his king who passed away in 1390, he gave a piece of land to build a vihāra and scripture hall, made a Buddha image, and planted a Phra Si Maha Pho (Bodhi) tree. He also made a stone Buddha image in dedication to the dead consort of Phra MahaDharmarāja Li Thai.

Wat Tra Phang Thong Lang

Situated on Charot Withi Thong road, this middle-sized temple is still functioning and has a porch-like entrance decorated with glass.

Ancient monuments in this temple include a *maṇḍapa*, a *vihāra*, subordinate *chedis* enclosed by a ditch and an ordination hall. Without a main *chedi*, the *maṇḍapa* functioned as the principle *chedi* of the temple -a typical characteristic of a temple in the Sukhothai period.

The square *maṇḍapa* made of brick enshrined a Buddha image of vast size, occupying the entire *maṇḍapa*. The Buddha image is now in ruins. A porch on the eastern wall of the *maṇḍapa* has stucco reliefs depicting the story of Lord Buddha on the three other walls. The stuccoed reliefs are currently in bad condition. However, there are old photographs of these carvings depicting the following:-

Reliefs on the northern wall depict Lord Buddha torturing an elephant named Nalakhiri. The stuccoed carving depicts Lord Buddha standing by Phra Anon (Ananda), his disciple. At his feet is an elephant going down on its knees as a sign of defeat.

Reliefs on the southern wall illustrate Lord Buddha descending from heaven after preaching to his mother. The carving depicts Lord Buddha in walking posture, followed by Indra, Brahma and other gods, each coming to bid farewell to the departing Buddha. A reproduction is on display at the Ramkhamhaeng National Museum.

Reliefs on the western wall depict Lord Buddha preaching to the Shākyavamsa clan in Kabinlapat. The carving depicts Lord Buddha performing a miracle by surrounding himself with flames, with the Shākyavamsa clan outside.

These stuccoed reliefs are regarded as masterpieces from the golden age of Sukhothai art, around the 15th century.

Wat Chedi Sung

East of Wat Tra Phang Thong Lang, this temple is well known for the main chedi which sits on a very high base. This circular bell-shaped chedi can be seen from Wat Tra Phang Thong Lang. The highly elevated base 14 m x 14 m with 20-rendented corners is unique, and has not been found elsewhere. It is similar to a maṇḍapa with solid walls on all sides.

This chedi is believed to here been constructed during the late Sukhothai period. Judging from the high base and other components, this ancient monument might have developed from the chedi of Wat Sa Si and the leaning stupa in Si Satchanalai.

Ancient monuments in the West

An area west of the city wall known as Aranyika (or Aran yavāsī) was named after a sect of monks who lived in the forest and concentrated on insight meditation for attaining nirvana. The tour-dwelling monks were knows as Gāmāvāsī. Aranyik(a) was mentioned in Stone Inscription No. 1, where it says, "In the west of Sukhothai, there is an area called Aranyik(a). Pho Khun Ramkhamhaeng gives alms to learned monks who finish reading and studying the Tripitaka ..."

An outbound route passed through the western city gate (Or) and led to Aranyik(a). This route was considered very important because it was used by prominent people such as Pho Khun Ramkhamhaeng when they ascended Ta Phan Hin hill to pay homage to a Buddha image there. Phra Maha Dharmāraja Li Thai was a monk at Wat Pa Mamuang, and a Patriarch from Sri Lanka came have to propagate Buddhism in Sukhothai.

Wat Saphan Hin

Situated on a mound 200 metres high, this temple is well known for a large standing Buddha image mentioned in Stone Inscription No. 1, "In the heart of the forest Aranyik(a), there is a beautiful large vihāra,

a Buddha image called Attharot in standing posture...” Wat Saphan Hin is thought to be the temple to which Pho Khun Ramkhamkaeng rode on a white elephant named Ruchakhiri to worship a Buddha image every Buddhist sabbath. An ascent of 300 metres from the foot of the mound to the temple was paved with stone and this is how the temple got its name.

Wat Aranyik

Located 2.3 kilometres to the west of Or gate at the foot of the hill in the forest Aranyik, this temple includes bases of small buildings, an ordination hall, a vihāra and a rectangular well made of laterite, which had a supply of water year- round. A walkway paved with stone connected the ordination hall and the vihāra. Each of the small buildings mentioned above housed monks practicing insight meditation.

Wat Tra Phang Chang Phuak

1.6 kilometres to the west of Or gate, this large ancient monument is similar to a big vihāra. Very little of its style and form remains to be seen. Traces of brickwork and laterite were found here.

To the south of the ancient mound is a large reservoir 30 m.x 40 m. A larger one, Tra Phang Chang Phuak is located to the west. This temple and its stone inscription were mentioned in the book “Thiao Muang Phra Ruang”, written by

King Rama VI of the Rattanakosin period. A comparative study between the stone inscription mentioned above and the one (No. 102) from an unknown source on the Krailat artificial hill in the Suan Sai garden of the Grand Palace was conducted by Professor Dr. Prasert Na Nagara. The study revealed that their contents are the same.

Wat Chang Rop

2.4 kilometres to the west of Or gate, this temple has a main bell-shaped chedi in on a square base decorated with 24 sculptures of elephants, an ordination hall in front of the main chedi, and five subordinate chedis around the main chedi and the ordination hall.

Wat Khao Phra Bat Noi

2.7 kilometres to the west of Or gate, important ancient monuments on a mound include a chedi with niches to enshrine Buddha images on four sides, a vihāra enshrining 4 footprints of Buddha currently exhibited at the Ramkhamhaeng National Museum, buildings for monks to practice insight meditation, and a large chedi base made of laterite. The bell-shaped chedi has a body covered in thin lines like a fishing net, the only one in Sukhothai with such a distinctive feature.

Wat Pa Mamuang

To the west of Sukhothai, this temple was mentioned in several stone inscriptions of the Sukhothai period. Stone Inscription No. 6 found at this temple refers to the importance of the temple as the place where Phra Maha Dharmāraja was ordained as a priest in 1362. The remains of buildings in the temple include the ordination hall and chedis. The temple is not far away from Thewalai Mahakaset, where bronze images of Hindu gods such as Vishnu, Siva and Brahma in the Sukhothai style were found.

Wat Si Thon

To the west of Sukhothai, this temple's significant ancient monuments include a *maṇḍapa* and a *vihāra*. Made of brick with thick walls, the square *maṇḍapa* formerly enshrined a Buddha image, now in ruins. The thick wall was designed to support a heavy brick structure forming the top of the building. Topped with this brick structure, the *maṇḍapa* enshrining the Buddha image looked more prominent than the *vihāra* located in front of it. Only a base and columns of the *vihāra* remain. The *vihāra* with a tiled wooden roof was where people came to worship the Buddha image enshrined in the *maṇḍapa*. A separate building for worshippers was the norm during the lifetime of Lord Buddha. Visiting a temple, Lord Buddha dwelt in his own place, separate from the *vihāra* where his worshippers performed religious functions.

Wat Si Thon was where a learned monk with from Sri Lanka, a knowledge of the Tripitaka stayed. This monk is believed to have composed an eulogy to Phra Maha Dharmarāja Li Thai on Stone Inscription No. 4.

Wat Tuk

70 metres to the west of Wat Si Thon, this temple has never been mentioned in any documents. Only 90-year-old photographs of its stuccoed reliefs serve as evidence for this ancient monument. The photographs are available at the National Archives and have been published in some books on Sukhothai.

Decorating the wall of a *maṇḍapa*, the stuccoed reliefs depict the story of Lord Buddha descending from heaven.

Thewalai Mahakaset (Devalaya Maha Ksetra)

100 metres to the west of Wat Tuk, this square shrine in the shape of a *maṇḍapa* was built of brick. It was mentioned in the stone inscription of Wat Pa Mamuang. According to the inscription, made by Phra Maha Dharmarāja Li Thai in 1362 images of Siva and Vishnu were placed in the shrine by Phra Maha Dharmarāja Li Thai in 1349 for Brahmans to worship.

These images of Siva and Vishnu are believed to correspond to a group of bronze sculptures of Hindu gods clad and adorned with ornaments. Many of these sculptures are currently displayed at the National Museum in Bangkok.

Wat Chedi Ngam

Situated on a mound and reached by a path of slate slabs, important ancient monuments in this temple include the main bell-shaped chedi in the on a square base with porches to enshrine Buddha images on the four sides of the lower base, a vihāra base made of laterite and paved with stone, brick and stone buildings for monks to practice insight meditation, and a pond dug in laterite.

Wat Tham Hip Bon

2.6 kilometres to the west of Pratu Or and resting on a mound, significant ancient monuments in this temple include a laterite vihāra, a bell-shaped chedi and two brick buildings for monks to practice insight meditation.

Wat Tham Hip Lang

On the mound adjacent to Wat Tham Hip Bon, ancient monuments in this temple were mostly of stone and laterite. The main bell-shaped chedi a vihāra and an ascent from the foot of the mound to the temple were all constructed from stone.

Wat Khao Phra Bat Yai

On Phra Bat hill close to Saritpong, only the remains of a vihāra made of brick and stone have survived. In 1359, a footprint of Buddha was enshrined in this temple. This foot print

Saritpong

has been preserved at Wat Tra Phang Thong near the Ramkhamhaeng National Museum.

Saritphong

To the west of Sukhothai is a row of hills known as the Prathak range, stretching as far as the eye can see and forming a beautiful background. This range of hills is abundant in vegetation of all kinds, including herbs and also serves as a receptacle for rainwater. This large ancient earthwork was constructed between two hills, Khao Kieo Ai Ma and Khao Phra Bat Yai, in order to carry water into canals for irrigation and the water supply in Sukhothai. This earthen dike is believed to have been mentioned in Stone Inscription No. 1 as "Saritphong". According to this stone inscription, water from Saritphong was brought along the southwestern Sao Ho canal into the town.

In cooperation with the Fine Arts Department, Saritphong has been developed by the Royal Irrigation Department to retain up to 400,000 cubic metres of water.

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

Si Satchanalai Historical Park

ประวัติความเป็นมาเมืองศรีสัชนาลัย

ชุมชนดั้งเดิม

ที่ราบลุ่มริมแม่น้ำยมและที่ลาดเชิงเขาพระศรี เขาใหญ่ เขาสุวรรณคีรี เขาพนมเพลิง เป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การตั้งถิ่นฐาน เนื่องจากมีแม่น้ำและภูเขาเป็นปราการล้อมรอบ ไม่เฉพาะทำเลที่ตั้งเท่านั้น แต่ความอุดมสมบูรณ์จาก แม่น้ำยมและคลองเล็กคลองน้อย ที่ไหลเชื่อมโยงในพื้นที่ดังกล่าว จึงทำให้มีชุมชนก่อตัวขึ้นบริเวณนี้ตลอดมา

สมัยหินใหม่

สมัยที่มนุษย์รู้จักเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์แล้วพบหลักฐานตามที่ต่างๆ เช่น ขวานหินขัดพบที่บ้านท่าชัย ตำบลท่าชัย อำเภอศรีสัชนาลัย และในตัวเมืองโบราณศรีสัชนาลัย ที่อำเภอศรีนคร ห่างจากเมืองศรีสัชนาลัย ประมาณ ๑๕ กิโลเมตร พบขวานหินขัด และลูกปัดหินบริเวณเขาเขน เขากา

โครงกระดูกมนุษย์ วัดชมชื่น

ก่อนสมัยสุโขทัย

มีหลักฐานเอกสารโบราณของไทยและจีน ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ได้กล่าวถึงชุมชนโบราณแห่งหนึ่ง ประมาณกันว่าอยู่ในท้องที่จังหวัดสุโขทัย โดยเอกสารจีนโบราณราชวงศ์ซ่ง เรียกว่า เจิงเหลียง พงศาวดารโยนก เรียกว่า แดนเจี๋ยง สันนิษฐานว่าคือบริเวณที่ต่อมาสมัยหลังเป็นเมืองเชลียง - ศรีสัชนาลัย

แท่งดินเผามีลายตาราง พบที่วัดชมชื่น

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ - ๒๕๓๗ ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีเพื่อศึกษาพัฒนาการของชุมชนเชลียงบริเวณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดชมชื่น และปราสาทวัดเจ้าจันทร์ เมืองศรีสัชนาลัย ผลการขุดค้นพบว่า มีชุมชนเข้ามาอยู่

อาศัยตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙ เป็นต้นมา และได้พบโครงกระดูกมนุษย์จำนวน ๑๕ โครง พร้อมลูกปัดแก้ว และแท่งดินเผารูปสี่เหลี่ยมปลายเรียวทั้ง ๒ ข้าง กำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๒ และต่อมาพบหลักฐานการเป็นชุมชนร่วมสมัยทวารวดีในภาคกลางพบหลักฐานโบราณสถานก่ออิฐขนาดใหญ่อยู่ ๒ ช่วง ก่อนที่จะถึงชั้นสุโขทัย จากการกำหนดอายุผ่านโดยวิธี คาร์บอน ๑๔ ได้อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ ถัดจากชั้นนี้ขึ้นไปเป็นชั้นวัฒนธรรมร่วมสมัยลพบุรี แต่ยังไม่นิยมใช้อิฐเป็นวัสดุในการก่อสร้าง และพบรวมกับกระเบื้องเชิงชายดินเผาทำเป็นรูปนางอัปสรและเทวดา กระเบื้องกานู นิยมในศิลปะเขมรสมัยบาเยน หลักฐานที่พบเหล่านี้น่าจะร่วมสมัยกับขุมประตู่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุสุโขทัย ซึ่งเป็นภาพสลักหินศิลาแลงและประดับปูนปั้นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ ด้าน รูปเทพธิดา และนางอัปสรกำลังรำรำ เทียบได้กับศิลปะเขมร สมัยบาเยน ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๔

ภาพถ่ายทางอากาศเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย

ลูกปัดแก้ว
พบที่วัดพระศรี

ศรีสัชนาลัยสมัยสุโขทัย

ก่อนช่วงเวลาที่พักขุนศรีอินทราทิตย์จะเป็นกษัตริย์ปกครองสุโขทัยนั้น มีเหตุการณ์ที่ปรากฏในศิลาจารึก ดำเนิน และพงศาวดาร ยืนยันว่าปรากฏมีเมืองโบราณ ๒ เมือง ในลุ่มน้ำยมอยู่ก่อนแล้ว คือ เมืองสุโขทัยกับเมืองเชลียง หรือ

ศรีสัชนาลัย พระมหากษัตริย์ไทยองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าพ่อขุนศรีนาวนำถม ทรงเป็นเจ้าเมืองสุโขทัยศรีสัชนาลัย เมื่อพ่อขุนศรีนาวนำถมสิ้นพระชนม์ ขอมสบบาดไชยญาติฯ พงใช้กำลังยึดทั้งเมืองสุโขทัย และศรีสัชนาลัย ต่อมาพ่อขุนผาเมืองเจ้าเมืองราด ไอรสพ่อขุนศรีนาวนำถมร่วมกับพ่อขุนบางกลางหาว ได้ยึดเมืองทั้งสองกลับกันได้ จนในที่สุดพ่อขุนบางกลางหาวได้รับการสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์ปกครองสุโขทัย โดยมีพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

ต่อมาพ่อขุนศรีอินทราทิตย์คงจะได้ส่งพระราชโอรสองค์ใหญ่ของพระองค์คือ พ่อขุนบานเมืองไปครองเมืองศรีสัชนาลัย ต่อเมื่อพ่อขุนบานเมืองขึ้นครองราชย์ที่สุโขทัย

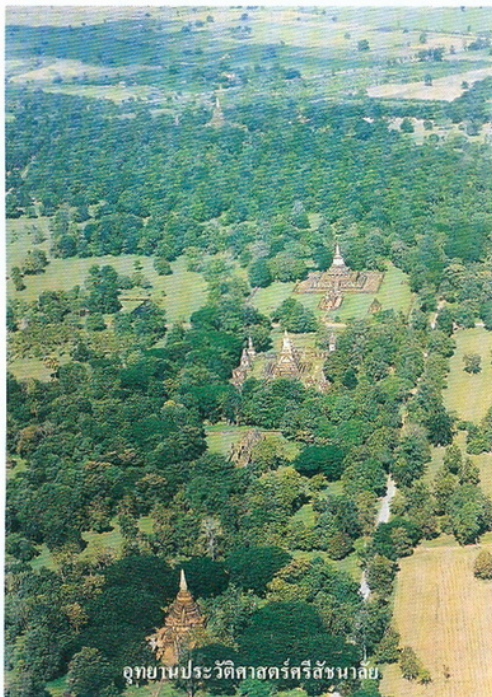
แล้วพ่อขุนรามคำแหงก็คงจะได้ปกครองเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งน่าจะเป็นที่มาของคำว่า เมืองลูกหลวง

เมื่อพ่อขุนรามคำแหงได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์เป็นกษัตริย์ครองสุโขทัยแล้ว พระองค์พัฒนาฟื้นฟูบูรณะบ้านเมืองทั้งในด้านเศรษฐกิจสังคม การเมืองการปกครอง การศาสนา และศิลปวัฒนธรรมเป็นอย่างดี โดยเฉพาะการทำภาชนะดินเผา ส่วนด้านศาสนาพระองค์ได้ขุดพระธาตุขึ้นมาสุมโภช และได้ก่อสร้างพระบรมธาตุขึ้นพร้อมทั้งก่อกำแพงล้อมรอบกลางเมืองศรีสัชนาลัย

เมื่อพระยาเลอไทขึ้นพระชนม์ และต่อมาคือพระยาร่วงนำถมนจึงได้ทรงเป็นกษัตริย์ครองสุโขทัย ซึ่งในเวลานั้นพระยาเลอไททรงเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชนาลัยจนกระทั่งปี พ.ศ.๑๘๙๐ พระยาเลอไทได้เสด็จนำไพร่พลจากเมืองศรีสัชนาลัยไปยึดอำนาจที่สุโขทัยได้ และเสวยราชย์เป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย

พระยาเลอไท ทรงเป็นทั้งนักปกครองและนักปราชญ์ ปรากฏหลักฐานว่า ขณะที่ยังครองอยู่ที่เมืองศรีสัชนาลัยนั้นได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือชื่อไตรภูมิพระร่วงซึ่งเป็นหนังสือที่สะท้อนถึงความคิดเกี่ยวกับภพภูมิต่างๆ ของคนไทยที่นับถือพุทธศาสนา และเมื่อเสวยราชย์ที่กรุงสุโขทัยแล้วก็ได้เสด็จออกผนวชเป็นพระภิกษุ จากพระราชกรณียกิจและพระจริยวัตรดังกล่าว พระองค์จึงมีพระนามว่า พระมหาธรรมราชา

นับเวลาเริ่มต้นตั้งแต่พระมหาธรรมราชาเลอไททรงเป็นพระอุปราชที่เมืองศรีสัชนาลัย จนกระทั่งทรงเป็นกษัตริย์ครองกรุงสุโขทัย จนตลอดรัชกาล พระองค์ได้โปรดให้ก่อสร้างศาสนสถาน

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

ขึ้นไว้เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะที่เมืองศรีสัชนาลัยในปัจจุบันนี้ก็ยังคงปรากฏหลักฐานที่เป็นโบราณสถานซึ่งก่อสร้างและบูรณะปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยของพระองค์อยู่เป็นจำนวนมาก

เมืองศรีสัชนาลัยคงดำรงความเป็นเมืองลูกหลวงของสุโขทัยต่อมาอีกหลายชั่วกษัตริย์ แม้เมื่อสุโขทัยตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาในช่วงต้น ๆ เชื้อพระวงศ์ผู้สูงศักดิ์แห่งราชวงศ์พระร่วงก็คงได้รับเกียรติยศปกครองดูแลเมืองศรีสัชนาลัยอยู่ตามเดิม

ศรีสัชนาลัยหรือสวรรคโลกสมัยอยุธยา

แคว้นสุโขทัยตกอยู่ภายใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยา(ราชวงศ์สุพรรณภูมิ) หลังจากพระมหาธรรมราชาลิไทสวรรคต (ประมาณ พ.ศ.๑๙๑๓ - ๑๙๑๔) แต่การเข้ามามีอำนาจครอบงำแคว้นสุโขทัยนั้นมึลักษณะของการสร้างความเกี่ยวข้องทางเครือญาติแทรกซึมเข้าสู่ราชสำนักที่เกี่ยวข้องด้วย โดยเฉพาะสายราชวงศ์ที่ครองเมืองสำคัญๆ เช่น สุโขทัย ศรีสัชนาลัย ส่วนเมืองอื่นๆ ที่มีได้เป็นพันธมิตรในลักษณะดังกล่าว หากไม่ยอมอยู่ภายใต้อำนาจกษัตริย์อยุธยา (ราชวงศ์สุพรรณภูมิ) ก็จะถูกทัพเข้าปราบปราม เช่น เมืองสองแควและชากังราว โดยเฉพาะเมืองชากังราวเป็นเมืองที่ยอมเข้าร่วมด้วย หลังสุด ในบรรดาเมืองต่างๆ ในแคว้นสุโขทัย คือหลัง พ.ศ.๑๙๓๑ ไปแล้วเล็กน้อย

เมืองศรีสัชนาลัยหรือที่กรุงศรีอยุธยาเรียกว่าเมืองสวรรคโลกนั้นไม่มีหลักฐานเกี่ยวกับการต่อต้านอำนาจจากกรุงศรีอยุธยา แต่อาจอยู่ในกลุ่มเดียวกับเมืองสุโขทัยที่ยอมเข้าร่วมกับราชอาณาจักรศรีอยุธยาแต่โดยดี โดยที่ในช่วงแรกของการอยู่ภายใต้อาณัติของ กรุงศรีอยุธยานั้น ศรีสัชนาลัยก็ยังคงมีเจ้าเมืองของตนที่สืบราชสมบัติกันต่อ ๆ มา

ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา เป็นเวลาที่ดินแดนแคว้นสุโขทัยได้รวมเข้ากับกรุงศรีอยุธยาเรียบร้อยแล้ว สมัยนี้ล้านนาโดยพระเจ้าติโลกราชได้เข้ายึดเมืองแพร่ น่าน ได้ทำให้อาณาเขตของแคว้นล้านนาเข้ามาประชิดกับหัวเมืองเหนือของกรุงศรีอยุธยาซึ่งขณะนั้นมีเมืองชายแดนคือเมืองศรีสัชนาลัย พระเจ้าติโลกราชได้เข้ามายึดเอาเมืองหลายเมืองที่เคยเป็นอาณาเขตของแคว้นสุโขทัยแตกอนไ้ รวมทั้งเมืองศรีสัชนาลัยด้วย ทำให้สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถต้องเสด็จขึ้นมาเสวยราชสมบัติที่เมืองสองแควและใช้เป็นพระราชสำนักถาวร สร้าง

เมืองพิษณุโลกขึ้นบนที่ ๆ ส่วนหนึ่งเคยเป็นเมืองสองแควแต่เดิม เปิดศึกยึดเอื้อเชิงเมืองสำคัญ คือ ศรีสัชนาลัยจนได้คืน

ยอดท่อนประดู่กำแพง
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

เมืองศรีสัชนาลัยหรือสวรรคโลกของกรุงศรีอยุธยาในสมัยต้นเป็นเมืองสำคัญที่ผลิตภาชนะเครื่องเคลือบสังคโลกให้แก่กรุงศรีอยุธยาจัดส่งไปขายยังดินแดนโพ้นทะเลจนเป็นที่รู้จักกัน เช่น ฟิลิปปินส์ ญี่ปุ่น อินโดนีเซีย เป็นต้น ในสมัยหลังต่อมาเมื่อมีการจัดระบบการปกครอง ปรับปรุงเรื่องเชื้อสายราชวงศ์ให้เข้าอยู่ในระบบราชการเรียบร้อยแล้ว กรุงศรีอยุธยาได้เป็นผู้แต่งตั้งเจ้าเมืองเข้ามาปกครองเมืองสวรรคโลกมีฐานะเป็นหัวเมืองชั้นนอก ระดับเมืองโท

ในคราวเสียกรุงศรีอยุธยาแก่พม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ เมืองต่างๆ ถูกพลอยทิ้งร้างเนื่องจากถูกข้าศึกโจรผู้ร้ายรบกวน แต่หลังจากบ้านเมืองสงบลงแล้ว เมืองสวรรคโลกได้รับการจัดตั้งขึ้นใหม่ที่บ้านท่าชัย ซึ่งอยู่ใต้ลงมาจากเมืองเดิมและต่อมาได้ย้ายไปอยู่ที่บ้านวังไม้ขอน ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ปัจจุบันที่ตั้งตัวอำเภอสวรรคโลกอยู่ฝั่งแม่น้ำยมตรงกันข้ามกับบ้านวังไม้ขอน ส่วนชื่อเมืองศรีสัชนาลัยถูกนำไปใช้เป็นชื่ออีกอำเภอหนึ่งของจังหวัดสุโขทัย ซึ่งมีเขตการปกครองท้องที่ซึ่งมีเมืองศรีสัชนาลัยโบราณตั้งอยู่

ศาสนาและวัฒนธรรม

เมืองศรีสัชนาลัยในสมัยเริ่มแรก เคยเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมในเขตลุ่มแม่น้ำยม ครั้นสุโขทัยเป็นเมืองหลวงของแคว้นสุโขทัยนั้น เมืองศรีสัชนาลัยก็ยังคงความสำคัญ มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์พระร่วงหลายพระองค์ ทรงเคยดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองครองเมืองศรีสัชนาลัยมาก่อน ดังนั้นบทบาทในทางการเมืองการปกครองของเมืองสุโขทัยกับศรีสัชนาลัย จึงมีความเกี่ยวข้องกันโดยตลอดมาจากหลักฐานโบราณสถานและโบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่บ่งบอกว่า ก่อนหน้าที่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์จะแพร่เข้ามาได้ปรากฏร่องรอยของศาสนาพุทธฝ่ายมหายาน โดยมีการนับถือเทพเจ้าของพราหมณ์ปะปนอยู่ก่อนแล้ว ดังจะเห็นได้จากหลักฐานวัดเจ้าจันทร์ และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียงเป็นต้น

ในช่วงที่พุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้แพร่เข้ามาสู่แคว้นสุโขทัยนั้น พุทธศาสนาแบบนี้ได้เข้ามาตั้งมั่นและมีอิทธิพลต่อประชาชนในเมืองศรีสัชนาลัยมาก่อนแล้ว ดังปรากฏหลักฐานได้มีการสร้างวัดวาอารามขึ้นหลายแห่ง ทั้งในเขตกำแพงเมืองและภายนอก โดยมีวัดไม่น้อยกว่า ๒๐๐ วัด นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานว่าพระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือไตรภูมิพระร่วงที่เมืองศรีสัชนาลัยในขณะดำรงพระยศเป็นเจ้าเมืองก่อนได้ราชสมบัติที่เมืองสุโขทัยด้วย

ทางด้านประเพณี ปรากฏหลักฐานชี้ชัดว่าในเมืองศรีสัชนาลัยได้มีการประกอบพิธีบูชาคุณท์ (บูชาไฟ) พิธีไหว้พระพุทธรูป พิธีนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ฯลฯ

ทางด้านศิลปกรรม ปรากฏว่าประชาชนชาวเมืองศรีสัชนาลัยได้ใช้ความรู้ ความสามารถในการขุดตัดเอาศิลาแลงธรรมชาติมาใช้เป็นวัสดุในการก่อสร้างศาสนสถานและถาวรวัตถุอื่นๆ รวมทั้งเป็นวัตถุดิบในการสร้างประติมากรรม นอกจากนี้ลายปูนปั้นซึ่งประดับอยู่ตามโบราณวัตถุและโบราณสถานต่างๆ ตามศาสนสถานบริเวณเมืองศรีสัชนาลัยมีความสวยงาม ประณีต แสดงความก้าวหน้าทางศิลปกรรมอันเป็นแบบแผนของคนไทยมาโดยตลอด

ความก้าวหน้าทางด้านเทคนิควิทยาและเศรษฐกิจ

จากร่องรอยหลักฐานที่ปรากฏชี้ให้เห็นถึงความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยา นอกจากการขุดตัดศิลาแลงมาใช้ประโยชน์แล้ว ชาวเมืองศรีสัชนาลัยในอดีตมีพัฒนาการทางด้านการผลิตเครื่องปั้นดินเผาคุณภาพสูง มาเป็นเวลานาน ซึ่งเริ่มต้นกันมาตั้งแต่สมัยเมืองเชลียง

ต่อมาได้พัฒนาเป็นแหล่งผลิตเครื่องปั้นดินเผาที่ใหญ่ที่สุดของเอเชียอาคเนย์ในสมัยนั้น และเครื่องปั้นดินเผาได้เป็นสินค้าออกที่สำคัญส่งไปยังประเทศเพื่อนบ้านและดินแดนโพ้นทะเล

การตีเหล็กและการหล่อโลหะ ก็เป็นความก้าวหน้าทางเทคนิควิทยาที่สำคัญอีกประการหนึ่งของชาวเมืองศรีสัชนาลัยในอดีตดังปรากฏหลักฐานเป็นอาวุธเครื่องมือเครื่องใช้และเหล็กยึดตัว อาคาร สถาปัตยกรรม ฯลฯ

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ตั้งอยู่ในเขตตำบลศรีสัชนาลัย ตำบลสารจิต ตำบลหนองอ้อ และตำบลท่าชัย ตัวเมืองโบราณศรีสัชนาลัยอยู่ในเขตหมู่บ้านพระปรางค์ ตำบลศรีสัชนาลัย พื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ทั้งหมดประมาณ ๔๕.๑๔ ตารางกิโลเมตร มีโบราณสถานทั้งหมด ๒๑๕ แห่ง โดยห่างจากกรุงเทพมหานครไปทาง ทิศเหนือ ๕๕๐ กิโลเมตร

โบราณสถานภายในกำแพงเมือง

วัดช้างล้อม

ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองเกือบกึ่งกลางตัวเมืองศรีสัชนาลัย บนที่ราบเชิงเขา ด้านทิศใต้ของเขapunมเพลิง

โบราณสถานที่สำคัญคือเจดีย์ประธานทรงลังกา ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้วสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีซุ้มประตูทั้ง ๔ ทิศ โดยประตูด้านหน้าและด้านหลังเป็นประตูเข้าออกส่วนประตูด้านข้างเป็นประตูตันยอดทำคล้ายปราสาท

เจดีย์ประธานทรงลังกา ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีช้างปูนปั้นเต็มตัวประดับโดยรอบฐานทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๙ เชือก (ยกเว้นด้านหนึ่งซึ่งเป็นบันไดทางขึ้นมีเพียง ๘ เชือก) และที่มุมอีก ๔ เชือกรวมเป็น ๓๙ เชือก ซุ้มที่ประดับตรงมุมจะมีขนาดใหญ่ และมีลวดลายปูนปั้นประดับที่คอ ดันขาและข้อเท้า ระหว่างรูปช้างจะมีเสาประติปสลับอกอยู่ ด้านหน้าซุ้มแต่ละเชือกจะมีพุ่มดอกบัวตูมปูนปั้นวางอยู่

ด้านหน้าเจดีย์ประธานมีบันไดขึ้นสู่ลานประทักษิณ ที่ซุ้มบันไดสองซุ้มมีโกลนลำตัวพญานาคเหลืออยู่ หลังจากที่นี่ปูนปั้นกะเทาะหลุดหายไป เหนือฐานประทักษิณมีซุ้มพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ๒๐ ซุ้ม หลังผนังซุ้มมีรูปประติมากรรมรูปตันโพธิ์อยู่เบื้องหลังองค์พระพุทธรูป แต่พระพุทธรูปถูกทำลายไปคงเหลือเพียงองค์เดียวด้านทิศเหนือ บริเวณองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ ก้านฉัตร ซึ่งประดับด้วยพระรูปพระสาวกลีลาปูนปั้นนูนต่ำจำนวน ๑๗ องค์

วัดช้างล้อมที่เมืองศรีสัชนาลัย ซุ้มมีลักษณะเด่นกว่าช้างปูนปั้นที่วัดอื่นๆ คือยื่นเต็มตัวแยกออกจากผนัง มีขนาดสูงใหญ่กว่าช้างจริง และด้านหน้ามีพุ่มดอกบัวปูนปั้นประดับไว้ นักวิชาการบางท่านสันนิษฐานว่าวัดช้างล้อมนี้น่าจะเป็นวัดเดียวกันกับที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ที่กล่าวไว้ว่าในปี พ.ศ. ๑๘๒๔ พ่อขุนรามคำแหงให้ขุดเอาพระธาตุขึ้นมาทำบุชา และเฉลิมฉลอง หลังจากนั้นจึงฝังลงในกลางเมืองศรีสัชนาลัย และก่อพระเจดีย์ทับลงไป

โบราณสถานภายในวัดที่ยังมีหลักฐาน คือ วิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานนอกจากนั้นเป็นวิหารขนาดเล็กๆ ๒ หลัง และเจดีย์รายอีก ๒ องค์

วัดเจดีย์เจ็ดแถว

ตั้งอยู่ด้านหน้าวัดช้างล้อม วัด

เจดีย์เจ็ดแถวหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานรูปดอกบัวตูมอยู่ด้านหลังพระวิหารและมีเจดีย์รายรวมทั้งอาคารขนาดเล็กแบบต่างๆ กัน ๓๓ องค์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง นอกกำแพงมีโบสถ์และบ่อน้ำ เดิมมีคูน้ำล้อมรอบ

เจดีย์รายที่วัดเจดีย์เจ็ดแถวมีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจากที่ต่างๆ หลายแห่ง เช่นลังกาและพุกาม

ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายที่มีลักษณะเด่นคือ ฐานเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยมจัตุรัสยอดเป็นทรงกลม ภายในเจดีย์มีซุ้มโถง และสามารถเข้าไปได้ และมีซุ้มเล็กประกอบซุ้มโถงอยู่ทั้ง ๒ ข้าง ประดิษฐานพระพุทธรูปลีลาปูนปั้น ส่วนซุ้มโถงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปูนปั้น และมีภาพจิตรกรรมใช้สีแบบเอกรงค์เป็นภาพอดีตพระพุทธเจ้าและเหล่าเทวดาภษัตริย์ที่มาแวดล้อมถวายดอกไม้ ส่วนซุ้มจระนมด้านหลังของเรือนธาตุจะทำเป็นพระพุทธรูปนาคปรกอย่างสวยงาม ต่อจากเรือนธาตุเป็นเจดีย์ทรงกลม ๕ องค์ โดยมีองค์ใหญ่เป็นประธานและมีเจดีย์ประจำมุม ๔ องค์ ประดับด้วยพระพุทธรูปลีลาปูนปั้น ในซุ้มเรือนธาตุ

เจดีย์ราย วัดเจดีย์เจ็ดแถว

เจดีย์ประธาน วัดเจดีย์เจ็ดแถว

วัดเจดีย์เจ็ดแถวเป็นชื่อที่ตั้งขึ้นภายหลังโดยราษฎรในท้องถิ่น สาเหตุที่เรียกเนื่องจากพบเจดีย์จำนวนมากมายหลายแถวภายในวัด และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าวัดเจดีย์เจ็ดแถวเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระราชวงศ์สุโขทัย

วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองโดยอยู่ในแนวเหนือใต้ แนวเดียวกับวัดช้างล้อม และวัดเจติยเจ็ดแถว

โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วยเจติยประธานทรงกลม ก่อด้วยศิลาแลง ส่วนองค์ระฆังพังทลาย ด้านหน้ามีบันไดขึ้นไปจากมุขหลังของวิหารไปถึงเรือนธาตุเพื่อสักการะพระพุทธรูปในคูหา ด้านเจติยประธานมีพระวิหาร มีมุขด้านหน้าและด้านหลัง มีบันไดขึ้น ๕ ทาง เสาวิหารก่อด้วยศิลาแลงยังคงเหลือให้เห็นอยู่ ๑๐ เสา กำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบทั้งสี่ด้านมีทางเข้าด้านหน้าทางเดียว

วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

วัดนางพญา

ตั้งอยู่แนวเดียวกันกับวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ใกล้กับกำแพงเมืองด้านทิศใต้ วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วยเจติยประธานเป็นเจติยทรงกลมตั้งอยู่บนฐานประทักษิณ แต่เดิมมีช้างปูนปั้นประดับสลักกับเสาประทีปปูนปั้นเช่นเดียวกับวัดช้างล้อม ที่ชั้นมาลัยเถาก่อหุ้มยื่นออกมาทั้งสี่ทิศ หุ้มด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นจนถึงภายในองค์เจติยและสามารถเดินได้รอบโถงตรงกลางมีแกนเจติยประดับด้วยลวดลายปูนปั้น ตรงกลางมีหุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง ๔ ด้าน แต่ถูกทำลาย

วิหารก่อด้วยศิลาแลงมีมุขหน้าและมุขหลัง ผนังวิหารเจาะช่องแสง ผนังด้านทิศใต้ยังมีลวดลายปูนปั้นที่สวยงาม ลวดลายปูนปั้นที่วัดนางพญามีลักษณะเด่นคือ ลวดลายปูนปั้นทำเป็นกึ่งมนุษย์กึ่งวานรกำลังวิ่ง

แต่ถูกทำลายไปบางส่วน แต่ถ้าได้ศึกษาลวดลายโดยละเอียดแล้วก็พบว่ายังเห็นได้ชัดเจน นอกจากนี้ยังทำเป็นรูปลวดลายพรรณพฤกษา และรูปเทพนม ซึ่งเป็นฝีมือชั้นครู รูปแบบศิลปะโดยรวมเป็นอิทธิพลศิลปะล้านนา

วัดนางพญา

วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

อยู่ทางทิศตะวันออกของวัดช้างล้อมห่างออกมา ๒๐๐ เมตร วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ กลุ่มโบราณสถานมีกำแพงแก้วล้อมรอบมีประตูทางเข้า ๒ ทาง ด้านหน้าวัดและหลังวัดโบราณสถานประกอบด้วยเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมล้อมรอบด้วย

วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

กำแพงแก้ว มีทางเข้าอยู่ด้านหน้ารอบเจดีย์มีเจดีย์รายแบบต่างๆ ล้อมรอบอยู่ถึง ๑๓ องค์ วิหาร ลักษณะวิหารเชื่อมต่อกับอาคารประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ด้านหลัง ที่หมายถึงพระคันธกุฎี มีหลังคาก่ออิฐทรงจั่ว ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัยคงปรากฏเห็นเป็นโคลนและแกนไม้สักที่ใช้เป็นแกนยึดพระกรแล้วฉาบปูน

หลักเมือง?

หลักเมือง?

ตั้งอยู่เยื้องกับวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ทางด้านซ้าย ห่างออกมาประมาณ ๑๕๐ เมตร โบราณสถานประกอบด้วย ปรางค์ประธานก่อด้วยศิลาแลง ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสต่อด้วยฐานสี่เหลี่ยมย่อมุมไม้ยี่สิบ ฐานปรางค์มี ๗ ชั้น บริเวณมุมประดับด้วยกลีบบนขนิวนิหารมีซุ้มพระ

อยู่ด้านหลัง หลังคาก่อด้วยศิลาแลงเป็นรูปโค้งแหลม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำริว่า น่าจะเป็นที่ฝังนิมิตดวงของเมืองดังที่ทรงบรรยายในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงว่า "...ส่วนตัวข้าพเจ้าสมัครเชื่อข้างเป็นหลักเมืองมากกว่าเป็นที่ฝังอัฐิเพราะมาตั้งอยู่ห่างนอกเขตวัด แต่เนื่งเป็นการเดาในส่วนตัวข้าพเจ้าโดยแท้"

วัดอุดมปาก

ตั้งอยู่ด้านหน้าเยื้องไปทางซ้ายของโบราณสถานที่เราเรียกว่าหลักเมือง โบราณสถานประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมเหลือเพียงส่วนฐานยอดพังทลายไปรอบเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายล้อมรอบ

วัดเขาพนมเพลิง

อยู่บนยอดเขาพนมเพลิงภายในกำแพงเมืองโบราณสถานที่สำคัญคือเจดีย์ประธานทรงกลม ก่อด้วยศิลาแลง ตั้งแต่ก้นจัดรีขึ้นไปพังทลายหมด มณฑปก่อด้วยศิลาแลงฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกพื้นสูงหลังคาโค้งแหลม มีบันไดทางขึ้นสู่มณฑปชาวบ้านเรียกว่าศาลเจ้าแม่ละอองสำลี

เขาพนมเพลิงปรากฏในพงศาวดารเหนือตอนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างเมืองสุวรรคโลก (ศรีสัชนาลัย) โดยเลือกทำเลให้เขาพนมเพลิงอยู่กลางเมืองและสร้างวัดไว้บนเขาพนมเพลิงด้วย

วัดเขาพนมเพลิง

สำหรับทางขึ้นวัดได้ ๒ ทาง คือจากด้านหน้าวัดทางแก่งหลวง และด้านข้างวัด ซึ่งทางขึ้นทำเป็นบันไดศิลาแลง ระหว่างทางขึ้นทั้งสองด้านมีศาลาที่พักด้วย

วัดเขาสุวรรณคีรี

ตั้งอยู่ถัดจากเขาพนมเพลิงไปทางด้านหลัง (ทิศตะวันตก) โดยตั้งอยู่บนเขาอีกยอดหนึ่งในเทือกเขาเดียวกัน กลุ่มโบราณสถานที่สำคัญคือเจดีย์ประธานทรงกลมองค์ระฆังขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง ฐานเขียงใหญ่ ๕ ชั้น ใช้สำหรับลานประทักษิณมีซุ้มพระทั้ง ๔ ด้าน ตรงก้นจัดรีมีพระพุทธรูปลีลาปูนปั้นเดินจงกรมรอบก้นจัดรีเช่นเดียวกับวัดช้างล้อม ฐานวิหารก่อด้วยศิลาแลง เจดีย์รายก่อด้วยศิลาแลง ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์ทรงกลมล้อมรอบด้วยแนวกำแพงศิลาแลง

วัดเขาสุวรรณคีรี

โบราณสถาน บน.๑๑

ตั้งอยู่ด้านหลังวัดช้างล้อมห่างออกมาประมาณ ๓๐ เมตร เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญ และจากการขุดแต่งพบหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญ กลุ่มโบราณสถานประกอบด้วยฐานวิหารก่อด้วยศิลาแลงมณฑปประธานก่อด้วยศิลาแลงอยู่ด้านหลังวิหารมณฑปแบ่งเป็น ๒ คูหา ด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ด้านหลังประดิษฐานพระพุทธรูป ก้ำแพงแก้วมีปูนปั้นประดับเป็นรูปขบวนคนและม้า

พระราชวัง (ตามพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว)

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของวัดสวนแก้วอุทยานน้อยใกล้กับกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ วางในแนวทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ตะวันออกเฉียงใต้

บริเวณที่เป็นพระราชวังปัจจุบันไม่มีซากอาคารให้เห็น นอกจากการขุดค้นได้พบฐานอาคารก่ออิฐ พื้นที่พระราชวังแบ่งเป็นสามส่วนคือ พื้นที่ส่วนหน้ามีคันดินล้อมรอบ ๓ ด้าน ตัดกับพื้นที่ส่วนกลาง โดยมีคูน้ำคั่นอยู่ พื้นที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าภายในแบ่งพื้นที่ออกเป็นแปลงเล็ก ๆ ๒ ส่วน มีคันดินคั่นกลาง นอกจากนี้ยังพบแนวการก่อเรียงศิลาแลง ซึ่งเชื่อว่าเป็นคอสะพาน ตัวสะพานโค้งสร้างด้วยไม้เชื่อมต่อไปที่พระราชวังส่วนกลาง

พื้นที่ส่วนกลางอยู่ทางด้านตะวันออกของวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่มีคูน้ำล้อมรอบ ๓ ด้าน พบบ่อน้ำและกระเบื้องมุงหลังคาดินเผากระจัดกระจายอยู่ทั่วไป

พื้นที่ส่วนหลังอยู่ด้านหลังโบราณสถานศาลหลักเมือง พบสระน้ำอยู่ด้านหลังเป็นสี่เหลี่ยมก่อขอบศิลาแลง มีเศษกระเบื้องมุงหลังคาดินเผา และเศษภาชนะกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระราชนิพนธ์ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ดังนี้ "...คือวังตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือแห่งวัดเจดีย์เจ็ดแถวไปทางริมทางกำแพงเมืองด้านริมน้ำ ที่วังนี้แบ่งเป็น ๒ แปลง แปลงตะวันออกมีกำแพงและคูรอบที่ดินในรั้วกำแพงนั้นโดยกว้าง ๓ เส้น ๑๕ วา โดยยาว ๔ เส้น ๕ วา ภายในที่นี้มีคลองขุดเข้าไปจากคูตัดที่เป็นแผ่นย่อม ๆ ยังมีเค้าเป็นเหมือนร่องสวนอยู่บ้างกับมีแปลงกองเป็นเค้าท่งที่เหมือนเรือนอยู่ ๒ หลัง เข้าใจว่าศิลาแลงที่เห็นอาจเป็นเค้าอยู่นั้นคงเป็นฐานสำหรับปลูกเรือนไปบนนั้นอีกทีหนึ่ง สันนิษฐานว่าคงจะเป็นพระมณเฑียร..."

ประตูคอนแหลมและป้อม

เป็นประตูเมืองทิศตะวันออกเฉียงใต้ บริเวณติดมุมกำแพงเมืองที่ต่อกับกำแพงเมืองทิศตะวันออกเฉียงเหนือ รูปทรงของประตูไม่มีรูปทรงให้เห็นเนื่องจากถูกไถปรับเป็นถนนเข้าสู่ตัวเมืองศรีสัชนาลัย ถัดออกมาเป็นประตูมีป้อมห้าเหลี่ยมสร้างบนกำแพงเมือง

พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระวันรัตน์ตอนที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชยกทัพมาตีเมืองสวรรคโลก(ศรีสัชนาลัย) ตอนหนึ่งว่า "...โหราจารย์ยังทูลว่าจะได้ แต่ซึ่งปล้นช้างประตูสามเกิดนี้เห็นจะได้ด้วยยาก ถ้าปล้นช้างประตูคอนแหลมไซ้ให้เห็นจะได้โดยง่าย..."

ป้อมห้าเหลี่ยม

อยู่ระหว่างแนวกำแพงเมืองชั้นในด้านตะวันออกเฉียงใต้ ห่างจากประตูคอนแหลมประมาณ ๑๔๐ เมตร ลักษณะเป็นป้อมห้าเหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลงหันหน้าออกนอกเมือง ส่วนฐานหลังของป้อมจะล้ำแนวกำแพงเข้ามา

ประตูรามณรงค์ และป้อมประตู

อยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในด้านตะวันออกเฉียงใต้ เป็นประตูขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง ฐานประตูรูปบัวคว่ำกรอบนอกทั้ง ๔ มุม เป็นลักษณะย่อมุมไม้สิบสอง ด้านหน้ามีทางเดินปูด้วยลูกวิ่งไปหาป้อมประตู ป้อมประตูรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผนังด้านนอกสุดเป็นการสกัดลงบนชั้นดินดาน รอบตัวป้อมล้อมรอบด้วยคูเมืองและสระน้ำ (สระทองกุลี)

ประตูสะพานจันทร์และป้อมประตู

อยู่ระหว่างแนวกำแพงเมืองชั้นในด้านตะวันตกเฉียงใต้ บริเวณเชิงเขาสุวรรณคีรี ลักษณะประตูก่อด้วยศิลาแลงสูงชันลักษณะเรียบและตรง มีป้อมประตูอยู่ด้านหน้าโดยตั้งอยู่บนคันดินกำแพงเมืองชั้นนอกป้อมเป็นการใช้แนวหินธรรมชาติทางด้านหน้าป้อมมีคูน้ำลึก

ประตูชนะสงคราม และป้อมประตู

ตั้งอยู่ระหว่างแนวกำแพงเมืองชั้นในด้านตะวันตกเฉียงใต้ ด้านทิศเหนือของเขาสุวรรณคีรี ซึ่งอยู่คนละฟากเขากับประตูสะพานจันทร์ ประตูเมืองก่อด้วยศิลาแลงมีทางเดินเป็นคันดินไปหาตัวป้อมซึ่งเป็นป้อมห้าเหลี่ยมก่อด้วยศิลาแลง

ประตูไชยพฤกษ์

ตั้งอยู่บริเวณมุมช่วงต่อของกำแพงเมืองชั้นในด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ประตูก่อด้วยศิลาแลง มีขนาดเล็ก ลักษณะเป็นการเจาะกำแพงออกไปตรงๆ ไม่พบร่องรอยการล้อม

ประตูเตาหม้อ

อยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือใกล้กับมุมที่ต่อจากกำแพงเมืองด้านตะวันออก เป็นประตูขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง ภายในประตูทั้งสองฟากมีการเว้นช่องซึ่งอาจเป็นช่องสำหรับทหาร หรือเป็นช่องที่ลงเขื่อนไม้เมื่อเวลามีศึกสงคราม

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายความเพิ่มเติมไว้ในหนังสือเที่ยวเมืองพระร่วง ว่า "...ที่เรียกว่าประตูหม้อสันนิษฐานว่าประตูหม้อเป็นทางเดินไปตำบลที่ตั้งเตาหม้อคือเครื่องทำสังคโลก ถ้าเช่นนั้นก็จะอยู่ตอนริมน้ำทางด้านเหนือ"

กำแพงเมืองศรีสัชนาลัย

กำแพงเมืองชั้นใน

ก่อด้วยศิลาแลงลักษณะคล้ายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคันดินและคูน้ำล้อมรอบ กำแพงเมืองด้านตะวันออกเฉียงเหนือเป็นด้านที่ขนานกับแม่น้ำยมก่อด้วยศิลาแลง กว้าง ๒.๒๐ เมตร ยาว ๘๐๐ เมตร ด้านนี้ก่อจากระดับพื้นรอบไม่เหมือนด้านอื่นๆ ที่ก่อลงบนคันดิน

กำแพงเมืองศรีสัชนาลัย

แนวกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้

ช่วงแรกเริ่มจากแนวที่หักมุมต่อจากประตูตอนแหลมออกมา ๓๕๐ เมตรมาบรรจบถึงกำแพงดินเดิมของเมืองเชลียงช่วงที่สองหักมุมจากช่วงแรกฐานเริ่มก่อนบนคันดินและมีคูน้ำขนานกับแนวศิลาแลงกำแพงกว้าง ๑.๔๐ เมตร สูง ๕.๑๐ เมตร หนา ๒.๒๐ เมตร ตอนบนแนวกำแพงทำเป็นทางเดินเล็ก ๆ กว้าง ๔๐ เซนติเมตร และเจาะช่องสี่เหลี่ยมสำหรับทหารรักษาการณ์คอยตรวจตราดูแลข้าศึก กำแพงด้านนี้ยาว ๗๔๐ เมตร

กำแพงเมืองด้านตะวันตกเฉียงเหนือยาวประมาณ ๗๗๐ เมตร

กำแพงเมืองด้านตะวันตกเฉียงใต้ เป็นแนวกำแพงที่ค่อนข้างจะเป็นแนวตรงกว่าด้านอื่นๆ และเป็นด้านที่ยาวที่สุด ประมาณ ๑,๐๗๐ เมตร กว้าง ๑.๔๐ เมตร

กำแพงเมืองชั้นกลาง เป็นแนวคันดินที่อยู่ระหว่างกำแพงเมืองชั้นในและชั้นนอก โดยมีคูเมืองคัน แนวกำแพงเมืองปรากฏเพียง ๓ ด้านคือ

ด้านตะวันออกเฉียงใต้ เชื่อมต่อจากคันดินกำแพงเมืองเชลียงผ่านประตูรามณรงค์ ยาวประมาณ ๔๔๐ เมตร

ด้านตะวันตกเฉียงใต้ ยาวประมาณ ๑๓๐ เมตร

ด้านตะวันตกเฉียงเหนือ คันดินกว้าง ๑๒ เมตร สูง ๓ เมตร ยาว ๕๐๐ เมตร

กำแพงเมืองชั้นนอก เหลือเพียง ๓ ตอน เป็นคันดินที่อยู่นอกสุด

โบราณสถานนอกเมืองด้านทิศตะวันออก

วัดสวนสัก

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองศรีสัชนาลัยด้านทิศตะวันออกริมทางหลวงหมายเลข ๑๒๐๑ บ้านปากกล้วย

โบราณสถานที่สำคัญคือเจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลงค่อนข้างสมบูรณ์วิหารสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง กำแพงศิลาแลงล้อมรอบทั้งเจดีย์ประธานและพระวิหาร

วัดป่าแก้วหรือวัดไตรภูมิป่าแก้ว

ตั้งอยู่ใกล้กับทางแยกทางหลวงหมายเลข ๑๐๑ ตรงกิโลเมตรที่ ๑๖ แยกเข้าสู่วัดเขาอินทร์

โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง วิหารก่อด้วยศิลาแลงฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้า

พระราชพงศาวดารเหนือได้กล่าวถึงวัดนี้ว่าเป็นวัดที่อยู่ของพระสังฆราชวัดป่าแก้ว

ต่อมาสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้วินิจฉัยว่า “คำว่าป่าแก้วสอบสวนต่อมาได้ความว่า เป็นนามสงฆ์นิคายหนึ่ง ...” พระสงฆ์นิคายนี้นพระมหาเถระในลังกาทวีปองค์หนึ่งมีนามว่า วันรัตนมหาเถร เป็นพระอุปัชฌาย์จึงเรียกนามนิคายตามพระวันรัตนนั้นแปลเป็นภาษาไทยว่า ป่าแก้ว ที่เรียกว่าวัดไตรภูมิป่าแก้ว ควรเข้าใจว่าวัดนั้นชื่อไตรภูมิเป็นที่อยู่ของคณะสงฆ์คณะป่าแก้ว

โบราณสถานนอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ

วัดกุฎีราย

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือห่างประตูเตาหม้อไปประมาณ ๕๐ เมตร

วัดกุฎีราย

โบราณสถานที่สำคัญคือ วิหารหลังคามุงกระเบื้อง (ชำรุดเหลือเพียงแนวเสา) เชื่อมต่อกับอาคารไว้ พระพุทธรูปที่เรียกว่า พระคันธกุฎี ก่อด้วยศิลาแลงทั้งหลัง หลังคาใช้ศิลาแลงก่อเหลื่อมเข้าหากัน เป็นทรงจั่วเลียนแบบเครื่องไม้ หน้าจั่วมีรอยบากเพื่อเชื่อมหลังคาเครื่องไม้ของอาคาร ด้านหน้า

พระคันธกุฎี มีซุ้มประตูรูปโค้งกลับบัวเป็นทางเข้าสู่ภายในซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปนั่ง พระคันธกุฎีประกอบวิหารหลังเล็ก ตั้งอยู่ด้านขวาของพระคันธกุฎีประกอบวิหารหลังใหญ่ นอกจากนั้นเป็นกลุ่มเจดีย์ราย ๖ องค์

เตาทุเรียงบ้านป่ายาง

เตาทุเรียงบ้านป่ายาง

เตาทุเรียงบ้านป่ายาง ริมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำยม ห่างจากเมืองโบราณศรีสัชนาลัย ๕๐๐ เมตร เป็นกลุ่มเตาเผาสังคโลกที่สำรวจพบในปัจจุบันยังมี ๒๑ เตา ส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนเนินดินที่ทับถมสูง ๒๔ เมตร แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

กลุ่มเตายักษ์ เป็นกลุ่มเตาที่อยู่ใกล้เมืองศรีสัชนาลัย มีเตาตั้งเรียงรายกันอยู่ ๑๕ เตา เป็นเตาที่เผาเครื่องถ้วยชามและประติมากรรมลอยตัวขนาดใหญ่และเครื่องประดับสถาปัตยกรรมต่างๆ เช่น ยักษ์ เทวดา มกร ซ่อฟ้า ชื่อเตายักษ์เป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียก

ตามยักษ์สังคโลกที่พบบริเวณเตานี้

กลุ่มเตาตุ๊กตา เป็นกลุ่มเตาเผาที่อยู่ห่างจากกลุ่มเตายักษ์ออกมาทางทิศเหนือประมาณ ๖๐๐ เมตร พบซากเตา ๖ เตา กลุ่มเตาบริเวณนี้ผลิตประติมากรรมลอยตัวขนาดเล็ก ทั้งรูปคนและรูปสัตว์ ลักษณะโครงสร้างเตาเป็นเตาประทุน ซึ่งมีรูปร่างรี ก่อหลังคาโค้งบรรจบกันคล้ายประทุนเรือ ตั้งอยู่บนพื้นลาดเอียง ๑๐ - ๓๐ องศา ภายในแบ่งออกเป็นสามส่วน คือ ช่องใส่ไฟ ห้องบรรจุภาชนะ และปล่องไฟ

เตาทุเรียงบ้านเกาะน้อย

กลุ่มเตาทุเรียงบ้านเกาะน้อย

ที่ตั้งห่างจากแหล่งเตาเผาบ้านป่ายาง ๔ กิโลเมตร พบหลักฐานเตาตลอดริมฝั่งแม่น้ำยม โดยกระจายทั่วไปประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร เท่าที่สำรวจพบแล้วประมาณ

๒๐๐ เตา โดยอยู่รวมเป็นกลุ่ม ๆ

กลุ่มเตาเผาที่สำคัญที่ได้ดำเนินการสำรวจและขุดค้นพร้อมทั้งอนุรักษ์ และจัดทำอาคารจัดแสดงคือ

กลุ่มเตาเผาหมายเลข ๖๑ มีเตาได้ดิน ๔ เตา เป็นเตาขุดลงไปใต้ดินภาชนะที่พบส่วนใหญ่เป็นไหขนาดใหญ่สำหรับบรรจุน้ำ หรือของแห้ง

กลุ่มเตาเผาหมายเลข ๔๒ เป็นแหล่งโบราณคดีที่ทำให้ทราบถึงการพัฒนาการเตาเผาและสิ่งผลิตจากเตาเพราะภายในได้ดินนั้น ขุดพบเตาเผาสังคโลกที่ทับซ้อนกันอยู่ถึง ๑๙ เตา

ประเภทและลักษณะของกลุ่มเตาเผาบ้านเกาะน้อย

๑. เตาตะกรับ เป็นเตาเผาชนิดระบายความร้อนไหลผ่านตามแนวดิ่งและแนวดัง ให้ความร้อนไม่เกิน ๙๐๐ องศาเซลเซียส ลักษณะรูปร่างกลมเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑-๒ เมตร แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ ห้องบรรจุภาชนะตอนบนเป็นแผ่นดินเหนียวเจาะรูกลมเพื่อระบายความร้อน และห้องใส่ไฟอยู่ด้านล่าง

๒. เตาประทุน เป็นเตาเผาชนิดระบายความร้อนไหลผ่านในแนวนอนเช่นเดียวกับเตาทุเรียงที่บ้านป่ายาง

เตาทุเรียงบ้านเกาะน้อย

พัฒนาการของวิทยาการเตาเผาและผลิตผลเครื่องเคลือบดินเผา
เตาประทุน มีพัฒนาการดังนี้

เตาชุดหรือเตาอุโมงค์เป็นเตาเผาระยะแรกโดยชุดเป็นโพรงลึกเข้าไปในดิน
ธรรมชาติ มีรูปด้านตัดเกือบกลมคล้ายโพรงสัตว์ ไม่มีคันทันไฟ พบมากในบ้านหนองอ้อ
บ้านเกาะน้อย เครื่องปั้นดินเผาที่พบมีทั้งเคลือบและไม่เคลือบ เช่น ไห ชาม หลักฐาน
ที่สำคัญที่พบคือ เครื่องเคลือบเคลือบสี เดากชุดในระยะแรกเรียกว่าเตาเคลือบ เริ่มปรากฏ
ที่บ้านเกาะน้อย ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา

เตาบนดินระยะที่ ๒ เป็นเตาระยะที่ ๒ มีขนาดใหญ่กว่าเตาชุด ส่วนใหญ่สร้าง
ทับลงบนซากเตาชุดในระยะแรก ส่วนใหญ่เผาภาชนะดินเผาเคลือบสีเขียวไข่กา

เตาอิฐบนดินรุ่นหลัง เป็นเตาเผาที่พัฒนาการขั้นสุดทำได้แก่ซากเตาอิฐขนาด
ใหญ่ที่พบบนเนินสูง เตารุ่นนี้น่าจะเป็นช่วงที่เจริญสูงสุดในการผลิตสังคโลกจนสามารถ
ส่งไปขายที่ญี่ปุ่น อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑

โบราณสถานนอกเมืองด้านทิศตะวันตก

วัดสระไผ่

ใกล้กับประตูสะพานจันทร์ ห่างออกมาประมาณ ๒๐๐ เมตร วัดหันหน้า ไปทาง
ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ กลุ่มโบราณสถานประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง
สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ ที่ฐานชั้นแรกมีร่องรอยทำซุ้มพระประดับทั้ง ๔ ด้าน มณฑป
ประกอบวิหารเป็นวิหารขนาด ๕ ห้อง รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขยื่นด้านหน้า ด้านหลังมี
มณฑปก่อด้วยศิลาแลง ตัวมณฑปผนังเป็นรูปสี่เหลี่ยมหลังคารูปโค้งแหลมก่อด้วยศิลาแลง

วัดสระไผ่

เหลี่ยมเข้าหากันเป็นส่วนยอดหลังคา
ด้านหน้ามีทางเข้า ภายในประดิษฐาน
พระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย

วัดราหู

ตั้งอยู่ใกล้กับประตูสะพานจันทร์
ห่างจากวัดสระไผ่ไปทางทิศตะวันออก
ประมาณ ๕๐ เมตร วัดหันหน้าไป

ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือโบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วยเจดีย์ประธานทรงดอก
บัวตูมที่ได้รับการบูรณะเสริมความมั่นคงแล้ว ด้านหน้าเจดีย์ประธานเป็นวิหารศิลาแลง

รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เจดีย์รายตั้งอยู่ด้านหลัง เจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงกลมจำนวน ๕ องค์ โบราณสถานทั้งหมดถูกล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลง สาเหตุที่ชาวบ้านเรียกวัดราหู เนื่องจากได้พบปูนปั้นรูปหน้ากาลซึ่งประดับที่ดอกบัวตูมส่วนยอดของเจดีย์ ชาวบ้านจึงเรียกว่าหน้ากาลว่าราหูอมจันทร์

วัดร้าง ตต.๔

ห่างจากวัดราหูมา ๑๓๐ เมตร โบราณสถานประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงกลมวิหารเป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง วิหารมีร่องรอยการก่อศิลาแลงทับอาคารเดิมที่ก่ออิฐ เจดีย์รายเป็นเจดีย์ทรงกลม ๓ องค์ ด้านหลังเจดีย์ประธานมีอาคารก่อด้วยอิฐรองรับสถาปัตยกรรมขนาดเล็กรูปร่างไม่ชัดเจน โบราณสถานถูกล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว และคูน้ำล้อมรอบอีกชั้น

วัดร้าง ตต.๕

ห่างจากวัดพญาคำ(ตต.๖) ออกมาทางทิศเหนือประมาณ ๒๐๐ เมตร โบราณสถานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

โบราณสถานประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมเหลือเพียงฐานสี่เหลี่ยม ๔ ชั้นรองรับฐานบัว ซึ่งเหลือเฉพาะส่วนของบัวคว่ำและท้องไม้ วิหารเป็นอาคารขนาด ๖ ห้อง ไม่ปรากฏกำแพงล้อมรอบ

วัดพญาคำ (ตต.๖)

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง เดิมไม่ใช่วัดพญาคำ แต่คงถูกเรียกเมื่อภายหลัง เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเมืองศรีสุชนาลัยในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ พระองค์ได้พระราชนิพนธ์หนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” มีตอนหนึ่ง ที่ทรงพระราชนิพนธ์ถึงวัดสระปทุมว่า “ที่นี่มีวิหารรูปร่างคล้ายวัดศรีชุมเมืองสุโขทัยเป็นรูป สี่เหลี่ยมกว้าง ๕ วา ๓ ศอก ยาว ๖ วา ๓ ศอกคืบ และผัดกับวัดศรีชุมที่แบ่งออกเป็น ๒ ห้อง ด้านตะวันตก (คือด้านที่หันไปทางถนน) มีรูปพระยืน ด้านตะวันออกมีพระมารวิชัย ประคองมีขุมติดอยู่ มีใบระกาทางด้านตะวันออก และเจดีย์อีกหลายองค์ มีกำแพงล้อมรอบลานวัดนี้ถึงเป็นวัดเล็กก็จริง แต่ท่าทางจะเป็นวัดที่อยู่สบาย ส่วนใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงมีอยู่ที่เชิงเขาใกล้วัดนี้ จึงเห็นได้ว่าอย่างใดคงไม่กันดารน้ำ บางทีจะเป็นวัดนี้ที่ในพงศาวดารกรุงเก่าเรียกว่า วัดไม้งาม เป็นที่ตั้งทัพหลวงของสมเด็จพระนเรศวร เมื่อเสด็จขึ้นมา

วัดพญาดำ

ปราบขบถพระยาพิชัย พระยาสุวรรณคโลก ที่ข้าพเจ้านึกเช่นนั้นเพราะเห็นว่า เป็นวัดที่อยู่ริมถนนพระร่วงทางมาจากสุโขทัย และดูอยู่ในภูมิที่เหมาะสม...นอกจากนี้ยังพบ พระรัตนตรัยมหายานด้วยคือมีพระพุทธรูปนาคปรกอยู่ตรงกลางพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อยู่เบื้องขวานางปัญญาบารมีอยู่เบื้องซ้าย

แต่จากการสำรวจโดยเจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย ตามลักษณะสภาพโบราณที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพรรณนาไว้นั้น ตรงกับโบราณสถานที่ยกกันในปัจจุบันว่าพญาดำ สาเหตุที่เรียกวัดพญาดำ เนื่องจากมีคนร้ายลักลอบขุดหาพระพิมพ์ และพบพระพิมพ์นางพญาเนื้อสีด้าเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ราษฎรแถบนั้นเรียกชื่อวัดว่า วัดพญาดำ

โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย พระคันธกุฎี ประฐานก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน มีหลังคาคล้ายรูปประทุนเรือก่อโดยวิธีเรียงศิลาแลงเหลื่อมเข้าหากัน ทำเป็นรูปหลังคาซ้อนกัน ๒ ชั้น ภายในพระคันธกุฎีแบ่งเป็นคูหา คูหาด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย แต่ถูกทำลายไปมากแล้ว คูหาด้านหลังประดิษฐานพระพุทธรูป ๒ หรือ ๓ องค์ ตรงกลางเป็นพระพุทธรูปยืนภาพถ่ายเมื่อ ๘๗ ปีมาแล้ว พบว่าด้านทิศใต้พระคันธกุฎีมีเจดีย์รายทรงดอกบัวตูมอยู่ ๑ องค์ ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว พระวิหารอยู่ด้านหน้าพระคันธกุฎีก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้อง

คันธกฐิพระอัฐารศ ก่อด้วยศิลาแลงตั้งอยู่ด้านขวาคันธกฐิประธานภายในคูหา คันธกฐิมีร่องรอยว่าเคยประดิษฐานพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ ซึ่งอาจจะมีความสูงถึง ๑๔ ศอก ที่นิยมเรียกกันว่าพระอัฐารศ

ขุ่มพระสำหรับประดิษฐานพระทั้ง ๔ ด้านแทนพระนอนอยู่ด้านหลังวัดติดกับ กำแพงแก้ว และตรงกลางแทนพระซึ่งตรงกับกำแพงวัดมีช่องประตูไปยังวัดสระปทุม เจดีย์รายหลายขนาดและหลายองค์เท่าที่นับได้หลังจากการขุดแต่งบูรณะจำนวน ๓๔ องค์

เขตสังฆาวาส คือพื้นที่นอกกำแพงด้านทิศใต้ของวิหารมีอาคารเล็ก ๆ ๒ หลัง และ พบชิ้นส่วนศิลาแลงเป็นแท่งกลมสลักสำหรับใส่เดือยไม้เมื่อประกอบเป็นขุ่มประตูทาง เข้าทั้งด้านใต้ และด้านตะวันออก

สระน้ำอยู่ด้านหน้าพระวิหาร เป็นสระกรุดด้วยศิลาแลง สำหรับด้านทิศเหนือของ วัดมีบ่อน้ำกรุดด้วยศิลาแลงที่มีน้ำขังตลอดปี

กำแพงวัดทำด้วยศิลาแลงเป็นท่อนปกรายรอบทั้ง ๔ ด้าน

วัดสระปทุม

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ใกล้กับแนวถนนหลวงหมายเลข ๑๒๐๑ (ศรีสัชนาลัย-สวรรคโลก) ห่างออกมาประมาณ ๑๐๐ เมตร

โบราณสถานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โบราณสถานที่สำคัญคือ พระคันธกฐิ ที่ป ๓ ด้าน ด้านหน้ามีทางเข้าก่อด้วยศิลาแลง รูปหน้าจั่วโค้งแอ่นเลียนแบบเครื่องไม มุงกระเบื้อง เจดีย์ทรงกลมอยู่ด้านหลังพระคันธกฐิ ฐานแปลกกว่าเจดีย์ทรงกลมที่ พบในเมืองศรีสัชนาลัย เนื่องจากฐานชั้น แรกก็ทำเป็นฐานวงกลมโดยไม่ขึ้นฐาน สี่เหลี่ยมเหมือนเจดีย์ทรงกลมองค์อื่น ๆ ที่พบ ในเมืองศรีสัชนาลัย ในการขุดแต่งได้พบ พระพุทธรูปลีลาปูนทอง ๒ องค์

วิหารอยู่ด้านหน้าพระคันธกฐิ และมี ทางเดินปูศิลาแลงตรงไปยังวัดพญาคำ โบราณสถานทั้งหมดล้อมรอบด้วยคูน้ำ

วัดพรหมสี่หน้า

ตั้งอยู่ทีราบใกล้กับคันดินกั้นน้ำสมัยสุโขทัย ห่างจากวัดสระปทุม ไปทางทิศเหนือ ประมาณ ๓๐๐ เมตร โบราณสถานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โบราณสถานที่สำคัญ คือมณฑปประธาน ทำหน้าที่คล้ายพระวิหาร ตัวมณฑปก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูน หลังคา คงเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผา ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ วิหารอยู่ ด้านหน้ามณฑปก่อด้วยศิลาแลง

มณฑปยอดเจดีย์มีซุ้มคูหา พระพุทธรูปยืนทั้ง ๔ ด้าน ซุ้มคูหาด้านทิศตะวันออกพบจิตรกรรมฝาผนังเป็นสีเอกรงค์เป็นรูปบุคคลถือดาบ ยอดมณฑปพังทลาย แต่พบชิ้นส่วนอมลกะ และส่วนยอดเจดีย์ย่อมุมทรงกลีบมะเฟือง จึงสันนิษฐานว่ามณฑป องค์นี้คงจะมีส่วนยอดเป็นเจดีย์ย่อมุมทรงกลีบมะเฟือง

คันบังคับน้ำโบราณ

อยู่ด้านหลังวัดพรหมสี่หน้า คันดินสูง ๑-๒ เมตร กว้างประมาณ ๙ เมตร ยาวประมาณ ๓๒๒ เมตร เริ่มตั้งแต่พื้นราบเขาใหญ่ ยาวมาทางใต้ผ่านด้านหลัง วัดพรหมสี่หน้าหลัง วัดสระปทุม แล้วหักเลี้ยวไปทางตะวันออกเล็กน้อย เป็นคันบังคับน้ำในฤดูฝนมิให้ไหล เอ่อท่วมโบราณสถานวัดพรหมสี่หน้า วัดราหู วัดสระไข่น้ำ วัดสระปทุม วัดพญาดำ และ วัดร้างอีก ๕-๖ วัด

วัดยายตา

ตั้งอยู่นอกเมืองศรีสัชนาลัย ทางด้านทิศตะวันตกใกล้ถึงวัด สระไข่น้ำโบราณสถานที่สำคัญคือ มณฑปประธานที่มีขนาดสูงและใหญ่ที่สุดในเมืองศรีสัชนาลัย หลังคาจั่วมุงด้วยกระเบื้องดินเผา

ภายในมณฑปมีแท่นพระประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ประทับนั่งขัดสมาธิ วิหาร อยู่ด้านหน้าติดกับมณฑป ก่อด้วยศิลาแลง ผนังวิหารก่อด้วยศิลาแลงเจาะเป็นช่องแสง

ซุ้มพระ เป็นซุ้มขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลงทั้งหลัง ด้านหน้ามีแท่นบูชา นอกจากนี้ยังมีที่ปลูกพระศรีมหาโพธิ์อยู่ด้านหลังมณฑปเป็นรูปแปดเหลี่ยม ก่อด้วยศิลาแลงภายในเป็นดิน

หลักฐานโบราณคดีที่สำคัญคือ ท่อดินเผาสังคโลกหรืออาจจะเป็นลูกทรงดินเผาเคลือบสีเขียว มีอักษรจารึกภาษาไทยตัวอักษรสุโขทัยตอนปลายเขียนว่า “นางพิมพ์” อายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๑

วัดหัวโขน

ตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ห่างจากประตูเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๔๐๐ เมตร

โบราณสถานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก โบราณสถานที่ขนาดใหญ่และมีความสำคัญคือ มณฑปผนังทึบ ๓ ด้าน ด้านหน้า (ด้านตะวันออก) เชื่อมกับพระวิหารก่อด้วยศิลาแลง ตัวมณฑปภายในประดิษฐานพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ตรงกลางเป็นประธาน ส่วนที่มุมผนังทั้ง ๒ ด้าน ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นนูนสูง รูปพระสาวกเหลืออยู่ ๓ องค์ เจดีย์ประธานทรงกลมมีซุ้มพระทั้ง ๔ ด้าน เจดีย์ประธานองค์นี้ก่อด้วยศิลาแลงเดิมอาจจะเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูมมาก่อนแล้วถูกปฏิสังขรณ์เป็นเจดีย์ทรงกลมในสมัยต่อมา ในการขุดแต่งได้พบพระรัตนตรัยมหายานด้วย ลักษณะพระพิมพ์ชนิดนี้ตรงกลางมีพระพุทธรูปนาคปรก ด้านขวามีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ด้านซ้ายมีนางปัญญาบารมี หรือนางปรัชญาปารมิตา

วัดเจดีย์เจ็ดยอด

วัดเจดีย์เจ็ดยอด เป็นวัดที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันตกเป็นจำนวน ๑ ใน ๑๕ วัด ที่ตั้งอยู่บนสันเขา

วัดเจดีย์เจ็ดยอดเป็นชื่อวัดที่ชาวบ้านเรียก เนื่องจากเจดีย์มีหลายยอดลักษณะเจดีย์ประธานเป็นเจดีย์ทรงมณฑปที่มีเจดีย์เล็ก ๆ ประดับที่มุมทั้งสี่และประดับที่เหนือยอดซุ้มอีก ๔ ซุ้ม รวมเป็นเจดีย์ ๘ องค์ หรือ ๘ ยอด และเมื่อนับรวมกับยอดเจดีย์องค์ใหญ่ก็จะเป็นเก้ายอด

มณฑปประธานหรือเจดีย์ประธานตั้งอยู่บนเชิงเขาบนชั้นหินธรรมชาติที่ปรับแต่งให้เป็นพื้นที่ราบแล้วก่อเป็นวิหารและเจดีย์มณฑป ภายในคูหามณฑปมีจิตรกรรมฝาผนังและจารึกอักษรธรรมล้านนา อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

วัดเจดีย์เจ็ดยอด

วัดเจติยเอน

ตั้งอยู่ด้านหลังวัดเจติยเจ็ดยอด โดยอยู่แนวเทือกเขาเดียว โบราณสถานที่สำคัญคือ เจติยทรงกลมประธานและพระวิหารก่อด้วยศิลาแลงขนาดใหญ่

วัดเขาใหญ่ล่าง

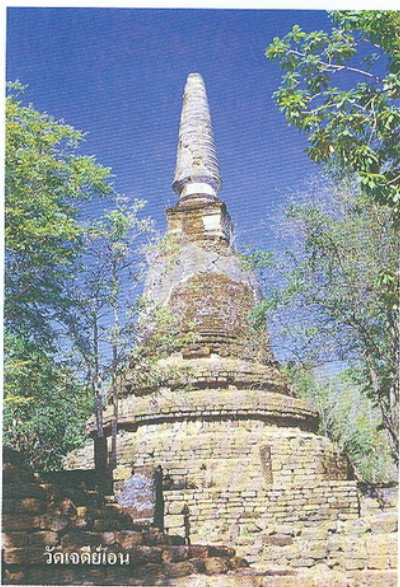
ตั้งอยู่บริเวณเชิงเขาใหญ่ถัดจากเจติยเอนมาทางทิศตะวันตก โบราณสถานที่สำคัญคือ เจติยทรงกลมเป็นเจติยประธานลักษณะองค์ระฆังค่อนข้างเตี้ย น่าที่จะเป็นเจติยทรงกลมรุ่นแรก ๆ พระวิหารอยู่ด้านเจติยประธานก่อด้วยศิลาแลง

วัดเขาใหญ่บน

ตั้งอยู่บนยอดเขาใหญ่ โบราณสถานที่สำคัญคือ เจติยประธานทรงกลมขนาดใหญ่ซึ่งก่อสร้างครอบทับเจติยเล็ก ๆ ไว้ภายใน และท้องคระฆังมีการก่อพอกทับหลายชั้นเพื่อเสริมให้องค์ระฆังใหญ่ขึ้น ด้านหน้าเจติยประธานมีวิหารและมณฑปอยู่ด้านหน้า ด้านหลังมีเจติยทรงปราสาทยอดทำเป็นรูปกลีบมะเฟือง ด้านหลังเจติยทรงปราสาทมีสระน้ำโบราณอยู่ด้านหลัง จากเจติยประธานไปทางตะวันตกมีกุฏิ หรือศาลาขนาดใหญ่สร้างอยู่บนเนินเขา แต่ปัจจุบันไม่เห็นรูปร่างชัดเจนทางทิศใต้ของวัด แต่ต่ำลงมาตรงเชิงเขามีบ่อน้ำ ๒ บ่อ และเศษกระเบื้องมุงหลังคาหล่นอยู่ทั่วไป น่าจะเป็นกุฏิสงฆ์สำหรับวิปัสสนากรรม

วัดลิเปือ

ตั้งอยู่บริเวณช่องเขาใหญ่ โบราณสถานหันหน้าไปทางทิศตะวันออก พระวิหารก่อด้วยศิลาแลง มีแนวศิลาแลงปักเป็นเขต โบลต์เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อ ๒ ชั้น ชั้นแรกเป็นฐานโบลต์มา ชั้นที่ ๒ ยกพื้นสูง น่าจะเป็นพื้นพระอุโบสถ ฐานอาคารเป็นรูปหกเหลี่ยมอาจจะเจติยทรงกลม ฐานรูปหกเหลี่ยมในแต่ละเหลี่ยมมีช่องตรงกลางด้านละ ๑ ช่อง และในแต่ละช่องมีรูปสัตว์ปูนปั้นประดับอยู่

วัดเจติยเอน

โบราณสถานนอกเมืองด้านทิศใต้

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ นอกกำแพงเมืองศรีสัชนาลัย ตรงช่วงแหลมโค้งข้อศอกของแม่น้ำยมโดยหันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ ปัจจุบันมีฐานะเป็นพระอารามหลวงชั้นราชวรวิหาร โบราณสถานสำคัญมีดังนี้

ปรางค์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนเสร็จแล้วลงสีชาดทับ ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมจัดอยู่ในสมัยอยุธยา ภายในซุ้มโถงมีสถูปรูปดอกบัวตูมขนาดเล็กโผล่ขึ้นมาคล้ายถูกสร้างครอบทับ ตามผนังภายในองค์ปรางค์พบว่ามีร่องรอยเดิมคงมีจิตรกรรมฝาผนังแต่ลบเลือนไปมาก ส่วนบริเวณเรือนธาตุด้านหน้ามีบันไดขึ้นองค์ปรางค์ได้

ลักษณะฐานปรางค์องค์นี้มีลักษณะเป็นวิหารคด ๓ ชั้น ก่อผนังทึบและเจาะช่องแสง ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วฐานปรางค์แผ่ขยายกว้างออกไปทั้ง ๓ ด้าน (ด้านหน้าเป็นพระวิหาร) คล้ายสร้างครอบสถูปหรือเจดีย์ที่สำคัญไว้ภายใน มีอายุอยู่ในช่วงสุโขทัยตอนต้นอย่างแน่นอน เนื่องจากไปขุดค้นพบฐานโบราณสถานก่อด้วยอิฐอยู่ใต้ฐานพระ

วิหารหลวง นอกจากนี้ยังพบกระเบื้องเชิงชายรูปนางอัปสรและเทวดา ซึ่งมีลักษณะร่วมสมัยศิลปะเขมรแบบบายน เช่นเดียวกับลายปูนปั้นยอดซุ้มประตู กำแพงวัด ซึ่งทำเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่ด้านบนทั้ง ๔ ทิศ ด้านล่างเป็นรูปเทพธิดานั่งในกรอบซุ้มด้านล่างเป็นรูปนางอัปสรรำรำ

ฐานพระวิหารหลวงพ่องโตอยู่ด้านหน้าพระปรางค์ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ปางมารวิชัย ประทับอยู่ตรงกลางชนาบด้วยพระพุทธรูปขนาดเล็กประทับยืนทั้ง ๒ ข้าง ถัดจากพระพุทธรูปปางมารวิชัยทางด้านขวามีพระพุทธรูปลีลาปูนปั้นที่ลักษณะงดงาม

พระพุทธรูปลีลา
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

ยอดซุ้มประตูกำแพง
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

กำแพงวัดเป็นศิลาแลงแท่งกลมขนาดใหญ่ปักเรียงชิดติดกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาวประมาณ ๖๐x๙๐ เมตร มีคานทับหลังกำแพงมีทางเข้าออกด้านหลัง เหนือซุ้มประตูทำเป็นรูปคล้ายหลังคายอดเหนือซุ้มขึ้นไป ปั้นปูนเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

พระธาตุมูเตา อยู่ด้านหลังปรางค์ประธานนอกกำแพงแก้ว แต่ก็ยังล้อมรอบด้วยกำแพงศิลาแลงที่ทำเป็นแท่งสี่เหลี่ยมบาง ซึ่งน่าจะเป็นคนละสมัยกับกำแพงศิลาแลงที่ทำเป็นท่อนใหญ่ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเขลียง ตัวพระธาตุมูเตาก่อด้วยศิลาแลงฐานเป็นสี่เหลี่ยมซ้อนกัน ๔ ชั้น ต่อจากนั้นเป็นบัวดลา ๓ ชั้น ส่วนที่อยู่เหนือขึ้นไปพังทลายลงมาหมด ลักษณะพระธาตุมูเตาเป็นเจดีย์ทรงมอญในการขุดแต่งปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้พบทองจังโกประดับส่วนยอดของเจดีย์

มณฑปพระอัฐารศ อยู่ด้านหลังของพระธาตุมูเตา เดิมน่าจะเป็นมณฑปพระสี่อิริยาบถ หลังคาเครื่องไม้มุงกระเบื้อง ต่อมาพระพุทธรูปในอิริยาบถอื่นๆ สามองค์ได้ชำรุดคงซ่อมแซมดัดแปลงที่เหลือเป็นพระพุทธรูปยืนอยู่ภายใต้ซุ้มคูหาองค์เดียว

วิหารสองพี่น้อง อยู่ทางซ้ายพระอัฐารศ ก่อด้วยศิลาแลง มีพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ๒ องค์ อยู่บนแท่นพระ จากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่าฐานวิหารสองพี่น้องก่อทับโบราณสถานเก่าคือ ข้างขวาพระวิหารหลวงพอสองพี่น้องพบฐานรอยพระพุทธรูปด้วย

โบสถ์ ตั้งอยู่ด้านหน้าพระวิหาร ปัจจุบันทางวัดได้บูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ทั้งหลัง โดยสร้างทับโบสถ์เดิม

กฎพระร่วงพระลือ

ชาวบ้านเรียกว่า ศาลพระร่วงพระลือ ได้รับการบูรณะซ่อมแซมในปีเดียวกันกับโบสถ์ ลักษณะเป็นมณฑปฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสกว้างหลังคาทรงมณฑปก่ออิฐซ้อนกัน ๔ ชั้น ภายในประดิษฐานรูปหล่อพระร่วง พระลือ (จำลอง)

สำหรับความสำคัญของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชื่อว่าเป็นศูนย์กลางของเมืองศรีสัชนาลัยตั้งแต่สมัย พ่อขุนศรีนาวนาถม (ประมาณ พ.ศ. ๑๙๔๐) มาแล้ว โดยมีหลักฐานยอดซุ้มปูนปั้นประตูทางเข้าวัด ซึ่งมีลักษณะรูปแบบศิลปสมัยบาเยนและหลักฐานจากการขุดค้น

กระเบื้องชิงชาย
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

ทางโบราณคดีที่พบ ศาสนสถานก่ออิฐอยู่ได้ วิหารหลวง และวิหารสองพี่น้องโดยมีศิลปวัตถุสำคัญ คือ กระเบื้องเชิงชายทำเป็น รูปนางอัปสรถือดอกบัว และทำเป็นรูปเทวดา เทพธิดา หลักรฐานต่างๆ เหล่านี้ยืนยัน อายุสมัยของ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุได้ว่ามีอายุมาแล้วตั้งแต่พุทธ ศตวรรษที่ ๑๘ จนถึง ปัจจุบันก็ยังเป็น พระ อารามหลวงชั้นราชวรวิหาร

วัดขมนี้

วัดขมขึ้นตั้งอยู่ริม แม่น้ำยมห่างจากวัดพระ ศรีมหาธาตุเขลียง มาทาง

วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

ทิศตะวันออกประมาณ ๔๐๐ เมตร โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงกลม ก่อด้วยศิลาแลงวิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลงขนาด ๖ ห้อง มีมุขยื่น ออกมาด้านหน้า ด้านหลังพระวิหารเชื่อมต่อกับมณฑป คล้ายเป็นห้องที่บอยุ่ท้ายวิหาร หลังคาใช้ศิลาแลงก่อเหลี่ยมเข้าหากันเป็นรูปจั่วแหลม ด้านหน้าภายในวิหาร เป็นทาง เข้าสู่ตัวมณฑป มีพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ด้านหน้าทั้งสองข้างมณฑปทำเป็น หุ่นจรมั ๒ หุ่น ด้านหลังมีหุ่นจรมั ซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปนาคปรก แต่ปัจจุบัน สูญหายไปแล้ว นอกจากนี้ยังมีวัดหลายปูนบ้านที่หน้าบ้านด้านหลังมณฑป

ถึงแม้รูปแบบปัจจุบันเป็นลักษณะของศิลปะสมัยสุโขทัย แต่จากการขุดแต่ง บริเวณวิหารพบฐานอาคารเดิมก่อด้วยอิฐแต่ต่อมาถูกสร้างทับด้วยวิหารศิลาแลง จาก

การศึกษารูปแบบภายในเจดีย์
ประธาน ศาสตราจารย์ของ บอสเซลเย
ให้ความเห็นว่า น่าจะเป็น
ปรางค์แบบขอมมาก่อน เนื่องจาก
พบอาคารสี่เหลี่ยมมีซุ้มคล้ายปรางค์
แบบเขมรอยู่ในองค์เจดีย์

จากการขุดค้นบริเวณ
ด้านหน้าพระวิหารพหลัฐาน

โคจรกระดูกมนุษย์จำนวน ๑๕ โครง ในระดับลึก ๗-๘ เมตร กำหนดอายุได้ประมาณ
พุทธศตวรรษที่ ๙ เป็นต้นมา และพัฒนามาจนถึงสมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓)
พบกลุ่มโบราณสถานก่อด้วยอิฐที่มีขนาดใหญ่ ๒ กลุ่ม และพบเครื่องถ้วยเคลือบ
จำนวนมาก ซึ่งกำหนดอายุได้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา จนเข้าสู่ชั้นสุโขทัย
ที่ร่วมสมัยกับวัดชมชื่น

วัดเจ้าจันทร์

อยู่ด้านหลังวัดชมชื่น เป็นกลุ่มโบราณสถานสมัยสุโขทัย
ยุคต้น โบราณสถานที่สำคัญ ประกอบด้วย ปรางค์ประธาน
ก่อด้วยศิลาแลง รูปแบบสถาปัตยกรรมเป็นศิลปะแบบเขมร
ที่พบในประเทศไทยเหนือสุด ที่เรือนธาตุมีซุ้มประกอบทั้ง
๔ ด้าน เป็นซุ้มทางเข้าสู่องค์ปรางค์เฉพาะด้านตะวันออก
จากการขุดค้นทางโบราณคดีที่ใกล้กับ ฐานปรางค์ พบว่า
ฐานปรางค์เป็นฐานหน้ากระดานบัวคว่ำ บัวหงาย และ
พบว่ามีการบดอัดลูกรัง กลุ่มอิฐ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะมี
ศาสนสถานก่ออิฐอยู่ก่อนแล้วต่อมาเมื่อมีการจะสร้าง
ปรางค์จึงทำการรื้อ นอกจากนี้ยังพบพระพิมพ์ทำด้วยชิน
(ดีบุก+ตะกั่ว) ทรงเครื่องแบบพระมหากษัตริย์ เมื่อขุดค้นลงไปในระดับลึกพบหลักฐาน
โบราณวัตถุสมัยทวารวดี เครื่องถ้วยหริภุญชัย ลูกปัดแก้วและชิ้นส่วนโครงกระดูกคน

วัดชมชื่น

วัดเจ้าจันทร์

ดังนั้น ก่อนที่สร้างปราสาทศิลาแลงองค์นี้จะต้องมีศาสนสถานก่อด้วยอิฐ เช่นที่ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ วัดขมขื่นซึ่งมีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔ อย่างแน่นอน มณฑปพระอิฐฐารศกก่อด้วยศิลาแลงอยู่ด้านซ้ายขององค์พระปรางค์

พระวิหารตั้งอยู่ด้านหน้าของพระปรางค์ เมื่อได้ขุดทดสอบปรากฏว่าฐานพระวิหารได้มาสร้างภายหลังโดยการถมอัดลูกรังรอบ ๆ องค์ปรางค์ แล้วจึงก่อสร้างพระวิหาร

วัดน้อยจำปี

อยู่นอกกำแพงเมืองศรีสังฆาณด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ใกล้กับวัดเจ้าจันทร์ โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสต่อด้านฐานบัวคว่ำและฐานสี่เหลี่ยม ๓ ชั้น ลดหลั่นกันขึ้นไปต่อด้านฐานบัวและมีห้องสี่เหลี่ยมซึ่งอาจจะเป็นหุ้มพระแต่ได้พังทลายไปหมดแล้ว

พระวิหารอยู่ด้านหน้าองค์เจดีย์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงขนาดฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผนังวิหารมีผนังเจาะช่องแสง บนพื้นวิหารปูด้วยกระเบื้องเคลือบจากเตาเกาะน้อย นับว่าพบเพียงแห่งเดียวในเมืองศรีสังฆาณ ที่ปูกระเบื้องเคลือบ

วัดน้อย

อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองศรีสังฆาณ บริเวณที่ราษฎรเรียกว่าบ้านวัดน้อย โบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ดอกบัวตูมขนาดเล็ก ฐานฐานทั้ง ๔ ด้านมีหุ้มพระด้านหน้าฐานอาคารขนาดเล็กยังมีได้ขุดแต่งบูรณะ ความสำคัญของวัดนี้ปรากฏอยู่แผ่นจารึกที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้จารึกว่า “ศุภมัสดุ พระพุทธชยศได้ ๒๕๕๐... วันที่ ๒ กุมภาพันธ์ เสด็จฯ ประพาสทอดพระเนตรโบราณสถานหลายแห่งเป็นครั้งแรก ประทับแรมอยู่... ตั้งพลับพลาอยู่เคียงวัดน้อย ริมน้ำยมฝั่งใต้”

วัดโลกสิงคาราม

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของกำแพงเมืองศรีสัชนาลัยติดกับกำแพงเมืองเชลียง ช่วงที่ต่อตัวเมืองเก่าศรีสัชนาลัย และห่างจากตัวเมืองเก่าออกมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๑ กิโลเมตร วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้

โบราณสถานประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลงตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน เช่นเดียวกับ วัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา พระวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อด้วยศิลาแลง ผนังวิหารทำเป็นช่องแสง โบสถ์อยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ภายในปูพื้นด้วยศิลาแลง และภายในโบสถ์มีเจดีย์ทรงกลม ซึ่งมีฐานประดิษฐานพระพุทธรูป ด้วย รอบ ๆ เจดีย์มีเจดีย์รายรอบ ประมาณ ๔ องค์ กำแพงวัดโลกสิงคาราม เป็นกำแพงก่อด้วยศิลาแลง มี ๓ ด้าน ยกเว้นด้านทิศใต้ใช้ร่วมกับแนวกำแพงเมืองเชลียง

กำแพงเมืองเชลียง

แนวกำแพงเมืองเชลียง เป็นแนวกำแพงเมืองที่ล้อมรอบบริเวณที่เชื่อกันว่าเป็นเมืองเชลียง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของตัวเมืองศรีสัชนาลัย โดยเฉพาะด้านหน้าทิศตะวันออกเฉียงใต้มีแนวกำแพงตลอด ซึ่งเชื่อมกับแนวกำแพงศิลาแลงตรงประตูคอนแหลม ลักษณะกำแพงเป็นกำแพงศิลาแลงก่อขึ้นบนคันดินยกเว้นทิศเหนือที่เลียบแม่น้ำยม

แนวกำแพงเมืองเชลียงเดิมคงเป็นคันดิน ยกเว้นด้านทิศเหนือที่ใช้ลำน้ำยมเป็นเขตแดนธรรมชาติ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างในสมัยใด การก่อศิลาแลงน่าจะก่อขึ้นภายหลัง พร้อมกับการก่อศิลาแลงเพิ่มเติมออกมานอกเขตเมืองกำแพงศิลาแลงน่าจะสร้างก่อน พ.ศ. ๒๐๑๗ เพราะในวรรณคดีเรื่องลิลิตยวนพ่ายได้บรรยายถึงเมืองเชียงขึ้น (ชื่อเรียกเมืองสวรรคโลกหรือศรีสัชนาลัยในคราวสงครามระหว่างพระเจ้าติโลกราชและพระบรมไตรโลกนาถ เพื่อแย่งชิงเมืองเชียงขึ้น) ว่ามีแม่น้ำยมและแก่งหลวงขวางกั้นภูเขาสามลูกโดยรอบมีกำแพงสามชั้น และมีกำแพงศิลาอยู่ชั้นใน

วัดเขาพระบาท

ตั้งอยู่บนยอดเขาพระบาท บนปากตะวันตกของแม่น้ำยมคนละฝั่งกับตัวเมืองศรีสัชนาลัย วัดหันหน้าไปทางทิศเหนือ

โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมประธานก่อด้วยศิลาแลงสภาพยังคงเหลือถึงองค์ระฆัง ส่วนยอดพังทลาย

ฐานพระวิหารอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงตอนบนมีเนินดินทับถมพบเศษกระเบื้องหลังคาดินเผาตกกระจายทั่วไป

มณฑป ตั้งอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธาน ด้านหน้ามีซุ้มประตูเข้าไปภายในได้ นอกจากนี้ยังมีฐานอาคาร และเจดีย์รายขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลง

วัดเขาพระบาท อาจหมายถึง วัดที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปสำคัญที่ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) ซึ่งจารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ ได้กล่าวถึงพระมหาธรรมราชาลิไท สร้างรอยพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ในเมืองศรีสัชนาลัยด้วย ปัจจุบันรอยพระพุทธรูปที่วัดนี้ถูกเคลื่อนย้ายไปไว้ที่วัดเชิงศรี

วัดเขาอินทร์

ตั้งอยู่บนยอดเขาอินทร์นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือฝั่งตะวันออกลำนายม วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง วิหารก่อด้วยศิลาแลงเชื่อมต่อกับองค์เจดีย์ประธาน ผนังวิหารมีช่องลูกกรงหน้าต่างหรือช่องแสงผนังด้านหน้าวิหารมีลายปูนปั้นซึ่งอาจจะรุ่นเดียวกับลายปูนปั้นวัดนางพญาสมัยอยุธยาตอนต้นฐานโบสถ์อยู่ด้านตะวันตกเฉียงใต้ก่อด้วยศิลาแลง

บ่อน้ำโบราณมีสองบ่อ เรียกว่า บ่อแก้ว บ่อทอง ในพงศาวดารเหนือมีเรื่องราวกล่าวถึงวัดเขาอินทร์ ว่า “ที่ไร่แลนาสดชื่นวัดเขาอินทร์ อรัญวาสีกับต้นพระธรรมไตรโลก แต่โพธิเฒ่านอกวัดป่าแก้วมาถึงถนนหลวงได้ไร่แลนา ๕๐๐ ไร่ แต่เชิงพนมน้อยมาถึงบ่อแก้วได้ไร่แลนา ๔๐ ไร่ ตำบลนามะกอกปมได้ไร่แลนา ๕๖๐ ไร่ ตำบลตาลตันเดียวทุ่งยังได้ไร่แลนา ๒๕๐ ไร่ อันนี้ชั้นวัดเขาอินทร์”

History of Si Satchanalai

The plains along the Yom river and the slopes the hills, Khao Phra Si, Khao Yai, Khao Suwankhiri and Khao Phahnom Phloeng, are strategic locations and quite fertile. These characteristics might explain why this area has been continuously occupied since early times.

Polished stone adzes

Archaeological Evidence of Pre-Sukhothai Settlements

The existence of early settlements in the Yom river valley is suggested by the discoveries of polished stone adzes at Ban Tha Chai and Si Satchanalai town in Si Satchanalai District, Sukhothai Province. Polished stone adzes were also found

at Khao Khen and Khao Ga, about 15 kilometres from Si Satchanalai. Since stone adzes have normally appeared in prehistoric settlements in Thailand, this is indirect indication of prehistoric, probably Neolithic, settlements in the Yom river valley.

Thai and Chinese historic documents, dated to the 11th century, mention an ancient city

Glass beads

in the area belonging to Sukhothai. This city is mentioned in the "Yonok Chronicle" of Northern Thailand as "Chalieng", and in the chronicle of the Chinese Sung Dynasty it is known as "Choeng Lieng".

Incisive clay

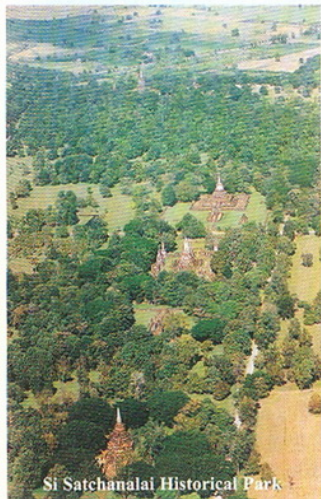
Archaeological excavations conducted during 1993-1994 at Wat Phra Si Ratana Mahathat, Wat Chom Chuen and Wat Chao Chan in historic Si Satchanalai town also turned up evidence indicating the existence of pre-Sukhothai activities and buildings in the areas around these temples. Initial human occupation in these excavated areas is now suggested to date to around the 3rd century A.D. Archaeological evidence of the next habitation period here includes 15 burial sites dated to the 5th-6th century. In the deposits overlying the burials are remains of at least 2 large brick buildings which may date to the 10th-11th century. The next archaeological deposits, immediately below the most upper strata of the Sukhothai period, yield traces of brick buildings and ceramic roof tiles with designs of the Bayon art style of the ancient Khmer. The art style of these objects is comparable to that of parts of Wat Phra Si Ratana Mahathat Chalieng, which date to the 12th century A.D.

Si Satchanalai during Sukhothai Period

According to early stone inscriptions, local legends, and historic chronicles, 2 large cities existed in the Yom river valley before King Si Indrathit became the ruler of Sukhothai. These cities were called Sukhothai and Chalieng, or Si

Satchanalai. A Thai king named Pho Khun Si Nao Nam Thom ruled Sukhothai-Si Satchanalai. When he passed away, a Khmer leader ruled Sukhothai and Si Satchanalai until later, when Pho Khun Pha Muang, a son of Pho Khun Si Nao Nam Thom, cooperated with Pho Khun Bang Klang Hao to defeat the Khmer and regain the two cities. Pho Khun Bang Klang Hao was enthroned as the new king of Sukhothai named Pho Khun Si Inthrathit.

King Si Inthrathit sent his eldest son, Pho Khun Ban Muang, to govern the town of Si Satchanalai. When Pho Khun Ban Muang became King of the Sukhothai Kingdom, he sent his younger brother, Pho Khun Ramkhamhaeng, to rule Si Satchanalai.

Si Satchanalai Historical Park

The status of Si Satchanalai then changed from an autonomous city into a principality governed exclusively by the crown prince of the Sukhothai Kingdom.

Pho Khun Ramkhamhaeng became the king of Sukhothai after his elder brother passed away. During the reign of King Ramkhamhaeng, Sukhothai experienced great economic, cultural, and social development. The ceramic industry prospered. He also had Buddha relics unearthed in order to pay homage before reburying them and building a chedi with a boundary wall over the relics in the middle of Si Satchanalai town.

When King Lue Thai ruled Sukhothai, Phaya Li Thai was the crown prince ruling Si Satchanalai. In 1347, Phaya Li Thai regained the throne of Sukhothai after it had been occupied by a ruler who seized it from the King of the Phra Ruang dynasty.

King Li Thai was a great ruler and scholar. Evidence indicates that he wrote a book called "Trai Phum Phra Ruang", the book of life and former lives according to Buddhist concepts, while he ruled Si Satchanalai. After he ascended the throne at Sukhothai, he was ordained as a monk. Because of his exemplary activities and behavior, he was named Phra Maha Dharmarāja.

During the time of King Li Thai, who ruled Si Satchanalai before ascending the throne at Sukhothai, many temples were built and restored at Si Satchanalai.

Later, when Sukhothai fell under the power of the Ayutthaya Kingdom, Si Satchanalai still maintained its status as an important town, governed only by a member of the former Sukhothai royal family. However, when King Trailokanat governed Ayutthaya, the status of Si Satchanalai changed to that of a secondary outpost.

Si Satchanalai (Sawankhalok) during Ayutthaya Period

The Sukhothai Kingdom fell under the rule of the Suwannaphum dynasty of Ayutthaya after King Li Thai passed away, around 1370-1371. This is unclear. However, the state of occupation was likely to be the relationship between the relatives, especially the dynasty that ruled the important towns such as Sukhothai and Si Satchanalai. Towns of a lesser status which refused the rule of Ayutthaya, such as Song Khawae (Phitsanulok) and Cha Kang Rao (Kamphaeng Phet), were subdued.

There was no evidence of protest against the rule of Ayutthaya in Si

Satchanalai called Sawankhalok by Ayutthaya. This might be because this town was the first Sukhothai area town that accepted the rule of Ayutthaya. In the early period of Ayutthaya's control, Si Satchanalai possibly retained their own rulers.

During the reign of King Borom Trailokanat, Sukhothai had already been annexed by Ayutthaya. In the same period, King Tilokarat of Lanna occupied Phrae and Nan. Thus, the boundary of Lanna was adjacent to Si Satchanalai, the northern outpost of Ayutthaya. King Tilokarat seized the towns that were formerly controlled by Ayutthaya, including Si Satchanalai. King Borom Trailokanat resided at Song Khwae and constructed a new town named Phitsanulok in an area of the former town, Song Khwae. The prolonged battle between King Borom Trailokanat and King Tilokarat began, and finally, King Borom Trailokanat was able to recapture those towns.

Si Satchanalai, or Sawankhalok, was an important producer of glazed ceramics, called Sangkhalok wares for Ayutthaya. The products were exported to overseas countries such as the Philippines, Japan, Indonesia, etc. Later, after Ayutthaya had improved the administration of the Kingdom, Sawankhalok became a secondary outpost with a ruler appointed by Ayutthaya.

When Ayutthaya was defeated by the Burmese in 1767, the towns under the rule of the Ayutthaya kingdom were abandoned. When the land became peaceful again, Sawankhalok was re-established and moved to Tha Chai village, south of the former location. The town was then moved to Wang Mai Khon village in the early Rattanakosin period. Today, Sawankhalok district is located on the bank of the Yom river, opposite Wang Mai Khon village. The name Si Satchanalai was used for the district where Si Satchanalai ancient town is located.

Religious and Cultural Significance of Si Satchanalai

While known as Chalieng, this town one of the cultural centres in the Yom river valley. When it came under the rule of Sukhothai, and was called Si Satchanalai instead of Chalieng, it remained a town of high status. It was the residence of the crown prince. Most of the kings of the Sukhothai kingdom had been rules of Si Satchanalai before accending to the royal throne in Sukhothai town.

Architectural and archaeological remains found in this historic town clearly indicate that it was not only a politically important town, but also an important religious of centre. The importance of the town was apparent long before the town was included in the Sukhothai kingdom.

During the Sukhothai period the Lankāvaṃsa sect of Hināyana Buddhism was widely practiced. However, religious buildings belonging to Bhramanism and Mahāyāna Buddhism have also been found at Wat Chao Chan and Wat Phra Si Ratanamahathat Chalieng. This supports the theory that Si Satchanalai had diverse religious practices since early times.

A large number of religious buildings and temples in Si Satchanalai were constructed from laterite, which is found locally. These religious structures were normally coated and decorated with stucco. The decorative stucco sculptures of Si Satchanalai are considered highly artistic achievements of the ancient Thai people.

Technological and Economic Development of Si Satchanalai

The ceramic industry of the town was well known since the time when it was known as Chalieng. During the Sukhothai period, glazed ceramics production at Si Satchanalai developed into the largest glazed ceramic industry in Southeast Asia. The products were exported to neighbouring countries, as well as to countries across the seas.

Iron working and bronze casting were other technologies practiced in Si Satchanalai. Iron weapons, tools and implements, as well as bronze objects found here, attest to these technological developments.

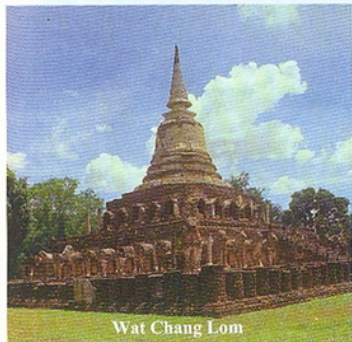
Si Satchanalai Historical Park

The area registered as Si Satchanalai Historical Park covers 3 subdistricts : Tambon Sarajit, Tambon Nong Or, and Tambon Tha Chai, of Si Satchanalai District, Sukhothai Province. The total area of the park is about 45.14 square kilometres. There are 215 historic buildings in this historical park. However, the historic town of Si Satchanalai is located in the village of Ban Phra Prang, Tambon Si Satchanalai, about 550 kilometres to the north of Bangkok.

Historic Monuments inside the City Wall

Wat Chang Lom

This temple is located almost at the centre of the historic town, on the plain to the east of Khao Phanom Phloeng, an important low hill inside the town.

Wat Chang Lom

The most important historic building at this temple is the main chedi of Sri Lankan style, bounded by a demarcation wall. The base of the chedi is high and square. The front of the base has 8 sculptures of elephants, and the other sides feature 9 elephants. One sculpture is at each corner of the base, with a total 39 elephants around the base.

The elephant sculptures at Wat Chang Lom are quite different from those found at other temples. They represent standing elephants and are taller than life-size.

Some scholars believe that this was the temple mentioned in Stone Inscription Number 1, made by King Ramkhamhaeng in 1286 as the place where the king dug up the Buddha relics in order to pay a homage to them before re-burying them and building a chedi over the remains.

Wat Chedi Chet Thaeo

This temple is located opposite Wat Chang Lom. The most important constructions at this temple are the main chedi with a lotus-shaped top, a vihāra, and 33 subordinate chedis. All the constructions were bounded by demarcation walls. The whole complex was originally surrounded by a ditch.

This temple is called Wat Chedi Chet Thaeo, meaning the temple with 7 rows of chedis, because there are many subordinate chedis here. The subordinate chedis are quite famous, and reflect various art styles, including Sri Lankan, Pagan and Srivijaya.

The late Prince Damrongrajanuphap suggested that this temple might be where the cremated remains of the Sukhothai royal family were kept.

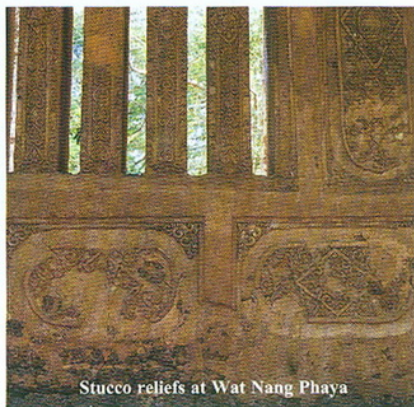

Wat Suan Kaeo Utthayan Yai

Important historic structures in this temple include the main Sri Lankan style chedi made of laterite, and the foundation of a vihāra with 10 laterite roof-supporting posts. The buildings were bounded by demarcation walls made from laterite blocks.

Wat Nang Phaya

The main chedi in the Sri Lankan style is the focus of this temple. It is supported by a high base, once decorated with sculptures of elephants similar to those at Wat Chang Lom. Another important historic structure here is a vihāra made of laterite blocks. The exterior of the vihāra was decorated with highly elaborate stucco, in the art style of the early Ayutthaya period.

Stucco reliefs at Wat Nang Phaya

Wat Suan Keao Utthayan Noi

This temple is located about 200 metres east of Wat Chang Lom. The main chedi of this temple has a lotus-shaped top. There are 13 subordinate chedis surrounding the main chedi. The temple was bounded by a demarcation wall, with 2 entrances at the front and back.

Lak Muang (Town Post)

This historic monument is situated about 150 metres left of Wat Suan Kaeo Utthayan Yai. The main building here is a shrine made from laterite blocks.

Wat Udom Pa Sak

This temple is almost opposite Lak Muang. The main feature of this temple is a chedi with a lotus-shaped top. Subordinate chedis surround the main chedi.

Wat Khao Phanom Phloeng

This quite famous temple is on top of a hill in the middle of Si Satchanalai town. The most important component of this temple is the main chedi of Sri Lankan style made of laterite blocks. The steps leading from the foot of the hill to the temple are also laterite blocks. 2 series of steps lead to the top of the hill.

Wat Khao Suwankhiri

This temple was also built on top of a hill. This hill, Khao Suwankhiri, is just west of Khao Phanom Phloeng. The main buildings of this temple are a chedi of Sri Lankan style and a vihāra. Subordinate chedis and vihāra are also found here.

The Historic Building Number BN.11

This is a large group of buildings about 30 metres from Wat Chang Lom. Excavations revealed that the historic constructions here include at least the foundation of a vihāra and a main maṇḍapa, suggesting that this would have been another temple in this historic town. The buildings here were bounded by a demarcation wall decorated with stucco. The stucco designs include parades of people and horses.

Wat Khao Phanom Phloeng

The Royal Palace

This historic monument is located east of Wat Suan Kao Utthayan Noi, close to the northeast town wall. No traces of buildings can be seen on the surface here. However, an excavation

unearthed the foundations of a large brick building divided into 3 parts. The first part was demarcated on 3 side, front, left and right by earthen ramparts. The back side of this building was delimited by a ditch. The second part was enclosed by ditches on 3 sides. A large number of ceramic roofing-tile fragments were found here. The third part was a rectangular reservoir. King Rama VI was the one who identified and described this area as a royal palace.

Don Laem Gate and Fortress

This was the southeast entrance to the outer wall of historic Si Satchanalai town. Construction of a modern road going through the centre of town damaged the entrance so badly that its original characteristics not can be clearly seen. Near this entrance was a pentagon fortress built from blocks of laterite. Parts of the fortress were constructed on top of the earthen town wall, and a small part extended a little beyond the interior limit of the wall.

Ramnarong Gate and Fortress

This large entrance is in the southeast inner wall of the town, and was framed with large blocks of laterite. A laterite road connected this entrance with a rectangular fortress, which was surrounded by ditches and a defensive reservoir.

Saphan Chan Gate and Fortress

This entrance was in the southwest inner wall of the town is located close to the foot of Suwankhiri hill. Large blocks of laterite were used to frame the entrance. A fortress guarded the front of this entrance.

Chanasongkhram Gate and Fortress

This entrance, Saphan Chan, was also in the southwest inner wall of the town, but located on the opposite side of Suwankhiri hill. The entrance was framed with blocks of laterite. An earthen road connected this entrance to a pentagon fortress built of laterite blocks.

Chaiyaphruk Gate

This small entrance was constructed at the corner of the northwest inner town wall. It was framed with blocks of laterite.

Tao Moh Gate

This large entrance between the northwest inner town wall and the eastern town wall was framed by large blocks of laterite.

Si Satchanalai City Walls

The Inner City Wall

These were built of rectangular blocks of laterite, and were bounded on its outer edges by earthen ramparts and ditches.

The northeastern wall was parallel to the Yom river, and was about 2.20 metres wide and 800 metres long. The southeastern wall was about 2.20 metres wide, 5.10 metres high and 780 metres long. A defensive ditch at the bottom of this wall was about 1.50 metres wide. The northwestern wall was about 770 metres long. The southwestern wall was the longest, about 1.80 metres wide and 1,070 metres long.

The Middle City Wall

3 earthen ramparts surrounded the midpoint between the inner and outer town walls.

The length of the southeastern, southwestern, and northwestern walls were about 480, 130 and 500 metres, respectively.

The Outer City Wall

The most outer city wall was incomplete. Only remnants of it can be seen today.

Historic Monuments Outside the City Wall

Historic Monuments to the East of the City

Wat Suan Sak

The important buildings in this temple include a main chedi, a rectangular vihāra and the demarcations, all made of laterite blocks.

Wat Pa Kaeo or Wat Tri Phum Pa Kaeo

The important buildings in this temple include a main chedi of Sri Lankan style and a rectangular vihāra, both made from blocks of laterite.

Historic Monuments to the West of the City

Wat Sa Khai Nam

This temple is located about 200 metres from the Saphan Chan Entrance. The important buildings are a main chedi of Sri Lankan style and a vihāra with a maṇḍapa.

Wat Rahu

This temple is located about 50 metres east of Wat Sa Khai Nam. The main chedi is in the lotus-bud shape.

Wat Rang TT.4 (Abandoned Temple No. TT.4)

This temple is located about 130 metres from Wat Rahu. The important monuments are a main chedi of Sri Lankan style, a vihāra and subordinate chedis.

Wat Rang TT.5 (Abandoned Temple No. TT.5)

This temple is located about 200 metres north of Wat Phya Dam. Foundations of a main chedi with a lotus-shaped top and a vihāra are important historic monuments.

Wat Phaya Dam

The important historic buildings in this temple include the main mandapa, a vihāra, a maṇḍapa with a standing Buddha image, and 38 subordinate chedis. A reservoir was in front of the vihāra. The whole temple complex was bounded by a demarcation wall of elongated laterite blocks.

Wat Sa Pathum

The significant historic monuments here comprise a maṇḍapa built of laterite blocks, a chedi with around lower base behind the mandapa, and a vihāra. Two small Buddha images covered with gold foil were found in an excavation here. The temple complex was surrounded by a ditch. A small road of laterite blocks connected this temple with Wat Phaya Dam.

Wat Phrom Si Na

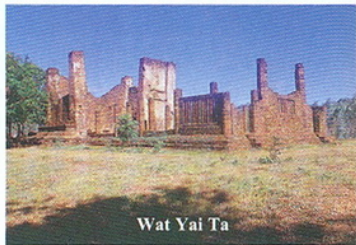
This temple is located on a low plain near an ancient irrigation dike, about 300 metres north of Wat Sa Pathum. Important historic monuments here include a main maṇḍapa with 4 niches for standing Buddha images and a vihāra. One of the niches on the maṇḍapa had a wall painting of a man holding a sword.

Ancient Irrigation Dike

This historic earthwork is situated in front of Wat Phrom Si Na. It is an earthen rampart about 1-2 metres high and about 9 metres wide. This dike was built to prevent water from flowing into the Yom river, in order to flood the plains around Wat Phrom Si Na, Wat Rahu, Wat Sa Khai Nam, Wat Sa Pathum, Wat Phaya Dam and other abandoned temples to serve as reservoirs during the rainy season.

Wat Yai Ta

The most important historic monument in this temple, west of Wat Sa Khai Nam, is a main maṇḍapa. This is the highest and largest maṇḍapa in Si Satchanalai town. A large ceramic tube found here, which might have been used either as a water pipe or as a window

Wat Yai Ta

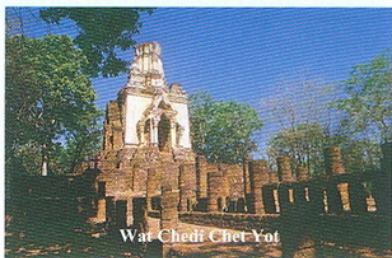
balustrade, was inscribed with the words “Nong Phim” in the Thai script the Sukhothai period.

Wat Hua Khon

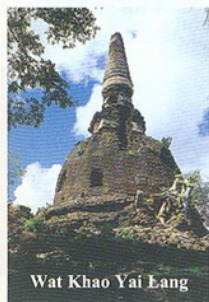
This temple is located about 400 metres from the town wall of Si Satchanalai. The largest and the most important historic building here is a main *maṇḍapa*. Inside the *maṇḍapa* is a huge standing Buddha image.

Wat Chedi Chet Yot

Because the main *chedi* with *maṇḍapa* style top of this temple has many spires, the local villagers call the temples Wat Chedi Chet Yod, which means “the temple of the 7 spires *chedi*”. It is one of 15 temples of Si Satchanalai that were built on hills. It is clear that the rocky slopes were leveled before the main *chedi* and its associated *vihāra* were constructed directly on the rock.

The main *chedi* contains 4 small niches, one on each side. Wall paintings and inscriptions in the Thai alphabet of the Sukhothai period were found in the niches.

Wat Chedi Ain

This temple is located on the same hill as Wat Chedi Chet Yod, on the opposite side. The important historic buildings here include a main Sri Lankan style *chedi* and a *vihāra*, both of blocks of laterite.

Wat Khao Yai Lang

This temple was constructed on slope of a hill called Khao Yai, west of Wat Chedi Ain. The most significant historic building here is a Sri Lankan style main *chedi*. The bell-shaped middle part of this *chedi* is

relatively short when compared to other Sri Lankan style chedis. This suggests that it might be an early form of Sri Lankan style chedi found in Si Satchanalai town.

Wat Khao Yai Bon

This temple on the top of Khao Yai has a large Sri Lankan style main chedi covering a small chedi. A vihāra and a maṇḍapa are in front of the chedi. At the southern foot of the hill are 2 cisterns. Fragments of ceramic roofing tile were found scattered around this southern foothill area, suggesting that meditation houses might have been present in this area.

Wat Khao Yai Bon

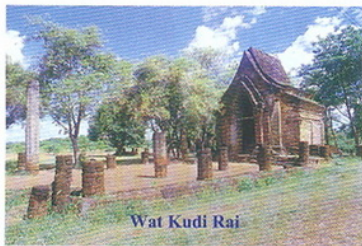
Wat E Pur

This temple was built at the foot of Khao Yai, with a main entrance facing toward the east. The important historic buildings in this temple include a vihāra, uposatha (ordination hall) and the a hexagonal foundation of a chedi.

Historic Monuments to the North of the City

Wat Kudi Rai

This temple is located about 50 metres from the Tao Mo Entrance of the historic town of Si Satchanalai. The most significant historic buildings here are a vihāra and adjacent maṇḍapa, constructed mainly from blocks of laterite.

Wat Kudi Rai

Tao Thu Rieng Ban Pa Yang

These groups of ancient glazed ceramic kilns are on the west bank of the Yom river about 500 metres

from the historic Si Satchanalai town. At least 21 kilns are known to have existed here. The kilns can be divided into 2 main groups.

Tu Riang kilns

number of Yak figurines, the group of kilns has been called Tao Yak, or “the kilns for producing demon figures”.

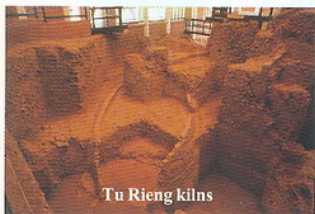
b) Tao Tukkata Group

In Thai the word Tukkata means dolls, or small figurines. Apparently, this group of kilns produced a large number of small human and animal figurines, and of have been called Tao Tukkata.

The Tao Tukkata Group of kilns, located about 600 metres north of the Tao Yak Group, were comprised of at least 6 cross-draft kilns with curved ceilings. The floors of the firing chambers were slightly sloped, about 10-30 degrees.

Tao Thu Riang Ban Ko Noi

This group of glazed ceramic kilns were located along the bank of the Yom river, about 4 kilometres from the Ban Pa Yang groups. About 200 kilns were found in an area measuring about 1.5 square kilometres. 2 groups of kilns have been excavated and developed into site museums. The groups can be categorized as follows:

Tu Riang kilns

a) Tao Yak Group

This group is comprised of 15 kilns, which produced mainly pottery and ceramic sculptures. The latter were mostly in the forms of demons, divinities and makara figures, and were normally used as architectural elements. Because the word “Yak” in Thai language means demon, and since this group of kilns produced a large

Tu Riang kilns

a) Kiln Group No. 61

This group comprises 4 underground kilns, dug into the river banks. The main products of these kilns were large jars for storing water and dry materials.

b) Kiln Group No. 42

19 kilns have been found so far in this group. These kilns can be divided into 2 major types: updraft and cross-draft.

Archaeological studies at Ban Ko Noi have yielded much knowledge on the development of ancient ceramic technology at Si Satchanalai.

The earliest type of kiln, appearing at Ban Ko Noi around the 11th - 12th century, was the underground bank-kilns. This early type of kiln looked like a round hole dug into the river bank. There were no fired walls to separate the firing chambers from the fuel chambers. Both glazed and unglazed ceramic jars and bowls were produced in these underground kilns.

The glazed ceramics produced during this early period were exclusively olive green.

The second type of kiln at Ban Ko Noi was the above-ground type, much larger in size, and constructed directly on top of earlier kilns. Olive green glazed pottery was the main product of these kilns.

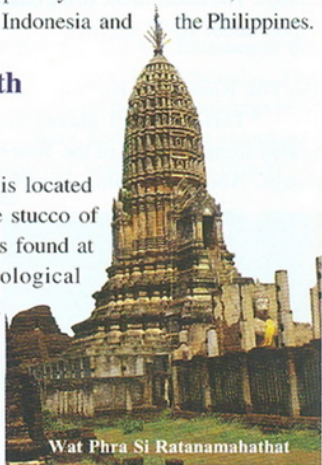
The above-ground kilns were constructed of bricks. Glazed pottery produced in these later kilns, dated around the 14th - 15th century, were of various types and shapes. During this time, the glazed pottery of Si Satchanalai, known as Sangkhalok, was exported as far as Japan, Indonesia and the Philippines.

Historic Monuments to the South of the City

Wat Phra Si Ratanamahathat

This large historic temple complex is located southeast of Si Satchanalai town. Decorative stucco of the Bayon art style of the ancient Khmer was found at the main entrance of the temple. Archaeological evidence, including foundations of earlier brick structures found beneath 2 buildings Wiharn (vihāra) Luang and Wiharn Phra Song Phi Nong as well as fragments of roof tiles with Bayon style designs, indicate that Wat Phra Si Ratanamahathat was founded before the

The walking
Buddha image

Sukhothai period. Some scholars suggest that it was first constructed during the time of Pho Khun Si Nao Nam Thom, or around 1237. Important buildings of this temple that can still be seen are as follows:

a) The main shrine

This was built from blocks of laterite covered with lime plaster and red paint. Architectural characteristics of the shrine indicate that it could be dated to the Early Ayutthaya period. However, archaeological evidence suggests that the shrine might have been built over an earlier structure, probably an important pre-Sukhothai period stupa or chedi.

b) Vihāra of Luang Pho To

This building is in front of the main shrine. A huge Buddha image in the Maravijaya gesture was inside this building.

The main entrance

c) Phra That Mutao

This is possibly the remains of a Mon-style chedi built from blocks of laterite. It was certainly built in a different time period than the shrine.

d) Maṇḍapa of Phra Attharot

Roof tile

This building is situated just behind Phra That Mutao. Some scholars suggest that the original maṇḍapa might have had Buddha images on each exterior wall and a roof with ceramic tiles.

e) Wiharn Phra Song Phi Nong

To the left of the maṇḍapa is this building built from blocks of laterite directly on the ruins of a brick building.

f) Uposatha

The existing Uposatha, in front of the vihāra, is a new building constructed directly over the historic one.

g) Kuti Phra Ruang Phra Lue

This is also called San Phra Ruang Phra Lue by the local villagers. It was reconstructed in the same year as the Uposatha.

Wat Phra Si Ratanamahathat

Wat Chom Chuen

This temple is located on the bank of the Yom river and is about 400 metres east of Wat Phra Si Ratanamahathat.

The important Sukhothai period buildings that can be seen in this temple include a main chedi of Sri Lankan style, a vihāra, and a mandāpa, all of laterite. Inside the main chedi are the remnants of a square building. This led Professor Jean Boisselier to suggest that the main chedi had been transformed from an earlier Khmer shrine.

Archaeological excavations have also yielded much evidence that Wat Chom Chuen was initially constructed in a pre-Sukhothai period. 15 human skeletons excavated at a depth of about 7-8 metres suggest that the area around this temple was first occupied during the 3rd - 4th century AD. Human habitation of this area continued up to at least the 6th - 7th century. Around the 11th century, 2 groups of large brick buildings appeared in this area. Finally, a Sukhothai period temple was built there.

Wat Chao Chan

This temple is behind Wat Chom Chuen and consists of another group of historic buildings in existence since pre-Sukhothai times. The most important historic structure here is a main shrine in the ancient Khmer architectural style, built from laterite blocks.

Archaeological excavations unearthed deposits containing brick fragments and characteristic artefacts of the Dvaravati period, around the 6th - 10th century AD. This evidence suggests that brick buildings might have been present in this area before the laterite shrine made its appearance and replaced them.

Wat Noi Cham Pi

This temple is located not far from Wat Chao Chan. The main historic buildings here include a Sri Lankan style chedi made of laterite and a vihāra.

Archaeological site at
Wat Chom Chuen

The most interesting feature of this temple is the floor of the vihāra, which was covered with glazed ceramic tiles from the Ko Noi kilns. This was the only vihāra in Si Satchanalai with a floor of glazed ceramic tiles.

Wat Noi

This temple southeast of Si Satchanalai town has a small chedi with a lotus-shaped top on Feb 2, 1907, during his journey to visit the historic monuments of Si Satchanalai, King Rama VI stopped night over near Wat Noi. This is another reason that this temple is considered important.

Wat Khok Singkharam

Located about 1 kilometre southeast of Si Satchanalai town, the major historic structures in this temple include a main Sri Lankan style chedi, a rectangular vihāra, an uposatha, and 4 subordinate chedis, a built from blocks of laterite.

“Phongsawadarn Nua”, or the historic chronicle of Northern Thailand, mentioned Wat Khok Singkharam as the temple located at the centre of town where Bhramans, high- positioned Buddhist cardinals, high-positioned monks, 500 enlightened monks and other monks were invited to meet.

The Town Wall of Chalieng

Remains can be seen of ancient town walls built from blocks of laterite on earthen ramparts to enclose certain areas southeast of Si Satchanalai town. The northern side of the areas, however, has the Yom river as a natural boundary. The dating of the wall is still uncertain. Some

scholars have suggested that the walls belonged to the pre-Si Satchanalai town, called Chalieng in certain historic chronicles. It has been, therefore, called the town wall of Chalieng. It is quite possible that the walls were initially built as earthen ramparts, and the laterite blocks were added on top of the ramparts in a later period.

Historic Monuments on Top of Hills

Wat Khao Kaeo

This temple was built on a hill in the same mountain range as Khao Suwankhiri and Khao Phanom Phloeng, and is located west of Si Satchanalai town.

The important historic constructions of this temple include a mandapa built from laterite blocks and plastered with lime and a vihāra. The roofs of these buildings were once covered with green glazed ceramic tiles, as suggested by the presence of tile fragments all over the temple. Fragments of the green glazed ceramic tiles were also found in the plain around the northern foot of this hill. This suggests the presence of meditation houses of this temple in the foothills.

Wat Khao Rang Raeng

This temple was built on top of Khao Rang Raeng, and was bounded by demarcation walls of laterite blocks. Important features of this temple are a main chedi, a rectangular vihāra, and an uposatha, all of laterite blocks. It should be noted that the name Wat Khao Rang Raeng also appeared in the Pongsawadarn Nua, or the Northern Historic Chronicle.

Wat Khao Phra Si

This temple was built on top of Khao Phra Si, located south of Sri Satchanalai town. Important historic constructions of this temple comprise a main chedi and a vihāra. Fragments of green glazed ceramic tiles were found scattered on the grounds of the temple. Remains of monks' residences and a general activity hall were found at the foot of the hill. The roofs of these buildings were possibly covered with green glazed ceramic tiles, as suggested by the presence of tile fragments here.

Wat Khao Phra Bat

The hill called Khao Phra Bat, with this temple on top, is located near the Yom river. The major historic structures of this temple are the main Sri Lankan style chedi, a vihāra, and a maṇḍapa, all built from laterite blocks.

The text in Stone Inscription Number 3, also called the Inscription of Nakhorn Chum, made in 1357, mentions that a sculpture of the Buddha's footprint made by King Maha Dharmāraja Li Thai of Sukhothai was placed at Si Satchanalai. The Thai word "Phra Bat" means the Buddha's footprint. Thus, certain scholars believe that this temple once housed the Buddha's footprint, now kept at Wat Choeng Khiri.

Wat Khao Indra

Khao Indra is a low hill on the east bank of the Yom river, northeast of Si Satchanalai town. This temple was built on top of the hill.

The important historic constructions in this temple are: a main chedi, a vihāra, the outer walls of which were beautifully decorated with designs in stucco similar to those of Wat Nang Phaya, and the foundations of an uposatha. Blocks of laterite were used to construct buildings. The name Wat Khao Indra was also mentioned in the Pongsawadarn Nua, or the Northern Historic Chronicle.

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร
Kamphaeng Phet Historical Park

จังหวัดกำแพงเพชร

ที่ตั้งและอาณาเขต

จังหวัดกำแพงเพชรตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง ห่างจากกรุงเทพมหานคร ตามเส้นทางหลวงหมายเลข ๑ หรือถนนพหลโยธิน ประมาณ ๓๕๔ กิโลเมตร มีพื้นที่ ประมาณ ๘,๖๐๗.๕ ตารางกิโลเมตร หรือ ๕,๓๗๙,๖๔๑ ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับจังหวัดใกล้เคียงดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่ออำเภอเมืองจังหวัดตากและอำเภอศรีมาศจังหวัดสุโขทัย

ทิศใต้ ติดต่ออำเภอบรรพตพิสัย อำเภอลาดยาว และกิ่งอำเภอแม่วงก์ จังหวัดนครสวรรค์

ทิศตะวันออก ติดต่ออำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก อำเภอสามง่าม อำเภอโพธิ์ทะเล จังหวัดพิจิตร

ทิศตะวันตก ติดต่ออำเภอบพพระ และอำเภออุ้มผาง จังหวัดตาก

แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๙ อำเภอ ๒ กิ่งอำเภอ ดังนี้ อำเภอเมืองกำแพงเพชร อำเภอขานูวรลักษบุรี อำเภอคลองขลุง อำเภอพรานกระต่าย อำเภอคลองลาน อำเภอไทรงาม อำเภอลานกระบือ อำเภอทรายทองวัฒนา อำเภอปางศิลาทอง กิ่งอำเภอโกสัมพีนคร กิ่งอำเภอบึงสามัคคี

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่จังหวัดกำแพงเพชร ตามสภาพทางภูมิศาสตร์เป็นพื้นที่ราบลุ่มของแม่น้ำเจ้าพระยาตอนบน ซึ่งเป็นบริเวณที่แม่น้ำปิงไหลลงสู่ที่ราบเจ้าพระยา น้ำในแม่น้ำปิงได้พัดพาตะกอนมาทับถมจนเกิดเป็นดินดอนสามเหลี่ยมรูปพัดลาดเอียงลงสู่แม่น้ำยมและแม่น้ำน่าน พื้นที่ทางทิศตะวันออกของจังหวัดหรือทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง จากแนวอำเภอลานกระบือไปจนถึงอำเภอขานูวรลักษบุรี จะมีหนองบึงร่องน้ำอยู่มากมาย ส่วนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิงจะเป็นที่ราบแคบ ๆ ตามที่ราบลุ่มของแม่น้ำปิง และตามลำคลองที่ไหลมาจากภูเขาทางทิศตะวันตกลงสู่แม่น้ำปิง เช่น

คลองสวนหมาก คลองขลุง เป็นต้น ถัดจากที่ราบริมน้ำออกไปจะเป็นที่แบบลอนลาดถึงลอนชัน และแบบเนินเขาและภูเขาเป็นทิวาวตั้งแต่ตอนเหนือของตัวจังหวัดไปจนจดเขตจังหวัดนครสวรรค์

ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะอากาศของจังหวัดกำแพงเพชร อากาศค่อนข้างร้อน อุณหภูมิเฉลี่ยรายปีประมาณ ๒๔-๓๐ องศาเซลเซียส เดือนเมษายนจัดเป็นเดือนที่ร้อนที่สุด ฤดูฝนในช่วงเดือนพฤษภาคม - กันยายน ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยรายปีประมาณ ๑,๒๓๔.๑๔ มิลลิเมตร ฝนตกมากที่สุดในเดือนกันยายน และตกน้อยที่สุดในเดือนมกราคม ฤดูหนาวอยู่ในช่วงเดือนตุลาคม - กลางเดือนกุมภาพันธ์

การคมนาคม

จังหวัดกำแพงเพชรมีการคมนาคมสะดวกเพียงทางเดียวคือทางรถยนต์ ไม่มีทางรถไฟหรือสนามบิน ต้องไปใช้บริการของจังหวัดใกล้เคียง ทางรถไฟสายเหนือผ่านจังหวัดพิจิตรและพิษณุโลก ส่วนสนามบินมีที่จังหวัดพิษณุโลก ทางน้ำเคยมีใช้ในอดีต ปัจจุบันเลิกใช้เนื่องจากแม่น้ำปิงตื้นเขินเพราะอยู่ใต้เขื่อนภูมิพล ประกอบกับทางถนนมีความสะดวกรวดเร็วกว่า การคมนาคมระหว่างตัวจังหวัดกับอำเภอมีถนนลาดยางเชื่อมต่อถึงกันโดยมีระยะ ทางดังนี้

อำเภอพรานกระต่าย	ระยะทาง ๒๕ กิโลเมตร
อำเภอคลองขลุง	ระยะทาง ๔๒ กิโลเมตร
อำเภอไทรงาม	ระยะทาง ๔๖ กิโลเมตร
อำเภอลานกระบือ	ระยะทาง ๔๗ กิโลเมตร
อำเภอคลองลาน	ระยะทาง ๔๙ กิโลเมตร
อำเภอทรายทองวัฒนา	ระยะทาง ๕๑ กิโลเมตร
อำเภอขาณุวรลักษบุรี	ระยะทาง ๗๐ กิโลเมตร
อำเภอปางศิลาทอง	ระยะทาง ๗๔ กิโลเมตร
กิ่งอำเภอบึงสามัคคี	ระยะทาง ๘๕ กิโลเมตร

เศรษฐกิจ

กสิกรรม จากการที่คุณลักษณะของดินในจังหวัดกำแพงเพชรเป็นดินร่วนปนทรายที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง ดังนั้นประชากรส่วนใหญ่ประมาณร้อยละ ๘๐ จึงประกอบอาชีพด้านกสิกรรม พืชเศรษฐกิจสำคัญมี ๔ ชนิด ได้แก่ ข้าว อ้อย ถั่วเหลือง มันสำปะหลัง ข้าวโพด ถั่วเขียว ถั่วลิสง และฝ้าย

ปศุสัตว์ กิจกรรมปศุสัตว์ที่สำคัญ ได้แก่ การเลี้ยงไก่ เป็ด สุกร โค และกระบือ โดยเฉพาะการเลี้ยงโคและกระบือได้มีการส่งเสริมให้เลี้ยงเพื่อเป็นการค้ามากขึ้น

การประมง แหล่งจับสัตว์น้ำมีทั้งที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติและบ่อเลี้ยงปลา แหล่งน้ำธรรมชาติสำคัญ ได้แก่ ลำคลอง ลำธาร ต่าง ๆ ที่ไหลลงสู่แม่น้ำปิง สำหรับปลาที่นิยมเลี้ยงกัน โดยทั่วไป ได้แก่ ปลานิล ปลาดุก ปลาช่อน ปลาตะเพียน ปลายี่สก ปลาสวาย ปลาช่อน และปลาช่อน

การเหมืองแร่และเหมืองหิน จังหวัดกำแพงเพชรมีทรัพยากรแร่ธาตุเป็นจำนวนมากที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ รายได้จากสาขาเหมืองแร่และเหมืองหินเป็นอันดับสองของมูลค่าผลิตภัณฑ์รวมของจังหวัด แหล่งแร่ธาตุสำคัญ ได้แก่ น้ำมันดิบที่อำเภอลานกระบือ และหินอ่อนที่อำเภอพรานกระต่าย

สังคม

กลุ่มคนในท้องถิ่นเดิมของกำแพงเพชร มีลักษณะทางสังคมเป็นแบบสังคมเกษตรกรรม พูดภาษาไทยภาคกลาง โดยตั้งถิ่นฐานอยู่อย่างกระจัดกระจายมีการติดต่อในทางตรงแบบตัวต่อตัว มีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ นับถือลำดับอาวุโส มีคุณธรรมและศาสนาพุทธเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในการควบคุมความประพฤติของคนในสังคม และโดยที่จังหวัดกำแพงเพชรมีการอพยพประชากรจากภาคอื่น ๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐานทำมาหากิน กลุ่มที่อพยพเข้ามาใหม่ จะมีระเบียบ ประเพณีเฉพาะกลุ่มของตัวเองที่เห็นได้ชัดเจน เช่น กลุ่มคนอีสาน กลุ่มชาวล้านนา กลุ่มลาวโซ่ง เป็นต้น

นอกจากนี้แล้ว จังหวัดกำแพงเพชรยังมีประชากรชาวไทยภูเขาเผ่าต่าง ๆ ได้แก่ ม้ง เย้า กระเหรี่ยง มูเซอ ลีซอ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามที่ราบและหุบเขาในเขตพื้นที่อำเภอคลองลาน คลองขลุง และขานูร์ลักษณะบุรี

ขนบธรรมเนียมประเพณี

กำแพงเพชรเป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน จึงมีมรดกทางขนบธรรมเนียมประเพณีที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านาน ประเพณีดั้งเดิมที่น่าสนใจมีดังนี้

วันมาฆบูชา ตรงกับวันเพ็ญกลางเดือนสามของทุกปี มีงานนมัสการพระพุทธบาทจำลองที่วัดเสด็จ อำเภอเมือง มีงานนมัสการพระบรมธาตุที่วัดพระบรมธาตุ ตำบลนครชุม

ประเพณีตรุษไทย ตรงกับวันสิ้นเดือนสี่ของทุกปี ชาวบ้านเรียกกันว่า วันตรุษ วันแรม ๑๔ ค่ำ เวลาเย็นจะมีการก่อพระเจดีย์ทรายตามวัดต่าง ๆ เสร็จแล้ว พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้นเวลาเช้ามีการทำบุญตักบาตร เวลากลางคืนมีการละเล่นพื้นบ้าน เช่น พวงมาลัย เข้าเจ้าเซ่น เข้าอีจู้ เล่นแม่ศรี มอญซ่อนผ้า เป็นต้น

ประเพณีสงกรานต์ วันที่ ๑๓, ๑๔ และ ๑๕ เมษายน เป็นเทศกาลวันสงกรานต์ ประชาชนมีการทำบุญและสนุกสนานกันทั่วไป มีกิจกรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การก่อพระเจดีย์ทราย การทำบุญตักบาตร มีการสงน้ำพระพุทธรูป รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุเพื่อ เป็นการขอศีลขอพรจากผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ มีการแห่ผ้าไปห่มพระบรมธาตุนครชุม

วันวิสาขบูชา ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ มีการก่อพระเจดีย์ทรายที่วัดเสด็จ ตำบลในเมือง และตามวัดอื่น ๆ บางวัดก่อพระเจดีย์ข้าวเปลือก ในเทศกาลนี้ตามวัดจะจัดให้มีเทศน์เรื่องพระปฐมสมโพธิ ๒๐ กัณฑ์ ทั้งกลางวันกลางคืนจนจบ

วันปฐมาศมิบูชา ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ประชาชนพากันไปทำบุญที่วัด ถวายผ้าสบงหรือผ้าจำพรรษาและผ้าอาบน้ำฝน โดยเรียกกันว่า "เทศน์ ๓ วันยก"

เทศกาลบุญมหาชาติ ตรงกับวันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ จัดให้มีการเทศน์คาถาพัน และในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ มีเทศน์มหาชาติเรื่อง พระเวสสันดรชาดก ทำนองหลวงทั้ง ๑๓ กัณฑ์

เทศกาลบุญบวชข้าวต้ม ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ จัดให้มีการเทศน์คาถาพันที่วัดเสด็จ รุ่งขึ้นทำบุญตักบาตรข้าวต้มลูกโยน ข้าวต้มมัด และมีเทศน์มหาชาติชาดก ๑๓ กัณฑ์ เช่นเดียวกับเทศกาลบุญมหาชาติ เทศกาลนี้เรียกว่า “บุญบวชข้าวต้ม หรือ บุญบวชภรรณาพรษา”

พิธีทอดผ้าป่าแถวและลอยกระทง ตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ ประเพณีการทอดผ้าป่าของชาวจังหวัดกำแพงเพชร มีวิธีปฏิบัติแตกต่างจากทางภาคอื่น ๆ คือ ใครอยากจะทำทอดเมื่อไรก็ทอดเอา พุทธศาสนิกชนจะนำเครื่องปัจจัยไทยทานถวายตามศรัทธา บรรจจะลอมหรือภาชนะอื่น ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมไปวางเรียงแอบไว้ข้างพุ่มไม้ที่ทางวัดปักไว้เป็นแถว (จึงเรียกว่าผ้าป่าแถว) จุดธูปเทียนบูชา พอถึงเวลาอันสมควรทางวัดก็จะให้บรรดาผู้ที่เป็นเจ้าของผ้าป่ามาจับฉลากรายนามพระภิกษุที่ได้รับนิมนต์ไว้ แล้วนำนามพระที่ได้ไปปิดไว้ที่ผ้า ต่อจากนั้นพระภิกษุจะชักผ้าตามชื่อสลากของท่าน เมื่อเสร็จจากการทอดผ้าป่าแถวแล้ว ทุกคนก็มุ่งไปสู่แม่น้ำปิงเพื่อประกอบพิธีลอยกระทงต่อไป

ประเพณีสารทไทยกล้วยไข่ จัดขึ้นในช่วงเทศกาลวันสารทไทย ตรงกับสิ้นเดือนสิบ หรือแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ประเพณีทำบุญวันสารทมีมาแต่ครั้งพุทธกาลเป็นการทำบุญในเวลาที่ดินข้าวออกรวงเป็นน่านม การทำพิธีก็เพื่อเป็นการรับขวัญรวงข้าว และให้เป็นฤกษ์สิริมงคลแก่ต้นข้าวในนาด้วย ในปัจจุบันเมื่อถึงวันสารท มีการตักบาตรถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์โดยเฉพาะการถวายกระยาสารทเพื่อรับประทานกับกล้วยไข่ อันเป็นเอกลักษณ์ของ จังหวัดกำแพงเพชร

ประเพณีการละเล่น การละเล่นพื้นเมืองเดิมและการละเล่นปัจจุบันที่ยังปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง ได้แก่ การเล่นระบำ ลูกช่วง นางด้ง แม่ศรี คล้องช้าง มอญซ่อนผ้า ลิเก รำวง เพลงฮ่อย การละเล่นเหล่านี้นิยมเล่นกันในวันตรุษ คือ สิ้นเดือน ๕ เริ่มเล่นก่อนสิ้นเดือนจนถึงขึ้นเดือนใหม่ เล่นในช่วงเย็นและเวลากลางคืน

แหล่งท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวที่น่าสนใจของจังหวัดกำแพงเพชร ทั้งที่เป็นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และทางธรรมชาติ มีดังต่อไปนี้

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร อำเภอเมืองกำแพงเพชร

พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร อำเภอเมืองกำแพงเพชร
 เมืองไตรตรึงษ์ อำเภอเมืองกำแพงเพชร
 วัดพระบรมธาตุเจติยาราม ต.นครชุม อำเภอเมืองกำแพงเพชร
 เมืองบางพาน เขานางทอง อำเภอพรานกระต่าย
 อุทยานแห่งชาติคลองวังเจ้า อำเภอคลองลาน
 อุทยานแห่งชาติคลองลาน อำเภอเมือง
 อุทยานแห่งชาติแม่वंก อำเภอปางศิลาทอง
 เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสน - เขาสนามเพรียง อำเภอเมืองกำแพงเพชร
 บ่อน้ำพุร้อนพระร่วง (บึงสาป) อำเภอพรานกระต่าย
 บ่อขุดเจาะน้ำมัน อำเภอลานกระบือ
 เขื่อนหินอ่อน อำเภอพรานกระต่าย

ประวัติความเป็นมาของเมืองกำแพงเพชร

ชุมชนดั้งเดิม

บริเวณท้องที่จังหวัดกำแพงเพชรส่วนที่เป็นที่ราบลุ่มของปากฝั่งแม่น้ำปิง เป็นพื้นที่ราบติดต่อกับที่ราบลุ่มแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านในท้องที่จังหวัดพิจิตรและพิษณุโลก และสามารถติดต่อเลยไปถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำป่าสักได้ตัวจังหวัดเพชรบูรณ์ลงมา ในขณะเดียวกันทางทิศเหนือและทิศตะวันตกเป็นพื้นที่ที่เป็นภูเขาที่ราบในท้องที่จังหวัดกำแพงเพชรจึงเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงที่อยู่ทางเหนือสุดจากลักษณะภูมิประเทศดังกล่าวพบว่าบริเวณจังหวัดกำแพงเพชรเหมาะสมในการตั้งชุมชนในสมัยโบราณ ซึ่งสามารถติดต่อกับชุมชนในพื้นที่ราบได้สะดวก ในขณะเดียวกันก็จะเป็นชุมชนพักสินค้า การเดินทางที่จะเปลี่ยนแบบแผนการคมนาคมจากที่ราบสู่เขตภูเขาที่ขึ้นไปทางเหนือและทางตะวันตก

หลักฐานทางโบราณคดีที่แสดงถึงการอยู่อาศัยของมนุษย์ในเขตจังหวัดกำแพงเพชร พบว่ามีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เช่น แหล่งโบราณคดีเขาทะล่อน อำเภอชาณุวรลักษบุรี พบเครื่องมือหินขัดแบบต่าง ๆ เครื่องปั้นดินเผาและโครงกระดูก แหล่งโบราณคดีบ้านคลองเมือง กิ่งอำเภอโกสุมพินคร พบเศษซีแร่ (ตะกรัน) ที่เหลือจากการถลุงโลหะ แวดินเผา (ดินเผาเจาะรูตรงกลางเป็นอุปกรณ์ปั้น ด้ายในสมัยโบราณ) และขวานหินขัดแบบมีบา เป็นต้น

ที่เมืองโบราณไตรตรึงษ์ บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง จากการขุดค้นทางโบราณคดี ได้พบโบราณวัตถุเก่าถึงวัฒนธรรมทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖) เป็นจำนวนมาก เช่น ลูกปัดแก้ว ชิ้นส่วนตะเกียงดินเผา และเศษภาชนะดินเผาแบบไม่เคลือบ โดยเฉพาะชิ้นส่วนตะเกียงดินเผาเป็นแบบที่พบโดยทั่วไปตามแหล่งชุมชนสมัยทวารวดีในเขตภาคกลาง ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา หลักฐานดังกล่าวได้แสดงถึงการเป็นที่ตั้งชุมชนบนเส้นทางคมนาคมโบราณระหว่างบ้านเมืองในที่ราบลุ่มภาคกลางกับชุมชนที่อยู่ทางเหนือในท้องที่จังหวัดลำพูนหรือหริภุญชัย

สมัยสุโขทัย

ศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ (ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง) และศิลาจารึกหลักที่ ๒ (ศิลาจารึกวัดศรีชุม) ได้กล่าวถึงบทบาทของเมืองสำคัญในระดับนครของแคว้นสุโขทัยในระยะแรกประกอบด้วย เมืองสุโขทัย ศรีสัชนาลัย ในเขตลุ่มแม่น้ำยม เมืองสระหลวงสองแคว ในเขตลุ่มแม่น้ำน่าน โดยไม่กล่าวถึงเมืองนครชุมและกำแพงเพชร ในเขตลุ่มแม่น้ำปิง แต่อย่างไรก็ดีเมืองโบราณที่เลื่องลือรอยคุน้ำคันดินบนสองฝั่งแม่น้ำปิงที่น่าจะก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยตอนต้น ได้แก่ เมืองไตรตรึงษ์ เมืองคนที และเมืองเทพนคร

การสถาปนาศูนย์กลางการปกครองพื้นที่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำปิงในสมัยสุโขทัยเกิดขึ้นในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท เมืองนครชุมบนฝั่งตะวันตกแม่น้ำปิงริมคลองสวนหมาก น่าจะเป็นเมืองที่มีบทบาทสำคัญมาก่อนศิลาจารึกหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) กล่าวว่า เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๐ พระมหาธรรมราชาลิไทได้เสด็จมาสถาปนาพระศรีรัตนมหาธาตุและปลุกต้นศรีมหาโพธิ์ ซึ่งได้มาจากลังกาที่ปัวไว้ที่กลางเมืองนครชุม นอกจากนี้ยังทรงประดิษฐานรอยพระพุทธบาทไว้ที่เขา

นางทอง เมืองบางพาน ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอพรานกระต่าย แต่เมื่อพิจารณา จากหลักฐานทั้งในศิลาจารึกและโบราณสถานจะพบว่า บทบาทของเมืองนครชุมในฐานะ เมืองศูนย์กลางบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงดำรงอยู่ในระยะเวลาดังกล่าวข้างต้นด้วยปรากฏว่า หลังรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ศูนย์กลางการเมืองการปกครองตลอดจนความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาและศิลปกรรมได้ย้ายมาอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงหรือ เมืองกำแพงเพชร

หลังจากพระมหาธรรมราชาลิไทสวรรคต (พ.ศ. ๑๙๑๓ - ๑๙๑๔) เมืองต่าง ๆ ในแคว้นสุโขทัยแตกแยก หัวเมืองบางเมืองเข้าเป็นพันธมิตรกับกรุงศรีอยุธยา บางเมืองยังอยู่กับแคว้นสุโขทัยดังเดิม ในขณะเดียวกันสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) กษัตริย์กรุงศรีอยุธยา ได้ยกทัพขยายอำนาจขึ้นมาปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ หลายเมืองในดินแดนแคว้นสุโขทัย ดังที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์

ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวคือหลังรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทซึ่งตรงกับสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว) เมืองกำแพงเพชร ได้มีบทบาทในฐานะศูนย์กลางของพื้นที่ลุ่มแม่น้ำปิง นักวิชาการบางท่านเชื่อว่า การจัดตั้งเมืองกำแพงเพชรขึ้นมานั้นเป็นอำนาจของกรุงศรีอยุธยา เพื่อตั้งอำนาจการปกครองในท้องที่จากเมืองนครชุมที่มีหลักฐานชัดเจนว่าเป็นหัวเมืองที่แนบแน่นกับสุโขทัย โดยเจ้าเมืองกำแพงเพชรน่าจะมีเชื้อสายผสมระหว่างราชวงศ์สุโขทัยกับฝ่ายอยุธยา เรื่องราวตามที่ปรากฏในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์และหนังสือตำนานพระพุทธสิหิงค์ ซึ่งเป็นตำนานของล้านนา ได้กล่าวถึงเจ้าเมืองกำแพงเพชรชื่อติปญญาอำมาตย์หรือ พระยาญาณดิศ ได้อัญเชิญพระพุทธสิหิงค์จากกรุงศรีอยุธยามาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร โดยอาศัยความสัมพันธ์ในฐานะมารดาของพระยาญาณดิศซึ่งเป็นชายาองค์หนึ่งของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๑ (ขุนหลวงพะงั่ว)

ชื่อเมืองกำแพงเพชรปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๓๘ หรือจารึกกฎหมายลักษณะโจรกล่าวพระนามจักรพรรดิราชาได้ขึ้นเสวยราชสมบัติที่เมืองกำแพงเพชร เมื่อ พ.ศ. ๑๙๔๐

ศิลาจารึกหลักที่ ๔๖ (จารึกวัดตาเถรซึ้งหน่ง) ได้กล่าวถึงพระมหาธรรมราชา โอรสองค์หนึ่งของพระมหาธรรมราชาลิไท และสมเด็จพระราชชนนีศรีธรรมราชมาดา ได้มีนิตพระเถระผู้ใหญ่จากเมืองกำแพงเพชร (เพชรบุรีศรีกำแพงเพชร) เพื่อมาอำนวยการสร้างวัดศรีพิจิตรกัณฑ์ถาวรที่กรุงสุโขทัยในปี พ.ศ. ๑๙๔๗ ตอนต้นของจารึกหลักนี้ได้กล่าวถึงอำนาจอันยิ่งใหญ่ของพระมหาธรรมราชา แต่การมีนิตพระเถระผู้ใหญ่จากเมืองกำแพงเพชรมอบให้เห็นว่า สุโขทัยยอมรับบทบาทของเมืองกำแพงเพชรในฐานะเมืองศูนย์กลางด้านการศาสนาและศิลปกรรม

ในช่วงปลายสมัยสุโขทัย หลักฐานที่ปรากฏในจารึกลานเงินขุดพบที่พระเจดีย์เก่าน้ำวัดพระยืนเขตอรัญญิก นอกเมืองกำแพงเพชรด้านทิศเหนือได้กล่าวถึงเจ้าเมืองกำแพงเพชรชื่อเสด็จพ่อพระยาสอยขึ้นครองเมืองกำแพงเพชรเมื่อ พ.ศ. ๑๙๖๓ ตรงกับรัชสมัยพระมหาธรรมราชา บรมपाल แห่งเมืองสองแคว เสด็จพ่อพระยาสอยผู้นี้ น่าจะตรงกับชื่อ ญาแสนสอยดาวเจ้าเมืองกำแพงเพชร ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ

สมัยอยุธยา

เมื่อดินแดนสุโขทัยอยู่ภายใต้อำนาจทางการเมืองการปกครองของกรุงศรีอยุธยาในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ แล้ว เมืองกำแพงเพชรมีฐานะเป็นหัวเมืองหนึ่งของกรุงศรีอยุธยาในกลุ่มของเมืองเหนือ ทำหน้าที่เป็นเมืองหน้าด่านในการป้องกันข้าศึกจากทางเหนือ ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยาได้จัดการปกครองให้เมืองกำแพงเพชรอยู่ในฐานะเมืองพระยามหานคร เช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลก ศรีสุทนต์ และสุโขทัย

ในการศึกสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยากับเชียงใหม่ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมืองกำแพงเพชรมีบทบาทสำคัญในฐานะเมืองหน้าด่านทางทิศเหนือตามเส้นทางแม่น้ำปิงของกรุงศรีอยุธยา พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ ได้กล่าวไว้ว่า ในปี ๒๐๐๔ พระยาเสถียรนำทัพพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่จะเอาเมืองพิษณุโลก เข้าปล้นเมืองเป็นสามารทมิได้เมือง จึงยกทัพไปเอาเมืองกำแพงเพชร และเข้าปล้นเมืองถึงเจ็ดวันมิได้เมืองกองทัพบกเชียงใหม่จึงยกทัพกลับ

บทบาทด้านการทหารของเมืองกำแพงเพชรปรากฏมาตลอดในช่วงสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะในการทำสงครามกับพม่า เมื่อทัพหลวงจากกรุงศรีอยุธยาก็

ทัพไปตีพม่าหรือเมืองเชียงใหม่จะเลือกตั้งทัพชัยที่เมืองกำแพงเพชร และพม่าเองก็ทราบถึงความสำคัญทางยุทธศาสตร์ของเมืองกำแพงเพชร เมื่อยกทัพจะเข้าตีกรุงศรีอยุธยา ก็จะยึดเมืองกำแพงเพชรเป็นฐานกำลังและเตรียมสะสมเสบียงอาหารในบางครั้งถึงขั้นพักพลตั้งทำนดั่งเช่นในปี พ.ศ. ๒๑๒๘

จารีกรอบฐานพระอิศวรสำริดในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชรได้กล่าวไว้ว่า เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชได้ ประดิษฐาน (อาจจะหมายถึงหล่อ) พระอิศวรในเมืองกำแพงเพชร เมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๓ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ศิลปินก็ยังได้กล่าวถึงการซ่อมแซมวัดวาอารามทั้งในเมืองและนอกเมืองตลอดจนได้บูรณะปรับปรุงถนนและระบบการชลประทาน คลองส่งน้ำที่นำน้ำจากเมืองกำแพงเพชรไปยังเมืองบางพาน เขตอำเภอพรานกระต่าย การทำนุบำรุงสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในเมืองกำแพงเพชรครั้งนี้ถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาทั้งสองพระองค์ คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และพระอาทิตย์วงศ์ ก่อนได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช

เมืองกำแพงเพชรในฐานะเมืองหน้าด่านทางทิศเหนือของกรุงศรีอยุธยาได้ทำหน้าที่คอย ป้องกันข้าศึกอย่างเข้มแข็ง โดยเฉพาะในการทำสงครามกับพม่า เมื่อพม่ายกกองทัพเข้ามาตามช่องเขาทางทิศตะวันตก ในขณะที่เดียวกันเจ้าเมืองกำแพงเพชรก็ได้ทำนุบำรุงศาสนสถานและศิลปกรรมควบคู่ไปด้วยดังหลักฐานที่กล่าวในจารีกรอบฐานพระอิศวรสำริด

ภายหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่สอง ในปี ๒๓๑๐ แล้ว เมืองกำแพงเพชรได้ลดบทบาทและคงจะร้างไปในที่สุด ผู้คนในเมืองกำแพงเพชรคงจะแตกกระจัดกระจายไปตามที่ต่าง ๆ หรือหัวเมืองใหญ่ที่อยู่ใกล้เคียง เมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้ว มีการอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ริมแม่น้ำปิงนอกตัวเมืองเก่าทางทิศตะวันออก ภายใตฺเขตกำแพงเมือง จึงปรากฏร่องรอยโบราณสถานที่รกร้างอยู่ทั่วไป

โบราณสถานเมืองนครชุม

รูปทรงและโครงสร้างของเมือง

เมืองนครชุมตั้งอยู่บริเวณปากคลองสวนหมากบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง ตรงข้ามกับเมืองกำแพงเพชร ลักษณะผังเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้างประมาณ ๔๐๐ เมตร ยาวประมาณ ๒๙๐๐ เมตร กำแพงเมืองเป็นคันดินสามชั้นเช่นเดียวกับเมืองสุโขทัย ในปัจจุบันกำแพงเมืองและโบราณสถานภายในเมืองถูกรื้อทำลายไปจนเกือบหมดจากการสร้างถนน การสร้างอาคารที่อยู่อาศัย และการปรับพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก

กลางเมืองนครชุมมีพระเจดีย์วัดพระบรมธาตุ ซึ่งเป็นเจดีย์แบบพม่าพระเจดีย์องค์นี้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาในปี พ.ศ. ๑๙๐๐ ตามที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) เจดีย์องค์เดิมเชื่อกันว่าเป็นทรงดอกบัวตูมหรือพุ่มข้าวบิณฑ์ ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอนุญาตให้พ่อค้าไม้ชาวพม่าซื้อพระยาตะก่าซ่อมแซมปฏิสังขรณ์และก่อใหม่จนเป็นเจดีย์รูปแบบพม่า ดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

กลุ่มโบราณสถานสำคัญของเมืองนครชุมที่ยังปรากฏร่องรอยในปัจจุบันตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้ เป็นกลุ่มวัดป่าหรือนิยมเรียกกันว่าเขตอรัญญิกวัดสำคัญ เช่น วัดเจดีย์กลางทุ่ง วัดหนองลังกา วัดหนองพิกุล วัดขุ่มกอ วัดหม่องกาเล เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีโบราณสถานขนาดใหญ่อีกแห่งหนึ่งคือ บ่อมทุ่งเศรษฐี ลักษณะบ่อมรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นแบบอิทธิพลจากตะวันตก สร้างในสมัยอยุธยา

รูปแบบสถาปัตยกรรม

โบราณสถานสำคัญของเมืองนครชุมโดยเฉพาะกลุ่มวัดที่ตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้ ส่วนใหญ่จะก่อสร้างด้วยอิฐ ขนาดสิ่งก่อสร้างไม่ใหญ่โตมากนักเมื่อเปรียบเทียบกับโบราณสถานฝั่งเมืองกำแพงเพชร รูปแบบทางสถาปัตยกรรมจัดเป็นศิลปะสุโขทัยที่ไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๙ หรือสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท

ตุ๊กตาดินเผา วัดช้างรอบ

ลักษณะผังวัดจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออกมีเจดีย์หรือมณฑปเป็นประธานวัด ด้านหน้าเจดีย์เป็นวิหารซึ่งส่วนใหญ่เป็นแบบวิหารโถงไม่มีผนังด้านข้าง ส่วนโบสถ์จะสร้างขนาดเล็กอยู่นอกแกนหลัก แต่จากสภาพที่ตั้งของกลุ่มวัดโบราณที่อยู่นอกเมืองทางทิศใต้เป็นที่ลุ่มต่ำจึงมีการขุดคูน้ำเป็นขอบเขตวัดนำดินจากการขุดคูไป ปรับถมที่บริเวณวัดให้สูงขึ้นตลอดจนเป็นคูน้ำเพื่อเก็บกักน้ำไว้ในฤดูแล้งด้วยการขุดคูน้ำรอบวัดยังเป็นลักษณะที่เรียกว่า อุทกสีมา (ใช้น้ำเป็นสีมาหรือขอบเขต) ซึ่งเป็นการจัดผังวัดที่นิยมกันมากในสมัยสุโขทัย

เจดีย์ที่สร้างเป็นประธานวัด มี ๒ รูปแบบใหญ่ ๆ คือ เจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ปรากฏที่วัดเจดีย์กลางทุ่งและวัดโนนม่วง (ห่างจากเมืองนครชุมไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๓ กิโลเมตร) เจดีย์แบบนี้เกิดขึ้นในช่วงสมัยสุโขทัยโดยเฉพาะ และมีการสร้างแพร่หลายทั้งที่กรุงสุโขทัยและเมืองบริวารอื่น ๆ อีกแบบหนึ่งคือเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง พบที่วัดขุ่มกอ วัดหนองลังกา วัดหม่อง

กาเล และวัดหนองยายช่วย

มณฑปที่ทำหน้าที่เป็นคันธกุฏิอยู่หลังวิหารและเป็นสิ่งก่อสร้างประธานของวัด ปรากฏที่วัดหนองพิกุลเพียงแห่งเดียว เป็นลักษณะมณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อผนังหนาที่บทั้ง ๓ ด้าน มีทางเข้าเฉพาะด้านหน้าด้านเดียว ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งขนาดใหญ่

เต็มพื้นที่ลักษณะ คล้ายกับมณฑปวัดศรีชุมเมืองสุโขทัย

โบราณสถานสำคัญของเมืองนครชุม

วัดพระบรมธาตุ

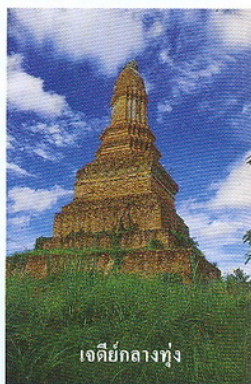
ตั้งอยู่กลางเมืองนครชุมสันนิษฐานว่าสร้างมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย ตามหลักฐานในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๓ (จารึกนครชุม) ได้กล่าวถึง พระมหาธรรมราชาลิไทได้ประดิษฐานพระศรีรัตนมหาธาตุและปลุกพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งได้มาจากลังกาที่วปีในเมืองนครชุม ในปี พ.ศ. ๑๙๐๐ พระมหาธาตุที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกเชื่อกันว่าเป็นวัดพระบรมธาตุแห่งนี้

เจดีย์วัดพระบรมธาตุปัจจุบันเป็นรูปพระเจดีย์พม่า แต่เดิมกล่าวกันว่าเป็นพระเจดีย์ก่อด้วยอิฐแบบพระเจดีย์สุโขทัยสามองค์ (น่าจะหมายถึงพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์) ครั้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงอนุญาตให้พ่อค้าชาวพม่าซื้อพระยาตะก่า ช่อมแซมปฏิสังขรณ์สร้างพระเจดีย์ใหม่ใหญ่กว่าเดิมโดยได้สร้างตามแบบเจดีย์พม่าดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

วัดเจดีย์กลางทุ่ง

ตั้งอยู่นอกเมืองนครชุมทางด้านทิศใต้ ตัววัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออกไม่ปรากฏแนวกำแพงวัด แต่มีการขุดคูน้ำ โดยรอบเพื่อแสดงขอบเขตวัด ซึ่งเป็นลักษณะที่เรียกว่าอุทกสีมา อันเป็นการจัดผังวัดที่นิยมกันมากในสมัยสุโขทัย

สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดประกอบด้วยวิหารก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐานอาคาร ด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ ประฐานทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ รูปทรงขององค์เจดีย์ประกอบด้วย ฐานหน้ากระดาน สี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่นสามชั้น จากนั้นเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ชั้นแว่นฟ้าย่อเหลี่ยมไม่มีสิบสองชั้น ส่วนเรือนธาตุย่อเหลี่ยมไม่มีสิบรองรับส่วนยอดเจดีย์ทรงดอกบัวตูม

เจดีย์กลางทุ่ง

วัดขุมกอ

ตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้ หรืออยู่เขตอรัญญิกของเมืองนครชุม ไม่ปรากฏแนวกำแพงวัดเดิมคงจะมีคูน้ำล้อมรอบ เช่นเดียวกับวัดเจดีย์กลางทุ่ง เจดีย์ประธานเป็นลักษณะเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยม ส่วนยอดเหนือองค์ระฆังขึ้นไป พังทลายลงหมดแล้ว ด้านหน้าเจดีย์ประธานมีฐานวิหารขนาดเล็ก ๑ หลัง

วัดหนองพิบูล

ตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้ หรือเขตอรัญญิกของเมืองนครชุม แผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีคูน้ำโดยรอบทั้ง ๔ ด้าน หรือที่เรียกว่าอุทกสีมา สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดคือมณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซึ่งทำหน้าที่เป็น

คันธภูมิตั้งอยู่หลังวิหารอันเป็นประธานของวัด มณฑปก่อฐานสูงประมาณ ๑.๕๐ เมตร ก่อผนังหนาที่บทั้งสามด้าน เว้นทางเข้าเฉพาะด้านหน้าด้านเดียว ภายในประดิษฐาน พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่เต็มค้ำพื้นที่ เครื่องบนก่ออิฐถือปูนเป็นหลังคา

รูปแบบมณฑปวัดหนองพิกุลคล้ายคลึงกับมณฑปวัดศรีชุม วัดตึก วัดตระพังทองกลางของกรุงสุโขทัย

วัดหนองลังกา

เป็นวัดขนาดใหญ่ตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้หรือเขตอรัญญิกของเมืองนครชุม แผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าไปทางทิศตะวันออกมีคูน้ำโดยรอบทั้ง ๔ ด้าน เจดีย์ประธานเป็นลักษณะเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังแบบศิลปะสุโขทัยก่อด้วยอิฐอยู่ภายในกำแพงแก้ว มีซุ้มพระยื่นออกมาจากฐานตอนล่างทั้ง ๔ ด้าน ชั้นมาลัยเถาซึ่งรองรับองค์ระฆัง เป็นแบบบัวคว่ำ - บัวหงาย ซ้อนลดหลั่นกันสามชั้น องค์ระฆังค่อนข้างเพรียวหรือขลุ่ยปากระฆังไม่ผายออกมากนัก ถัดจากองค์ระฆังเป็นส่วนที่เรียกว่า บัลลังก์และส่วนยอดเจดีย์ซึ่งประกอบด้วยแกนปล้องโหนด บัวผาละมีปล้องโหนดและปลียอด

ป้อมทุ่งเศรษฐี

เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ ที่ตั้งอยู่นอกเมืองนครชุมทางด้านทิศใต้ ลักษณะป้อมเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อด้วยศิลาแลงยาวด้านละ ๘๕ เมตร ด้านเหนือถูกรื้อทำลายตลอดแนว แต่ละด้านมีช่องประตูเข้าออกตรงบริเวณกึ่งกลาง ด้านนอกก่อเป็นกำแพงสูง ด้านในก่อเป็นแท่นเชิงเทิน บนเชิงเทินสามารถเดินตรวจตราได้ ตอนบนสุดก่อเป็นรูปใบเสมา ใต้ใบเสมาทุกใบมีช่องอาจจะใช้เป็นช่องปืนตรงมุมกำแพงทั้งสี่มุมทำเป็นป้อมรูปสี่เหลี่ยมยื่นออกมา ตอนล่างของแนวกำแพง มีช่องกุดทำเป็นวงโค้งยอดแหลม ภายในบริเวณป้อมไม่ปรากฏร่องรอยสิ่งก่อสร้างอื่นใด

จากลักษณะช่องกุดที่เจาะเป็นรูปโค้งเข้าไปในตัวกำแพง คล้ายกับช่องหน้าต่างอาคารที่สร้างในสมัยอยุธยา โดยเฉพาะตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์ลงมาสันนิษฐานได้ว่า ป้อมทุ่งเศรษฐีเมืองนครชุมคงสร้างในสมัยอยุธยาตอนกลางและเป็นลักษณะป้อมที่ได้รับอิทธิพลจากยุโรป

โบราณสถานเมืองกำแพงเพชร

รูปทรงและโครงสร้างของเมือง

เมืองโบราณกำแพงเพชรตั้งอยู่บนฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงตรงข้ามกับเมืองนครชุม และเป็นที่ตั้งของตัวจังหวัดกำแพงเพชรปัจจุบัน ลักษณะผังเมืองเป็นรูปคล้ายสี่เหลี่ยมคางหมู วางแนวยาวขนานไปกับลำน้ำปิง ความยาวของแนวกำแพงเมืองกว้างด้านตะวันออกประมาณ ๕๐๐ เมตร และด้านตะวันตกประมาณ ๒๕๐ เมตร ปัจจุบันแนวกำแพงเมืองด้านใต้ ถูกรื้อทำลายไปประมาณ ๔๗๕ เมตร

กำแพงเมืองกำแพงเพชรเดิมเป็นลักษณะคันดินและคูน้ำสามชั้น ต่อมาได้มีการพัฒนากำแพงเมืองชั้นในเป็นกำแพงก่อศิลาแลง มีชั้นเชิงเทิน ตอนบนก่อเป็นรูปใบเสมา และมีป้อม ประตู โดยรอบ คันดินที่เป็นแนวกำแพงเมืองชั้นกลางและชั้นนอก ยังคงปรากฏร่องรอยให้เห็นที่บริเวณด้านทิศเหนือ กำแพงเมืองศิลาแลงชั้นในคงสร้างในช่วงสมัยอยุธยา พระราชนครนายกศรีอยุธยา ฉบับวันวลิตได้กล่าวเอาไว้ว่า สมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๑) พระองค์ทรงสร้างกำแพงเมืองและป้อมปราการรอบเมืองสำคัญ ๆ หลายแห่ง รวมทั้งเมืองกำแพงเพชรด้วย

รอบเมืองมีประตูเข้าออก รวม ๑๐ ประตู ได้แก่ ประตูน้ำอ้อย (ถูกรื้อทำลาย) ประตูบ้านโนน ประตูต้น ประตูเจ้าอินทร์ ประตูหัวเมือง ประตูผี หรือประตูผีออก ประตูสะพานโคม ประตูวัดช้าง ประตูเตาอิฐ และประตูท้ายเมือง นอกจากประตูเข้าออกแล้ว ทุกด้านยังมีป้อมปราการทั้งในแนวกำแพงเมืองและป้อมหน้าประตูเมือง ปัจจุบันเหลือเพียง ๙ ป้อม ได้แก่ ป้อมมุมเมือง ๓ ป้อม (มุมทางด้านตะวันออกเฉียงใต้ถูกรื้อทำลาย) ป้อมเจ้าจันทร์ (ป้อมหน้าประตูต้น) ป้อมเจ้าอินทร์ ป้อมเพชร ป้อมประตูวัดช้าง (หน้าประตูวัดช้าง) ป้อมประตูเตาอิฐ (หน้าประตูเตาอิฐ) และป้อมประตูบ้านโนน

ถัดจากกำแพงเมืองศิลาแลงเป็นคูเมืองกว้างประมาณ ๓๐ เมตร จากสภาพที่ตั้งของเมืองกำแพงเพชรซึ่งอยู่บนฝั่งแม่น้ำปิง ระดับพื้นดินริมตลิ่งมีความสูงและ

กำแพงเมือง

ค่อยๆ ลาดลงไปทางทิศตะวันออก ได้พบหลักฐานว่ามีระบบ นำน้ำจากแม่น้ำปิงเข้ามาหล่อเลี้ยงในคูเมือง โดยการสร้างคลองรับน้ำเข้าสู่คูเมืองบริเวณมุมเมืองด้านตะวันออกเฉียงใต้ และเมื่อน้ำจากแม่น้ำปิงเต็มคูเมืองจนเกินความต้องการก็จะมีการระบายออกทางมุมเมืองตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อระบายน้ำออกไปยังลำคลองธรรมชาติต่อไป ในปัจจุบันระบบระบายน้ำเข้าถูกถมทำลายจนหมดแต่คูที่ระบายน้ำออกยังเหลือร่องรอยให้เห็นเป็นระยะสั้น ๆ ออกจากมุมกำแพง

ประมาณกลางเมืองกำแพงเพชรมีวัดพระแก้วและวัดพระธาตุเป็นศูนย์กลาง วัดพระแก้วเป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดของเมือง เป็นลักษณะวัดหลวงที่มีเฉพาะเขตพุทธาวาส สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ จำนวนมากภายในวัด คงจะสร้างต่อเติมหลายยุคหลายสมัย ทางด้านเหนือของวัดพระแก้วเป็นบริเวณที่เรียกว่าสระมน สันนิษฐานว่าเป็นเขตวังโบราณ โบราณสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ ศาลพระอิศวร ซึ่งเป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูที่ปรากฏเพียงแห่งเดียวในเขตเมืองกำแพงเพชรภายในเมืองยังมีซากวัดเล็ก ๆ อีกประมาณ ๑๐ แห่ง รวมทั้งคูน้ำและสระน้ำ

บริเวณนอกเมืองทางด้านทิศเหนือ ห่างจากแนวกำแพงเมืองออกไปประมาณ ๕๐๐ เมตร เป็นเขตอรัญญิก มีกลุ่มวัดประมาณ ๔๐ แห่ง ตั้งอยู่บนเนินลูกวัง

เป็นกลุ่มโบราณสถานสำคัญและเป็นจุดเด่นของเมืองกำแพงเพชร โบราณสถานแต่ละแห่งก่อสร้างใหญ่โตและนิยมใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุก่อสร้าง บางแห่งใช้ศิลาแลงแท่งขนาดใหญ่เป็นเสาอาคาร และฐานอาคาร ซึ่งแสดงถึงความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการก่อสร้างในอดีต วัดที่สำคัญได้แก่ วัดพระนอน วัดนาคนาคเจดีย์ วัดพระสี่อริยาบถ วัดช่องชัย วัดสิงห์ วัดกำแพงงาม วัดเตาหม้อ วัดช้างรอบ วัดกรุสีทอง วัดป่าแดง วัดมณฑป และวัดอวาสใหญ่ เป็นต้น

นอกเมืองทางด้านตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือ โบราณสถานกระจัดกระจายไม่เป็นกลุ่มหนาแน่น ประกอบกับมีการใช้พื้นที่เพื่อการเพาะปลูกและสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย โบราณสถานจึงถูกรื้อทำลายไปมาก ที่ยังเหลือซากในปัจจุบันที่เป็นวัดสำคัญ เช่น วัดกะโลทัย วัดตะแบกลาย วัดโพธิ์สามขา วัดช้าง และวัดดงหวาย

โบราณสถานของเมืองกำแพงเพชรจะมีข้อแตกต่างที่ชัดเจนกับโบราณสถานเมืองนครชุม คือ วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชรใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุก่อสร้าง และสร้างโบราณสถานให้มีขนาดใหญ่โต ในขณะที่วัดทางฝั่งเมืองนครชุมสร้างด้วยอิฐและมีขนาดเล็ก แหล่งศิลาแลงที่คนโบราณนำมาใช้ในการก่อสร้างโบราณสถานจะปรากฏอยู่ใต้พื้นดิน หาได้ทั่วไปในบริเวณอรัญญิก นอกเมืองทางด้านทิศเหนือ

ศิลาแลงเป็นหินชนิดหนึ่งเมื่ออยู่ใต้ดินมีลักษณะอ่อน ครั้งนำขึ้นมาสู่บรรยากาศจะแข็งตัวมีสีแดงหรือน้ำตาลเข้ม ศิลาแลงเกิดเป็นผืนใหญ่อยู่ใต้ดิน ขณะที่เปิดหน้าดินลงไปถึงชั้นศิลาแลงจะไม่แข็งมากนัก สามารถนำขวานหรือชะแลงเขาะเป็นร่องและจัดออกมาเป็นแท่งสี่เหลี่ยมใหญ่ ๆ ได้ เมื่อยกขึ้นมาแล้วต้องรีบตากออกด้วยขวานหรือมีดให้ได้รูปร่างตามต้องการก่อนที่จะแข็งตัวศิลาแลงมีสารประกอบทางเคมีที่สำคัญ คือ เหล็กออกไซด์ อะลูมิเนียมออกไซด์ และซิลิคอนออกไซด์ ผสมผสานในอัตราส่วนที่แตกต่างกัน พบอยู่ทั่วไปในบริเวณภูมิภาคเขตร้อน โดยปกติถ้าดินที่ปกคลุมศิลาแลงถูกชะล้างออกไปโดยกระบวนการทางธรรมชาติ ทำให้ศิลาแลงโผล่ขึ้นมาบนผิวดินและเปื่อยยุ่ยกระจายออกไปกลายเป็นดินลูกรัง

รูปแบบสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมเมืองกำแพงเพชรที่ปรากฏร่องรอยในปัจจุบันเกือบทั้งหมดเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาเถรวาทแบบลังกาวัศ โดยมีอายุไม่เก่าไปกว่าพุทธศตวรรษที่ ๑๙ หรือสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท เช่นเดียวกับโบราณสถานเมืองนครชุม ศาสนสถานเหล่านี้สร้างขึ้นภายใต้รูปแบบศิลปะสุโขทัย แต่จากตำแหน่งที่ตั้งของเมืองกำแพงเพชรที่เป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างแคว้นสุโขทัยกับอยุธยา และสามารถติดต่อกับบ้านเมืองในดินแดนล้านนาทางภาคเหนือ จึงปรากฏอิทธิพลศิลปะแบบอยุธยาและล้านนาเข้ามาผสมผสานอยู่ด้วย จนเกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของเมืองกำแพงเพชรที่เรียกว่าสกุลช่างเมืองกำแพงเพชร

โบราณสถานเมืองกำแพงเพชรแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่มใหญ่ คือ โบราณสถานหรือวัดที่อยู่ในเมืองหรือที่เรียกว่าคามวาสี และกลุ่มวัดที่อยู่นอกเมืองหรืออรัญวาสี

วัดที่ตั้งอยู่ในเมืองจะปรากฏหลักฐานเฉพาะเขตพุทธาวาสเท่านั้น การวางผังวัดจะไม่ตรงตามแกนทิศตะวันออก - ตะวันตก แต่จะสร้างให้สอดคล้องกับลักษณะผังเมือง สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดจะประกอบด้วยวิหารอยู่ด้านหน้า เจดีย์ประธาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง

กลุ่มวัดในเขตอรัญญิก การวางผังอาคารจะใช้แกนตะวันออก - ตะวันตก โดยหันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออก ผังบริเวณมักจะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงศิลาแลงแสดงขอบเขตชัดเจน ลักษณะกำแพงวัดส่วนใหญ่เป็นศิลาแลงแท่งสี่เหลี่ยมปักเรียงติดต่อกันไป ด้านบนจะมีศิลาแลงรูปหกเหลี่ยมวางพาดเป็นทับหลังหน้าวัดมักจะมีศาลา บ่อน้ำ และห้องน้ำ ภายในวัดแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๒ ส่วน คือ เขตพุทธาวาสประกอบด้วยวิหารขนาดใหญ่และเจดีย์ประธานอยู่ ด้านหลังวิหาร ส่วนอุโบสถมีขนาดเล็กและมักจะสร้างแยกออกไปจากแกนหลักของวัด เขตพุทธาวาสจะมีกำแพงแก้วล้อมรอบ วัดบางแห่งสร้างกำแพงแก้วต่อจากฐานวิหารล้อมรอบเจดีย์ประธาน ลักษณะกำแพงแก้วรูปแบบเช่นเดียวกับกำแพงวัดแต่มีขนาดย่อมกว่า อีกส่วนหนึ่งของวัดคือเขตสังฆาวาสหรือเขตที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้าง เช่น ศาลา กุฏิ บ่อน้ำ และเวจกุฎี (ส่วน)

อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ได้แก่ อุโบสถและวิหาร

วิหารสร้างขนาดใหญ่ตั้งเด่นเป็นแกนหลักของวัดอยู่หน้าเจดีย์ประธาน เพื่อพระสงฆ์ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาให้กับสังฆม รูปแบบเฉพาะของฐานวิหารเมืองกำแพงเพชรคือการสร้างฐานย่อมุมหรือทำเป็นมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง ลักษณะฐานเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ (ฐานบัวคว่ำ - บัวหงาย ที่มีแถบปูนประดับที่ท้องไม้) วิหารเมืองกำแพงเพชรยังนิยมทำฐานสูง บางแห่งจะยึดฐานเชิงหรือฐานหน้ากระดานล่างสุดให้สูงมากจนมีลักษณะเป็นผนัง เช่น วิหารวัดร่องชัย บางแห่งสร้างฐานขนาดใหญ่ที่เรียกว่าฐานทักษิณ (ฐานที่มีพื้นที่เป็นลานสำหรับเดินเวียนประทักษิณ) รองรับฐานวิหารอีกชั้นหนึ่ง เช่น วิหารวัดพระสี่อิริยาบถ วัดสิงห์ และวัดอวาสใหญ่ บริเวณชานชาลาด้านหน้าของฐานทักษิณจะมีการประดับประดากรรมปูนปั้น ทวารบาลและสิงห์ โดยเฉพาะสิงห์ที่วัดสิงห์แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปะเขมรที่อาจจะเข้ามาในช่วงสมัยอยุธยา คือสิงห์ยกบันท้ายขึ้นมาลอยตัวเหมือนกับสิงห์ในศิลปะเขมรแบบบาเยน

อาคารวิหารส่วนใหญ่มีแผนผังรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดตั้งแต่ ๕-๙ ห้อง (ช่วงเสา) ด้านกว้างมีช่วงเสากลางและช่วงเสาเล็กที่รับชายคาปีกนก ตัววิหารมีทั้งแบบก่อผนังด้านข้างสูง ไม่มีหน้าต่างแต่เจาะผนังเป็นช่องแสงหรือช่องลม เช่น วิหารวัดพระนอน วิหารอีกแบบหนึ่งจะเป็นอาคารโถงไม่มีผนัง แต่ใช้ชายคาหรือปีกนกแผ่เหยียดออกไปในระดับต่ำเพื่อใช้กันแดดฝน วิหารโถงจะพบทั่วไป

เสาวิหารส่วนใหญ่เป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม และเสาแปดเหลี่ยม ใช้นูนฉาบผิวด้านนอก เครื่องบนของอาคารใช้ไม้ มุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาแบบตะขอซึ่งปัจจุบันวิหารทุกแห่งหลังคาหักพังลงหมด เหลือเฉพาะเสาอาคารเท่านั้น

อาคารที่เป็นอุโบสถจะสร้างขนาดเล็ก เนื่องจากพระสงฆ์ใช้ทำสังฆกรรมโดยเฉพาะ ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่นอกแกนหลักของวัด มีโบสถ์มาสถักจากหินชนวนปึกโดยรอบ เช่น โบสถ์วัดพระสี่อิริยาบถ วัดข้างรอบ และวัดกำแพงงาม สำหรับโบสถ์วัดพระนอนสร้างขนาดใหญ่อยู่ด้านหน้าวิหาร สันนิษฐานว่าคงจะสร้างในระยะหลังหรือในสมัยอยุธยา

อาคารที่เรียกว่าระเบียงคดปรากฏที่วัดพระแก้วและวัดพระธาตุ ลักษณะระเบียงคดทั้งสองแห่งเหมือนศาลาเล็ก ๆ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่

ภายในระเบียงคดเปิดโล่งมีแท่นประดิษฐานพระพุทธรูปโดยรอบองค์ องค์พระพุทธรูปหันหน้าออกด้านนอก ด้านหลังองค์พระก่อผนังทับ เจดีย์ที่สร้างเป็นประธานของวัดมี ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ

เจดีย์ทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ปรากฏที่วัดกะโลทัยนอกเมืองทางทิศตะวันออกเพียงแห่งเดียวรูปทรงขององค์เจดีย์เช่นเดียวกับที่วัดเจดีย์กลางทุ่งเมืองนครชุม ประกอบด้วยฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมซ้อนลดหลั่น ๔ ชั้น ถัดไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ชั้นแฉ่นฟ้าย่อเหลี่ยมยี่สิบซ้อน ๒ ชั้น เรือนธาตุย่อเหลี่ยมยี่สิบเท่ากับชั้นแฉ่นฟ้า แล้วจึงเป็นส่วนยอดองค์เจดีย์ทรงดอกบัวตูม

เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง เป็นเจดีย์ในแบบศิลปะสุโขทัยที่มีการสร้างอย่างแพร่หลาย ทั้งภายในตัวเมืองและนอกเมือง นอกจากจะสร้างเป็นเจดีย์ประธานของวัดแล้ว ยังสร้างเป็นเจดีย์ประจำมุม เจดีย์ทิศและเจดีย์ราย รูปแบบเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังของเมืองกำแพงเพชรประกอบด้วย ฐานล่างสุดทำเป็นฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นมาเป็นฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมและฐานบัวลูกแก้วอกไก่แปดเหลี่ยม จากนั้นเป็นชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นชุดบัวฉลาซ้อน ๓ ชั้น รองรับองค์ระฆังส่วนล่างขององค์ระฆังหรือปากระฆังประดับปูนปั้นรูปกลีบบัวคว่ำ - บัวหงาย ที่เรียกว่าบัวปากระฆัง ซึ่งเป็นแบบเฉพาะในศิลปะสุโขทัย ถัดจากองค์ระฆังเป็นบัลลังก์ทำเป็นแท่นฐานทรงสี่เหลี่ยม เป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ต่อจากบัลลังก์เป็นแกนปล้องโชน แล้วจึงเป็นบัวฝาละมีปล้องโชนและปลียอด

เจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังของเมืองกำแพงเพชรได้มีการพัฒนารูปแบบจนเป็นลักษณะของท้องถิ่นเมืองกำแพงเพชร ที่มีรายละเอียดแตกต่างไปจากเจดีย์ทรงระฆังของกรุงสุโขทัย กล่าวคือ องค์เจดีย์จะมีรูปทรงที่เพรียวและชุดองค์ระฆังเล็ก และอยู่ในตำแหน่งที่สูง ปากระฆังจะไม่ผายออกมาก นอกจากนี้ยังนิยมทำฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมและฐานบัวลูกแก้วอกไก่แปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้นรองรับองค์ระฆังและส่วนยอดเจดีย์ เช่น เจดีย์ประธานวัดพระธาตุ วัดดงหวาย วัดพระนอน วัดช้างชัย เป็นต้น

เจดีย์ทรงระฆังแบบพิเศษหรือเจดีย์ที่นำประติมากรรมรูปช้างมาประดับไว้รอบฐาน ที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าเจดีย์ช้างรอบ ซึ่งนิยมสร้างกันแพร่หลายในสมัยสุโขทัย ที่เมืองกำแพงเพชรปรากฏเป็นเจดีย์ประธานที่วัดช้างรอบ วัดพระแก้ว และวัดช้าง

มณฑปที่ทำหน้าที่เป็นเจดีย์ประธานอยู่หลังวิหารปรากฏเพียงแห่งเดียวที่วัดพระสี่อริยาบดเป็นลักษณะมณฑปแบบจตุรมุข มีมุขยื่นออกมาทั้งสี่ด้านหรือสี่ทิศ กึ่งกลางก่อเป็นแท่งทึบสูงใหญ่เพื่อรับส่วนยอดของหลังคา ผนังแต่ละด้านของแท่งดังกล่าวซึ่งหันออกตามทิศจะประดิษฐานพระพุทธรูปแตกต่างกันออกไป จึงเรียกมณฑปแบบนี้ว่า มณฑปพระสี่อริยาบด ซึ่งคล้ายกับมณฑปที่วัดเชตุพน นอกกรุงสุโขทัยด้านทิศใต้

ประติมากรรม

โบราณสถานเมืองกำแพงเพชรทั้งภายในกำแพงเมืองและนอกเมือง นอกจากจะปรากฏสิ่งก่อสร้างรูปแบบต่าง ๆ แล้ว ยังปรากฏงานประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาเป็นจำนวนมาก งานประติมากรรมของเมืองกำแพงเพชรแม้จะจัดเป็นแบบศิลปะสุโขทัย แต่ช่างท้องถิ่นได้พัฒนารูปแบบจนเกิดเป็นสกุลช่างเมืองกำแพงเพชร ซึ่งจะปรากฏชัดเจนในงานที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปทั้งที่เป็นปูนปั้นและสำริด โดยมีลักษณะที่แตกต่างจากสุโขทัยคือพระพักตร์ตอนบนกว้าง พระหนุเหลี่ยม นอกจากนี้ที่เมืองกำแพงเพชรยังได้พบพระพุทธรูปศิลปะอู่ทองหรืออยุธยาตอนต้น อยู่ตามวัดต่างๆ ด้วยมีใช้น้อย ประติมากรรมที่พบในเมืองกำแพงเพชรแบ่งได้เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ คือ

ประติมากรรมสำริด ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ที่แสดงถึงลักษณะของหมวดกำแพงเพชรที่หลายองค์ส่วนใหญ่จัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร

ประติมากรรมสำริดสำคัญค้นพบที่เมืองกำแพงเพชร คือ เทวรูปพระอิศวรจารึกที่ฐานระบุ ว่าหล่อในปี พ.ศ. ๒๐๕๓ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา องค์เทวรูปแสดงถึงอิทธิพลศิลปะเขมรแบบบาเยน เช่นพระพักตร์เป็นรูปเหลี่ยม กรองคอ และสายรัดพระองค์มีอุบะสั้น ๆ ห้อยอยู่ข้างหน้า ซึ่งเครื่องประดับดังกล่าวไม่ปรากฏในเทวรูปสมัยสุโขทัย

ประติมากรรมปูนปั้น มีทั้งปั้นเป็นแบบลอยตัว

เช่น พระพุทธรูปที่ประดิษฐานภายในวิหารหรือในระเบียงคด และปูชนียวัตถุอาคารหรือที่เรียกกันว่าประติมากรรมนูนสูง

พระพุทธรูปปูนปั้นเมืองกำแพงเพชรใช้ศิลาแลงเป็นแกนหรือเป็นโคลน ด้านในมีทั้งใช้ศิลาแลงแท่งเดียวและศิลาแลงแท่งเล็ก ๆ มาก่อให้เป็นองค์พระพุทธรูปแล้วใช้ปูนปั้นตกแต่งผิวด้านนอก ภายในวัดพระแก้วกลางเมืองกำแพงเพชร ยังปรากฏโคลนศิลาแลงพระพุทธรูปนั่งหลายองค์ที่ประดิษฐานเป็นพระประธานภายในวิหาร ซึ่งจากลักษณะของพระพักตร์ ค่อนข้างเหลี่ยม ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเดิมคงจะเป็นพระพุทธรูปปูนปั้นหมวดกำแพงเพชร

ภายในวัดพระแก้วยังพบโคลนศิลาแลงเฉพาะพระบาทของพระพุทธรูปส่วนองค์พระพังทลายลงหมดแล้ว สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปองค์นี้เดิมคงเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่อยู่ภายในซุ้มพระที่สร้างเฉพาะองค์เท่านั้น ในสมัยสุโขทัยเรียกพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่เช่นนี้ว่า พระอัฐารศ (มาจาก อฏฐารส แปลว่า สิบแปด) โดยรับคติความเชื่อมาจากลังกาวาว่าพระพุทธรูปองค์สูง ๑๘ ศอก หรือ ๙ เมตร ด้วยเหตุนี้ในสมัยสุโขทัยจึงนิยมสร้าง พระอัฐารศกันมาก

พระพุทธรูปปูนปั้นในเขตอรัญญิกที่ยังคงเหลือให้เห็นในปัจจุบันมีเพียงแห่งเดียว คือ พระพุทธรูปยืนที่ประดิษฐานภายในมณฑปด้านทิศตะวันตกของวัดพระสี่อิริยาบถ

วัดพระแก้ว

ส่วนพระประธานที่ประดิษฐานภายในวิหารของวัดต่าง ๆ ส่วนใหญ่พังทลายเหลือเฉพาะฐานหรือกลอนศิลาแลงเท่านั้น

งานปูนปั้นของเมืองกำแพงเพชรนอกจากจะสร้างเป็นพระพุทธรูปแบบต่าง ๆ แล้ว ยังพบงานปูนปั้นที่เป็นรูปสัตว์ ยักษ์หรือทวารบาล ประดับโบราณสถาน เช่น ปูนปั้นรูปช้างครึ่งตัวประดับฐานเจดีย์ที่วัดช้างรอบ วัดสิงห์ วัดพระสี่อริยาบถ วัดพระนอน และวัดพระแก้ว เป็นต้น

ประติมากรรมดินเผา งานดินเผาที่ใช้ประดับโบราณสถานทั้งดงามของเมืองกำแพงเพชร พบที่วัดช้างรอบ ในเขตอรัญญิก โดยปั้นเป็นรูปยักษ์ กิณร กิณรี และหงส์ โดยเฉพาะงานดินเผารูปหงส์แสดงลายกระหนกวงโค้งทั้งดงามมาก

โบราณสถานสำคัญของเมืองกำแพงเพชร

วัดพระแก้ว

เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ตั้งอยู่บริเวณกลางเมืองกำแพงเพชร ลักษณะผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สิ่งก่อสร้างสำคัญของวัดสร้างเรียงเป็นแนวยาวในแกนทิศตะวันออก - ตะวันตก ขนานกับแนวกำแพงเมืองด้านทิศใต้มีกำแพงศิลาแลงแสดงขอบเขตวัดลักษณะ

และขนาดของกำแพงวัดจะสร้างแตกต่างกันเป็นบางช่วงบางตอน จึงเป็นหลักฐานสำคัญประการหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า โบราณสถานวัดพระแก้วไม่ได้สร้างขึ้นในยุคสมัยเดียว แต่คงจะสร้างเพิ่มเติมหรือมีการปฏิสังขรณ์หลายยุคหลายสมัย

ตอนหน้าสุดของวัดเป็นฐานไพทีสูงใหญ่ ก่อด้วยศิลาแลง บนฐานไพทีเป็นฐานอุโบสถ มีใบเสมาหินชนวนโดยรอบ พระพุทธรูปประธานชำรุดเหลือเฉพาะแกนด้านในซึ่งกลอนจากศิลาแลง ต่อเนื่องจากฐานอุโบสถไปทางด้านหลังเป็นซากสิ่งก่อสร้างก่อเป็นฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่ซ้อนกันสามชั้นคล้ายกับฐานเจดีย์ และถัดไปเป็นฐานสกลุย์มุ่มง ดงามมากส่วนยอดหักพังหมดแล้ว เรียกกันว่า บุษบก เพราะเชื่อกันว่าเป็นบุษบกที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตในอดีตแต่เมื่อพิจารณารูปแบบทางสถาปัตยกรรมจะพบว่าคล้ายกับฐานตอนล่างของพระปรางค์สมัยอยุธยา โดยเฉพาะการประดับแถบลูกฟักตรงหน้ากระดานท้องไม้ของฐานบัวที่ย่อมุม

ถัดจากฐานไพทีใหญ่ไปทางทิศตะวันตกเป็นเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังขนาดใหญ่ตั้งเด่นกว่าเจดีย์องค์อื่น ๆ จึงกำหนดเป็นเจดีย์ประธานของวัดพระแก้ว ฐานเจดีย์ล่างมีซุ้มรายรอบจำนวน ๓๒ ซุ้ม ภายในซุ้มเดิมประดับสิงห์ปูนปั้นเท่ากับจำนวนซุ้ม การประดับรูปสิงห์ปูนปั้นที่ฐานเจดีย์ทรงระฆังน่าจะพัฒนามาจากการประดับรูปช้างซึ่งนิยมมากในเจดีย์ทรงระฆังสมัยสุโขทัย ถัดขึ้นมาจะเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นจำนวน ๑๖ ซุ้ม พระพุทธรูปชำรุดหักพังจนเกือบหมดเหนือขึ้นไปจะเป็นชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นชุดบัวดลาลดหลั่นกันสามชั้นรองรับองค์ระฆังยังปรากฏแนวบัวปูนปั้น ที่เรียกว่าบัวปากระฆัง ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ก็มีรูปแบบเป็นฐานบัวแต่จะแปลกกว่าเจดีย์องค์อื่น ๆ คือทำเป็นซุ้มออกมาทั้งสี่ทิศ ต่อจากบัลลังก์ขึ้นไปเป็นแกนปล้องโหนด แล้วจึงเป็นปล้องโหนดและปลียอดสุด

ด้านหลังหรือด้านตะวันตกของเจดีย์ทรงระฆังสิงห์ล้อมรอบเป็นฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส คล้ายกับฐานมณฑป มีพระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัย ซึ่งเหลือเฉพาะโคลนศิลาแลงอยู่บนฐานอาคาร ต่อจากฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสเป็นฐานวิหารยกพื้นเดี่ยว ภายในวิหารประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ประกอบด้วย ปางมารวิชัย ๒ องค์ และพระไสยาสน์ ๑ องค์ ลักษณะพระพักตร์ขององค์พระพุทธรูปทั้งสามองค์ค่อนข้างเป็นเหลี่ยมพระขนงจะต่อกันคล้ายกับรูปปิกกา พระเนตรเรียวยาวเล็ก ปลายพระเนตรแหลมขึ้นไป แตกต่างจากพระพุทธรูปแบบศิลปะสุโขทัยที่พบในเมืองกำแพงเพชร ทำให้มีผู้เสนอว่าพระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ดังกล่าวเป็นแบบศิลปะอู่ทองหรืออยุธยาตอนต้น รอบฐานวิหารหลังนี้ พบหลักฐานที่แสดงถึงการประดับลวดลายปูนปั้นแต่ปัจจุบันกระเทาะหลุดออกหมดแล้วขึ้นส่วนปูนปั้นที่นำไปจัด แสดงในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกำแพงเพชร แสดงภาพบุคคลที่สันนิษฐานว่าเป็นเรื่องรามเกียรติ์

ตอนหลังสุดของวัดมีเจดีย์ทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยม อยู่ในระเบียงคด เรียกเจดีย์องค์นี้ว่าเจดีย์ช้างเผือก เนื่องจากฐานสี่เหลี่ยมล่างเดิมประดับช้างปูนปั้นโมล่ครึ่งตัวโดยรอบ จำนวน ๓๒ เชือก และที่แปลกกว่าเจดีย์ทรงระฆังช้างล้อมแห่งอื่นๆ คือ บนฐานสี่เหลี่ยมยังมีเจดีย์ประจำมุมทั้ง ๔ มุม ดังนั้นในสภาพดั้งเดิมของเจดีย์องค์นี้คือ เจดีย์ทรงระฆัง ๕ ยอดที่มีช้างล้อมรอบ

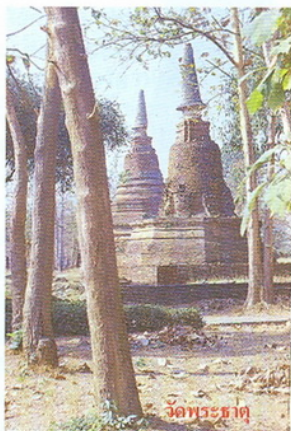
ด้านหน้าหรือด้านตะวันออกของเจดีย์ทรงระฆังช้างล้อม มีร่องรอยพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ประดิษฐานอยู่ภายในซุ้มที่สร้างขึ้นเฉพาะองค์พระ แต่องค์พระและซุ้มหักพังจนหมด เหลือเฉพาะส่วนพระบาททั้ง ๒ ข้าง ในสมัยสุโขทัย เรียกพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่เช่นนี้ว่า พระอัฐสุรารศ

จากลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในวัดพระแก้ว อาจจะกล่าวได้ว่าสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่สุดที่อยู่ในช่วงสมัยสุโขทัย คือ กลุ่มโบราณสถานที่อยู่ตอนหลัง ซึ่งประกอบด้วยเจดีย์ทรงระฆังฐานเตี้ยประดับช้างปูนปั้นโดยรอบ พระอัฐสุรารศ หรือพระพุทธรูปยืนที่เหลือเฉพาะพระบาท และวิหารด้านหน้าพระอัฐสุรารศ รวมทั้งกำแพงวัดในช่วงบริเวณนี้ ที่ใช้เสาศิลาแลงขนาดใหญ่ปักเรียงติดต่อกันไป ส่วนโบราณสถานอื่นๆ ที่สร้างถัดไปทางด้านหน้าหรือด้านตะวันออกคงจะสร้างเพิ่มเติมในช่วงสมัยอยุธยาแต่ยังคงอิทธิพลศิลปะสุโขทัย

เรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปสิ่งหนึ่งตามที่กล่าวไว้ในตำนานพระพุทธรูปสิ่งหนึ่งและในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ และเรื่องราวในตำนานพระแก้วมรกต ได้กล่าวถึงการอัญเชิญพระพุทธรูปสิ่งหนึ่งและพระแก้วมรกตมาประดิษฐานที่เมืองกำแพงเพชร ซึ่งน่าจะประดิษฐานที่วัดพระแก้วแห่งนี้ ดังนั้นเมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จมาที่เมืองโบราณกำแพงเพชร ทรงเรียกกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่กลางเมืองให้เป็นวัดพระแก้ว ซึ่งเรียกกันต่อมาจนถึงทุกวันนี้

วัดพระธาตุ

เป็นโบราณสถานขนาดใหญ่ตั้งอยู่กลางเมืองทางด้านตะวันออกของวัดพระแก้ว แผนผังบริเวณวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลงปนอิฐ มีประตูเฉพาะด้านหน้าหรือด้านตะวันออกเพียงด้านเดียว สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดวางแนวตามแกนตะวันออก - ตะวันตก ด้านหน้ามีวิหารก่อด้วยศิลาแลง ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐาน ด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ประธาน ลักษณะแบบทรงกลมหรือทรงระฆังในแบบศิลปะสุโขทัย ก่อด้วยอิฐ สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ มีระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าล้อมรอบเจดีย์ประธาน ระเบียงคดจะเชื่อมต่อ

วัดพระธาตุ

กับฐานวิหาร ส่วนท้ายหรือส่วนหลังของวิหารล้ำเข้ามาอยู่ในระเบียงคด ด้านหน้าฐานวิหารมีเจดีย์รายทรงระฆังก่อด้วยอิฐ ๒ องค์

การจัดวางผังอาคารสิ่งก่อสร้างของวัดพระธาตุ เป็นการผสมผสานระหว่างสุโขทัยกับอยุธยา การสร้างวิหารอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธานที่เป็นแบบทรงกลมหรือทรงระฆังเป็นแบบแผนผังที่นิยมแพร่หลายในศิลปะสุโขทัย ส่วนการสร้างระเบียงคดล้อมรอบเจดีย์ประธาน และให้ส่วนท้ายของวิหารล้ำเข้ามาในระเบียงคดนั้น เป็นแบบแผนอันชัดเจนของวัดในอยุธยา เช่นวัดพุทไธสวรรย์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ เป็นต้น จะต่างกันตรงที่วัดในในอยุธยาสร้างปราสาทเป็นประธานวัด ส่วนวัดพระธาตุสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานวัด

เจดีย์ประธานลักษณะเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังสูงใหญ่ ก่อด้วยอิฐเฉพาะฐานหน้ากระดานล่างสุดเท่านั้นที่ก่อด้วยศิลาแลง องค์เจดีย์ตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นขึ้นมา ถัดขึ้นมาเป็นมาลัยเถา ซึ่งทำเป็นชุดบัวคว่ำสามชั้นที่เรียกอีกอย่างว่าบัวถลา รองรับองค์ระฆังซึ่งค่อนข้างเล็ก ปากระฆังไม่ผายออกมากนัก ยังปรากฏแนวกลีบบัวปากระฆังให้เห็นเป็นบางส่วน ถัดขึ้นไปเป็นบัลลังก์ทำเป็นแบบฐานบัวย่อเหลี่ยมไม้สิบสอง จากนั้นจึงเป็นส่วนยอดองค์เจดีย์ ประกอบด้วยส่วนที่เรียกว่าบัวฝาละมี ปล้องไฉน และปลียอด

รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังของวัดพระธาตุซึ่งตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น จนทำให้องค์เจดีย์สูง จัดเป็นแบบเฉพาะของเมืองกำแพงเพชร

วังโบราณหรือสระมน

บริเวณที่สันนิษฐานกันว่าเป็นเขตวังโบราณของเมืองกำแพงเพชร คือ บริเวณที่เรียกกันในปัจจุบันว่าสระมน ตั้งอยู่ทางด้านทิศเหนือของวัดพระแก้ว ติดกับกำแพงเมือง ทางด้านทิศเหนือบริเวณประตูสะพานโคม ลักษณะผังบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคันดินเป็นขอบเขตรอบนอก ภายในแนวคูน้ำรูปสี่เหลี่ยมขนานกับแนวคันดินทั้งสองด้าน จึงแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วนคือเขตชั้นนอกและชั้นใน ตรงกลางของพื้นที่มีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมที่เรียกกันว่า สระมน

จากการขุดค้นขุดแต่งทางโบราณคดีของกรมศิลปากรได้พบฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง ซึ่งใช้กระเบื้องดินเผาแบบตะขอกเป็นกระเบื้องมุงหลังคา นอกจากนี้ยังพบเศษกระเบื้องดินเผาแบบตะขอกอีกเป็นจำนวนมากตาม พื้นที่ส่วนต่าง ๆ เข้าใจว่าเป็นกระเบื้องมุงหลังคาของอาคารที่สร้างด้วยไม้ โบราณวัตถุสำคัญอื่น ๆ ที่ขุด

ค้นพบ เช่น เศษภาชนะดินเผาแบบเครื่องถ้วยสังคโลก เครื่องถ้วยจีนประเภทเครื่องลายคราม ไข่คล้องประตู่ทำจากสำริด เป็นต้น

หลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าวสนับสนุนกันว่า ภายในคันดินรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือที่เรียกกันว่า สระมน อาจเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยและเนื่องจากเป็นบริเวณกลางเมือง ติดกับวัดพระแก้วที่เป็นวัดใหญ่ที่สุดของเมือง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชวินิจฉัยว่าน่าจะเป็นวังของเจ้าเมือง

ศาลพระอิศวร

เป็นเทวาลัยในศาสนาฮินดูเพียงแห่งเดียวที่อยู่ในเมืองกำแพงเพชร ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐานอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง เสาและเครื่องบนหลังคาทำด้วยไม้จันทน์ทั้งหมด

ศาลพระอิศวรแห่งนี้เดิมได้ประดิษฐานเทวรูปพระอิศวรสำริด จารึกรอบฐานเทวรูป กล่าวว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๐๕๓ (ตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา) เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช เจ้าเมืองกำแพงเพชร ได้สถาปนาเทวรูปพระอิศวร จารึกยังกล่าวถึงการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามทั้งในเมืองและนอกเมืองกำแพงเพชร ตลอดจนได้ขุดลอกคลองแม่ไทรบางพร้าวและคลองส่งน้ำจากเมืองกำแพงเพชรไปถึงเมืองบางพาน ทั้งนี้โดยอุทิศส่วนกุศลแด่พระมหากษัตริย์สองพระองค์ คือ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ และพระอาทิตย์วงศ์ก่อนได้รับการสถาปนาเป็นพระมหาอุปราช

นอกจากเทวรูปพระอิศวร ยังพบเทวรูปพระนารายณ์และเทวสตรี (อาจเป็นรูปพระอุมาหรือพระลักษมี) รวมอยู่ด้วยแต่อาจจะเป็นไปได้ว่าได้นำไปประดิษฐานไว้ภายหลัง หรือนำมาจากที่อื่น

การที่เมืองกำแพงเพชรซึ่งเจ้าเมืองและชาวเมืองนับถือพุทธศาสนาอย่างแน่นแฟ้น แต่ได้มีการสถาปนาเทวรูปพระอิศวรไว้กลางเมืองก็เพราะเหตุว่าเจ้าเมืองที่นับถือพุทธศาสนาจะอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์ด้วย เพราะพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพระราชพิธีต่าง ๆ ให้กับราชสำนักและเป็นผู้รักษาคัมภีร์ธรรมศาสตร์ที่ใช้ในการปกครองบ้านเมือง

วัดกะโลทัย

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านตะวันออก สิ่งก่อสร้างสำคัญของวัดประกอบด้วยวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ประธานทรงดอกบัวตูมหรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ก่อด้วยอิฐและศิลาแลง ซึ่งปรากฏเพียงแห่งเดียวทางฝั่งเมืองกำแพงเพชร อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ของวัดกะโลทัยน่าจะเป็นโบราณสถานร่วมสมัยกับเมืองนครชุมและมีอายุเก่ากว่าเจดีย์อื่น ๆ ทางฝั่งเมืองกำแพงเพชร

รูปแบบของเจดีย์ประธานทรงพุ่มข้าวบิณฑ์วัดกะโลทัย ฐานล่างเป็นแบบฐานหน้ากระดานซ้อนลดหลั่น ๔ ชั้น ก่อด้วยศิลาแลง เฉพาะฐานหน้ากระดานชั้นที่ ๔ จึงก่อด้วยอิฐ ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้วอกไก่ที่ปรับทรงให้สูงโดยประดับลูกแก้วอกไก่ตรงส่วนท้องไม้สองแถบ จากนั้นเป็นชั้นแว่นฟ้าย่อเหลี่ยมยี่สิบชั้นกันสองชั้นรองรับส่วนเรือนธาตุซึ่งย่อเหลี่ยมเช่นเดียวกัน ขึ้นไปเป็นส่วนยอดเจดีย์ทรงดอกบัวตูม

วัดช้าง

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือใกล้กับประตูเมืองที่เรียกกันว่าประตูวัดช้าง ผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีคูน้ำล้อมรอบวัด ด้านในคูน้ำมีกำแพงก่อด้วยศิลาแลงอีกชั้นหนึ่ง

ด้านหน้าวัดมีฐานวิหารยกพื้นเตี้ย ๆ เป็นฐานอาคารแบบจตุรมุข มุขด้านหน้าทำเป็นโถงยาว มุขด้านข้างทั้งสองด้านและด้านหลังเท่ากัน กำแพงแก้วจะเชื่อมต่อกับมุขวิหารด้านข้างทั้งสองด้าน ทำให้มุขด้านหลังหรือส่วนท้ายวิหารอยู่ภายในกำแพงแก้ว เสาวิหารเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม เครื่องบนและหลังคาหักพังหมดแล้ว

ถัดจากฐานวิหารไปทางด้านหลังหรือด้านตะวันตกเป็นเจดีย์ประธานแบบเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง ฐานสี่เหลี่ยมตอนล่างของเจดีย์ประธานประดับช้างปูนปั้นครึ่งตัวจำนวน ๑๘ เชือก ฐาน

วัดช้าง

ด้านหน้ามีซุ้มพระยืนออกมา ถัดขึ้นไปเป็นฐานแปดเหลี่ยม ซ้อนลดหลั่นรองรับชั้นมาลัยเถา ซึ่งทำเป็นชุดบัวคว่ำหรือที่เรียกบัวถลา จากนั้นจึงเป็นองค์ระฆังและส่วนยอดเจดีย์ รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยมที่เป็นเจดีย์ประธานวัดช้างแห่งนี้ เป็นแบบเจดีย์ที่พบแพร่หลายในเขตเมืองกำแพงเพชร

ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์รายสามองค์สร้างเรียงต่อกันในแนวเหนือ-ใต้ เฉพาะองค์ที่อยู่ทางด้านทิศใต้ ส่วนมาลัยเถาสามชั้นรองรับองค์ระฆัง ไม่ได้ทำเป็นแบบบัวคว่ำหรือบัวถลาในแบบศิลปะสุโขทัยดังเช่นเจดีย์ประธาน แต่มีลักษณะเป็นแบบมาลัยลูกแก้วหรือมีลักษณะเหมือนพวงมาลัยซ้อนกันสามชั้น ซึ่งเป็นรูปแบบของมาลัยเถาที่รองรับองค์ระฆังเจดีย์ในศิลปะอยุธยา เจดีย์รายองค์นี้จึงสร้างในสมัยอยุธยา รั้นหลังเจดีย์ประธาน

วัดคงหวาย

ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ ห่างจากประตูสะพานโคมประมาณ ๒๐๐ เมตร ปัจจุบันทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข ๑๐๑ (กำแพงเพชรสุโขทัย) ตัดผ่านด้านหลังวัด

เจดีย์ประธานเป็นแบบทรงกลมหรือทรงระฆัง ก่อด้วยอิฐ มีซุ้มพระเฉพาะด้านหน้าหรือด้านตะวันออกด้านเดียว ลักษณะเด่นของเจดีย์องค์นี้คือการสร้างฐานแปดเหลี่ยมซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น จนทำให้รูปทรงของเจดีย์เพรียวลู่ดู ชันบัวถลาที่ทำเป็นชุดบัวคว่ำสามชั้นและองค์ระฆังมีขนาดเล็กมาก นักวิชาการบางท่านได้ให้ข้อสังเกตว่าฐานแปดเหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นกัน น่าจะรับอิทธิพลหรือปรับปรุงมาจากฐานเจดีย์บางแบบของล้านนา

วิหารตั้งอยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงและอิฐ ลักษณะฐานอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อเป็นแบบฐานหน้ากระดาน พระพุทธรูปประธานภายในวิหารชำรุดมาก เหลือเฉพาะหน้าตักและพระวรกายเพียงบางส่วนซึ่งใช้ศิลาแลงก้อนเล็ก ๆ ก่อเป็นแกนภายใน รอบฐานพระพุทธรูปประดับลายปูนปั้นรูปกลีบบัวคว่ำ - บัวหงาย และมีเส้นเกสรบัวประอบงามมาก ลายกลีบบัวปูนปั้นแห่งนี้มีรูปแบบคล้ายกับฐานกลีบบัวคว่ำ - บัวหงายของพระพุทธรูปสำริดแบบศิลปะเชียงแสนรุ่นแรก จึงอาจจะรับอิทธิพลจากล้านนาแล้วนำมาผสมผสานกับแบบศิลปะสุโขทัย

วัดสระแก้ว

เป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศเหนือระหว่างเส้นทางที่เข้าสู่เขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร สิ่งก่อสร้างภายในวัดมีเฉพาะฐานอาคารขนาดใหญ่ที่เป็นอุโบสถเพียงหลังเดียว สร้างติดกับคลองส่งน้ำโบราณหรือที่เรียกกันว่าคลองท่อทองแดง เดิมจะมีคูน้ำล้อมรอบหรือที่เรียกว่าอุทกสีมา โดยน้ำจากคลองท่อทองแดงจะไหลเวียนรอบฐานอุโบสถ

อุโบสถตั้งอยู่บนฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นกันสี่ชั้นก่อด้วยศิลาแลง มีอุรูปน้างเพียงเล็กน้อย มีบันไดทางขึ้นอยู่ทางด้านหน้า บนฐานหน้ากระดานชั้นที่ ๔ มีแท่นปักใบเสมาสองแท่นและมีเฉพาะด้านหน้าเท่านั้นไม่ได้ปักรอบฐานโบสถ์ จึงอาจจะเป็นไปได้ว่าเป็นการสร้างเพิ่มเติมในรุ่นหลัง ด้านข้างของฐานโบสถ์ปรากฏแนวเสารับชายคาหรือปีกนกที่เรียกว่าพะไล

จากการที่ในบริเวณวัดปรากฏการก่อสร้างเฉพาะพระอุโบสถเท่านั้นไม่ปรากฏอาคารประกอบอื่น ๆ จึงอาจจะเป็นไปได้ว่าอุโบสถแห่งนี้เป็นอุโบสถกลางที่ใช้ประกอบสังฆกรรมในกรณีที่วัดบริเวณใกล้เคียงไม่มีอุโบสถ

คลองส่งน้ำโบราณ (คลองท่อทองแดง)

ชาวบ้านเรียกคลองส่งน้ำแห่งนี้กันว่าคลองท่อทองแดง เป็นคลองน้ำแห้งในฤดูแล้ง (unpermanent stream) ปากคลองอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองกำแพงเพชร เริ่มต้นรับน้ำจากแม่ปิงตรงบริเวณใต้บ้านหนองปลิงแล้วส่งน้ำต่อไปจนถึงบริเวณด้านทิศเหนือของตัวเมืองกำแพงเพชร ซึ่งคลองท่อทองแดงน่าจะเรียกเพี้ยนมาจากคำว่า “ท่าทองแดง” เพราะบริเวณปากคลองปรากฏในแผนที่เก่าสมัยรัชกาลที่ ๖ มีบ้านชื่อ “ท่าทองแดง” ตั้งอยู่

เรื่องราวเกี่ยวกับคลองส่งน้ำโบราณของเมืองกำแพงเพชร ปรากฏหลักฐานอยู่ในจารึกเทวรูปพระอิศวรสำหรับพื้ที่เมืองกำแพงเพชร เทวรูปองค์นี้เจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราชได้ประดิษฐานในปี พ.ศ. ๒๐๕๓ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ แห่งกรุงศรีอยุธยา ความบางตอนในจารึกได้กล่าวไว้ว่า

“...อนึ่ง ท่อปู่พระยาร่วงทำเอาน้ำไปถึงบางพานนั้นถมหายสิ้นและเขาย่อทำนาทางฟ้า และหาที่อนั้นพบ กระทำเอาน้ำเข้าไปเลี้ยงนาให้เป็นนาเหมือนนาฝ่ายมิได้เป็นนาทางฟ้า...”

จารึกดังกล่าวเป็นหลักฐานสำคัญที่ชี้ให้เห็นว่าได้มีระบบคลองส่งน้ำจากเมืองกำแพงเพชรไปยังเมืองบางพนานมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย และเมื่อมีการบูรณะขุดลอกในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงยังเรียกว่าท่อปุพระยาร่วง แต่คลอง “ท่าทองแดง” จะตรงกับ “ท่อปุพระยาร่วง” หรือไม่อย่างไร จำเป็นต้องศึกษากันโดยละเอียดต่อไป กรมชลประทานได้ขุดลอกคลองท่าทองแดงในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๔ - ๒๕๒๘ โดยจัดทำเป็นโครงการพระราชดำริเรียกว่า “โครงการพระราชดำริคลองท่าทองแดง” น้ำจากแม่ปิงที่ผ่านคลองส่งน้ำโบราณแห่งนี้ให้ประโยชน์ต่อพื้นที่ในเขตอำเภอเมืองกำแพงเพชรและอำเภอบางพนาจรดท้ายได้ถึง ๓๓,๕๐๐ ไร่

วัดพระนอน

เป็นวัดขนาดใหญ่ตั้งอยู่ในบริเวณอรัญญิก นอกเมืองทางด้านทิศเหนือ ชื่อวัดพระนอนเป็นชื่อที่เรียกกันภายหลัง โดยมีที่มาคือภายในวิหารประดิษฐานพระนอนเป็นพระประธาน

ด้านหน้าวัดมีกลุ่มโบราณสถานประกอบด้วย ศาลาโถง หอองน้ำ และบ่อน้ำที่ขุดเจาะลงไปในพื้นที่ดินแล่ง

ผังบริเวณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดวางแนวตามแกนตะวันออก - ตะวันตก สิ่งก่อสร้างทั้งหมดก่อด้วยศิลาแล่ง กำแพงวัดมีเพียง ๒ ด้านคือ ด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ใช้ศิลาแล่งปักเรียงติดต่อกันไป ด้านบนมีศิลาแล่งวางพาดเป็นลักษณะเหมือนทับหลังอีกชั้นหนึ่งซึ่งรูปแบบดังกล่าวปรากฏอยู่ทั่วไปในกลุ่มโบราณสถานเมืองกำแพงเพชร โดยเฉพาะในเขตอรัญญิก

ภายในบริเวณวัดแบ่งพื้นที่ออกเป็น ๒ ส่วน ประกอบด้วยเขตพุทธาวาสหรือพื้นที่ภายในกำแพงแก้ว และเขตสังฆาวาสซึ่งอยู่ด้านนอกกำแพงแก้วประตูวัดทางด้านหน้าหรือด้านตะวันออก ผ่านแนวกำแพงวัดเข้าสู่เขตพุทธาวาสมีทางเดินปูลาดด้วยศิลาแล่ง สองฟากข้างทางเดินมีเสาศิลาแล่งปักเรียงเป็นระยะ เดิมอาจจะใช้เป็นเสาวางตะเกียงหรือโคมไฟ

อุโบสถเป็นอาคารที่ตั้งอยู่ตอนหน้าสุด ลักษณะฐานอาคารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ย่อมุมเป็นมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลัง รูปแบบของฐานอาคารเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ ภายในอาคารยังปรากฏฐานชุกชี แต่องค์พระประธานหักพังหมด เสาร์ับหลังคาเป็นเสาศิลาแล่งแปดเหลี่ยม นอกฐานยังมีเสาศิลาแล่งแปดเหลี่ยมหรือที่เรียกว่า พะไล สำหรับรับชายคาที่ยื่นออกมาเลยผนังมีฐานใบเสมาแปดฐานรอบอุโบสถ ใบเสมาสลัก

จากหินชนวนซึ่งปัจจุบันนำไปจัดแสดงในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกำแพงเพชร มีการแกะสลักลวดลายประเภทลายพรรณพฤกษา ลายรูปดอกไม้อยู่ท่ามกลางเถาใบไม้ และที่ขอบแกะสลักกนกปลายแหลมงดงามมาก ใบเสมาบางใบแกะสลักเป็นภาพบุคคลเล่าเรื่องรามเกียรติ์ ตอนทศพิฐ์กับสุครีพ

อุโบสถหลังนี้น่าจะสร้างเพิ่มเติมในช่วงสมัยอยุธยา เพราะสมัยสุโขทัยไม่นิยมสร้างโบสถ์ให้มีขนาดใหญ่และสร้างให้เป็นแกนหลักของวัด นอกจากนี้ลวดลายที่ปรากฏบนใบเสมายังเป็นแบบอยุธยา

ถัดจากอุโบสถไปทางด้านหลังเป็นวิหารพระนอน ฐานวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อเป็นฐานหน้ากระดานและบัวคว่ำ ซึ่งต่างกับฐานวิหารแห่งอื่น ๆ ที่มักจะเป็นฐานบัวลูก

แก้วอกไก่ ภายในวิหารยังเหลือแท่นประดิษฐานพระนอนองค์พระพังทลายจนหมดสิ้น เสาวิหารรองรับหลังคาเป็นเสาศิลาแลงที่เหลี่ยมแต่ยอดตลอด ที่มีขนาดสูงใหญ่ กว้างด้านละกว่าเมตรสูงประมาณ ๔-๕ เมตร จนเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของเมืองกำแพงเพชร แสดงถึงความก้าวหน้าในการใช้วัสดุขนาดใหญ่ในการสร้างอาคาร โครงสร้างหลังคาเป็นเครื่องไม้โดยสังเกตได้จากช่องสี่เหลี่ยมที่ปรากฏตามเสาศิลาแลงสำหรับสอดหัวข้อหัวคานผืนของวิหารก่อเรียงด้วยศิลาแลงสูงและเจาะผืนเป็นช่องแสงหรือช่องลูกกรง วิหารหลังนี้จะมีหลังคาชั้นเดียวและมีปีกนกคลุมถึงสามชั้นที่เรียกว่าอาคารทรงโง

เจดีย์ประธานอยู่ถัดจากวิหารไปทางด้านหลังหรือด้านตะวันตกเป็นแบบเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง ฐานหน้ากระดานล่างสุดก่อเป็นฐานสี่เหลี่ยมด้านหน้าทำเป็นซุ้มพระหรือมุขเล็ก ๆ ยื่นออกมา ฐานแปดเหลี่ยมที่ซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น (อันเป็นรูปแบบเฉพาะของกำแพงเพชร) รองรับมาลัยเถาที่ทำเป็นชุดบัวคว่ำหรือบัวกลาสสามชั้น ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆังใหญ่แบบสุโขทัยบัลลังก์ทำเป็นฐานบัวสี่เหลี่ยม ส่วนยอดทรงกรวยหักพังไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยเสด็จประพาสวัดแห่งนี้ ทรงพระราชนิพนธ์ชมเชยไว้เป็นเจดีย์ที่มีทรวดทรงงดงามมาก

ถัดจากเจดีย์ประธานไปทางด้านหลังมีฐานอาคารและมณฑปรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มีรูปแบบคล้ายกับมณฑปประธานวัดหนองพิกุล เมืองนครชุม

วัดพระสี่อิริยาบถ

เป็นวัดขนาดใหญ่อีกแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ในบริเวณอรัญญิกเมืองกำแพงเพชร อยู่ถัดจากวัดพระนอนไปทางทิศเหนือ ผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออกหน้าวัดมีบ่อน้ำ หอมน้ำ และศาลาเช่นเดียวกับวัดพระนอน

สิ่งก่อสร้างสำคัญที่เป็นแกนหลักของวัดประกอบด้วยวิหารตั้งอยู่ด้านหน้าวัด วิหารสร้างฐานสองชั้น ฐานล่างหรือเรียกว่าฐานทักษิณสร้างเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่สูงใหญ่ ผนังด้านข้างใช้ศิลาแลงก่อเป็นลูกกรงเดี่ยวๆ เลียนแบบเครื่องไม้ ขานศาลาด้านหน้ามีแท่นซึ่งเดิมประดับสิงห์ปูนปั้น และทวารบาลรวม ๘ แท่น ส่วนฐานวิหารที่อยู่ด้านบนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีมุขเด็จทั้งด้านหน้า ด้านหลัง ภายในวิหารยังปรากฏแท่นอาสนสงฆ์และแท่นประดิษฐานพระประธาน เสาร์ับเครื่องบนเป็นเสาศิลาแลงสี่เหลี่ยม

วัดพระสี่อิริยาบถ

ด้านหลังวิหารเป็นมณฑปขนาดใหญ่ตั้งอยู่ภายในกำแพงแก้ว ทำหน้าที่เป็นเจดีย์ประธานของวัด ลักษณะมณฑปแบบจตุรมุข กึ่งกลางเป็นแท่งสี่เหลี่ยมเพื่อรับส่วยยอดหลังคา จากนั้นทำเป็นมุขยื่นออกมาทั้ง ๔ ทิศ แต่ละด้านของแท่งสี่เหลี่ยมก่อผนังให้เว้าเข้าไปและประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ผนังด้านตะวันออกประดิษฐานพระพุทธรูปศิลา ด้านทิศเหนือพระพุทธรูปในอิริยาบถนอน ด้านทิศใต้เป็นพระพุทธรูปนั่ง และด้านทิศตะวันตกเป็นพระพุทธรูปในอิริยาบถยืนซึ่งเหลือสภาพมากกว่าด้านอื่น ๆ การที่ช่างก่อผนังให้เว้าเข้าไปมากเพื่อจะทำให้ดูคล้ายกับว่าพระพุทธรูปอยู่ลึกเข้าไปในห้องคูหา

มณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อิริยาบถแบบนี้สร้างกันมาก่อนที่กรุงสุโขทัย ดังปรากฏที่วัดเชตุพนที่ตั้งอยู่นอกเมืองทางด้านทิศใต้

ภายในกำแพงแก้วรอบมณฑปมีฐานเจดีย์รายหลายองค์ เจดีย์รายที่อยู่บริเวณมุมกำแพงแก้วทำเป็นรูปแบบเจดีย์ที่เรียกว่า เจดีย์ทรงปราสาทยอดระฆัง ส่วนเรือนธาตุทำเป็นซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูป ส่วนยอดเป็นองค์ระฆังแบบสุโขทัย อุโบสถสร้างเป็นอาคารขนาดเล็กฐานเตี้ยอยู่ติดกับแนวกำแพงวัดทางด้านทิศใต้ มีใบเสมาปักบนพื้นดินโดยรอบ

เขตสังฆาวาสเป็นบริเวณทางด้านหลังของเขตพุทธาวาส พบฐานอาคารขนาดต่าง ๆ ที่เป็นฐานศาลา กุฏิ บ่อน้ำ และฐานเวจกฐิ (ฐานล้อม)

วัดมอญ

ตั้งอยู่ทางด้านหน้าหรือด้านตะวันออกของวัดพระสี่อิริยาบถ สิ่งก่อสร้างภายในวัดวางแนวตามแกนตะวันออก - ตะวันตก เช่นเดียวกับวัดอื่น ๆ มีกำแพงวัดเฉพาะด้านตะวันตกและด้านใต้เพียงสองด้านเท่านั้น นอกกำแพงวัดด้านทิศตะวันตกปรากฏบ่อตัดศิลาแลงขนาดใหญ่

วิหารตั้งอยู่ด้านหน้าวัด ปัจจุบันเหลือเฉพาะฐานอาคาร ลักษณะเด่นของฐานวิหารวัดมอญคือการก่อฐานสูง ฐานล่างทำเป็นฐานหน้ากระดานแต่มีการยึดจนดูเหมือนเป็นผนัง บนฐานหน้ากระดานก่อเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ มีมุขเด็จหน้าหลัง บันไดสร้างชนบทมุขเด็จ ซึ่งเป็นรูปแบบอาคารที่พบทั่วไปในเขตเมืองกำแพงเพชร โถงอาคารมีขนาด ๙ ห้อง เสารับเครื่องบนเป็นเสาศิลาแลงแปดเหลี่ยม ภายในอาคารยังปรากฏแท่นอาสนสงฆ์และแท่นประดิษฐานพระประธานซึ่งเดิมเป็นพระพุทธรูปนั่ง

เจดีย์ประธานตั้งอยู่ถัดจากฐานวิหารไปทางด้านหลัง เหลือเฉพาะส่วนฐานสี่เหลี่ยมและฐานแปดเหลี่ยมรูปทรงเดิมเป็นแบบเจดีย์ทรงระฆังฐานแปดเหลี่ยม

วัดสิงห์

อยู่ถัดจากวัดพระสี่อิริยาบถไปทางทิศเหนือ แผนผังวัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงศิลาแลงโดยรอบทั้ง ๔ ด้าน

สิ่งก่อสร้างสำคัญภายในวัดประกอบด้วย ตอนหน้าสุดเป็นฐานอาคารขนาดใหญ่ โดยทำฐานซ้อนกันสองชั้น ฐานชั้นล่างหรือฐานทักษิณก่อเป็นแบบฐานบัวลูกแก้ว

อกไก่ผนังด้านข้างก่อด้วยศิลาแลงสูงจากฐานขึ้นมาเพียงเล็กน้อย ฐานด้านหน้าพบหลักฐานการประดับสิงห์ปูนปั้นและทวารบาลที่มีแกนในเป็นศิลาแลง บนลานประทักษิณมีแท่นใบเสมาโดยรอบจำนวนแปดแท่นหรือแปดตำแหน่ง ทำให้ทราบได้ว่าอาคารที่สร้างบนฐานทักษิณเป็นอุโบสถขนาดใหญ่ แต่เมื่อพิจารณาภายในอาคารพบแท่นอาสนสงฆ์ตรงแนวผนังด้านทิศใต้จึงทำให้ทราบว่าอาคารหลังนี้เดิมใช้เป็นวิหารมาก่อน ซึ่งเป็นแบบแผนการก่อสร้างที่นิยมในสุโขทัยที่จะสร้างวิหารให้มีขนาดใหญ่อยู่

วัดสิงห์

หน้าวัด ในระยะต่อมาซึ่งน่าจะเป็นสมัยอยุธยาได้เปลี่ยนหน้าที่ของอาคารจากวิหารเป็นโบสถ์ โดยการปักใบเสมารอบฐานอาคารสำหรับใบเสมาสลักหิน ขนวน บางใบสลักลายพฤกษาในกรอบรูปสามเหลี่ยมและขอบสลักเป็นแถวลายกนกปลายแหลมที่เป็นลวดลายแบบอยุธยา

ถัดจากฐานวิหารหรือเปลี่ยนเป็นอุโบสถในภายหลัง เป็นเจดีย์ประธานมีกำแพงแก้วล้อมรอบกำแพงแก้วสร้างต่อจากฐานทักษิณอยู่ภายในกำแพงแก้วเช่นเดียวกับวัดพระสี่อิริยาบถ เจดีย์ประธานเหลือเฉพาะฐานหน้ากระดานสี่เหลี่ยมและฐานบัวสี่เหลี่ยมตอนล่างทำเป็นซุ้มพระยื่นออกมาทั้ง ๔ ด้านหรือ ๔ ทิศ องค์เจดีย์ก่อด้วยอิฐซึ่งต่างไปจากเจดีย์ประธานอื่นๆ ที่ก่อด้วยศิลาแลง ส่วนยอดเจดีย์พังทลายจนหมด จากการศึกษารูปทรงเดิมขององค์เจดีย์จากหลักฐานที่เป็นภาพถ่ายเก่าเมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ ๕ และหลักฐานจากการขุดค้นที่พบชิ้นส่วนบัวปากกระมังโดยรอบฐานเจดีย์จึงสันนิษฐานได้ว่า รูปทรงเดิมของเจดีย์ประธานวัดสิงห์เป็นแบบเจดีย์ทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยมที่มีการเพิ่มฐานสี่เหลี่ยมให้ซ้อนลดหลั่นกันหลายชั้น เจดีย์แบบนี้พบที่วัดกำแพงงาม ในเขตอรัญญิกเมืองกำแพงเพชร

บริเวณด้านข้างและด้านหลังของเขตพุทธาวาสหรือนอกกำแพงแก้วพบฐานอาคารขนาดต่าง ๆ หลายหลัง คงจะเป็นฐานศาลาและฐานกุฏิที่อยู่ในเขตสังฆาวาส

วัดกำแพงงาม

วัดกำแพงงาม

ตั้งอยู่ในเขตอรัญญิกบริเวณด้านหน้าวัดสิงห์ เยื้องไปทางตะวันออกเฉียงเหนือ มีกำแพงศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นขอบเขตวัดหน้าวัดหันไปทางทิศตะวันออก สิ่งก่อสร้างภายในวัดใช้ศิลาแลงและสร้างในแนวตะวันออก - ตะวันตก

สิ่งก่อสร้างสำคัญประกอบด้วยวิหารและเจดีย์ประธานซึ่งเป็นแบบเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง ส่วนอุโบสถสร้างขนาดเล็กอยู่นอกกำแพงวัดด้านตะวันออก ฐานวิหารก่อเป็นแบบฐานบัวลูกแก้วอกไก่ย่อมุมหรือทำเป็นมุขทั้งด้านหน้าและด้านหลังพระพุทธรูปประธานภายในวิหารหักพังจนหมด ถัดจากฐานวิหารไปทางด้านหลังเป็นเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลง รูปทรงขององค์เจดีย์เป็นแบบเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยม องค์ระฆังและส่วนยอดพังทลายเหลือเฉพาะส่วนมาลัยเถาที่ทำเป็นชุดบัวคว่ำหรือบัวถลาสามชั้น องค์เจดีย์รูปทรงเดียวกันกับเจดีย์ประธานวัดสิงห์ แต่ที่วัดกำแพงงามไม่มีซุ้มพระตรงฐานล่าง

วัดช้างรอบ

โบราณสถานวัดช้างรอบตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เป็นจุดสูงสุดของเนินเขาสูงรังที่เป็นเขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร ตัววัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีแนวกำแพงวัดก่อด้วยศิลาแลงเฉพาะด้านตะวันออกและด้านใต้ สิ่งก่อสร้างสำคัญคือ เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ ซึ่งรูปแบบขององค์เจดีย์ปรับปรุงมาจากเจดีย์ช้างล้อมในศิลปะสุโขทัย ด้านหน้าเจดีย์ประธานมีฐานวิหารก่อด้วยศิลาแลง ถัดไปเป็นสระรูปสี่เหลี่ยมที่ขุดตดลงไปในชั้นศิลาแลงเพื่อนำศิลาแลงมาใช้ในการก่อสร้างโบราณสถาน

เจดีย์ประธานทำฐานสี่เหลี่ยมสูงใหญ่ มีบันไดอยู่ที่กลางด้านทั้งสี่เพื่อขึ้นไปถึงลานด้านบนสำหรับเดินเวียนประทักษิณ บันไดทางขึ้นสร้างชันมากขานบันไดแต่ละด้านประดับสิงห์และทวารบาลปูนปั้น แต่ชำรุดเสียหายไปจนเกือบหมด จากบันไดเข้าสู่ลานด้านบนหรือลานสำหรับ ประทักษิณทำเป็นซุ้มประตู หลังคาซุ้มมีเจดีย์ยอดระฆังขนาดเล็กประดับ นับเป็นรูปแบบที่แปลกที่ไม่ปรากฏตามโบราณสถานอื่น ๆ ทั้งที่สุโขทัยและกำแพงเพชร

ผนังของฐานสี่เหลี่ยมล่างประดับรูปช้างปูนปั้นครั้งตัวจำนวนทั้งสิ้น ๖๔ เชือก ตัวช้างปั้นด้วยปูนแกนในโคลนจาก ดินแดง หัวและสองขาหน้าโผล่พ้น จากผนังประดับลวดลายปูนปั้นที่ แผงคอ กำไลโคนขาและข้อขา ผนัง ระหว่างช้างแต่ละเชือกตกแต่งลาย ปูนปั้นนูนสูงรูปต้นไม้ดงงาม น่า เสียดายที่งานปูนปั้นดังกล่าวชำรุด หลุดร่วงไปมาก

ด้านข้างของลานทักษิณ ก่อเป็น กำแพงเตี้ย ๆ ด้วยอิฐ เชื่อมต่อระหว่างซุ้มประตูแต่ละทิศ ตรงมุมทั้งสี่มุมมีฐาน เจดีย์เล็ก ๆ พบหลักฐานส่วนยอดที่หักพังทำให้ทราบว่าเจดีย์มุมบนฐานทักษิณเป็น เจดีย์ทรงกลีบบะเพือง

องค์เจดีย์บนฐานทักษิณเหลือเฉพาะชั้นหน้ากระดานแปดเหลี่ยม ชั้นหน้า กระดานกลมและส่วนที่ต่อเนื่องขึ้นไปอีกเล็กน้อย ส่วนยอดเจดีย์ที่อยู่เหนือขึ้นไปพัง ทลายหมดแล้ว เฉพาะชั้นหน้ากระดานกลมเหนือฐานแปดเหลี่ยม เดิมประดับลวด ลายปูนปั้นเล่าเรื่องพุทธประวัติ โดยแบ่งออกเป็นช่องรอบองค์เจดีย์รวม ๔๔ ช่อง แต่ ปัจจุบันชำรุดหลุดร่วงออกหมด ได้ภาพปูนปั้นประดับหงส์ดินเผาทั้งดงามมาก

ด้านหน้าเจดีย์ประธานมีฐานวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุขทั้งด้านหน้าด้านหลัง ภายในวิหารยังปรากฏแนวแท่นอาสนสงฆ์และฐานประดิษฐานพระประธาน องค์พระ ประธานชำรุดหักพัง เสาร์เครื่องบนและหลังคาเป็นเสาดินแดงสี่เหลี่ยม ส่วนอุโบสถ อยู่เยื้องวิหารไปทางเหนือ เหลือเฉพาะฐานขนาดเล็ก ควรเป็นอุโบสถทราบได้จากที่ ยังมีใบเสมาปักโดยรอบ

เจดีย์ทรงระฆังที่ประดับช้างปูนปั้นรอบฐาน หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่าเจดีย์ช้างล้อม นิยมสร้างกันมากในสมัยสุโขทัย ทั้งที่กรุงสุโขทัยและเมืองบริวารสำคัญคือศรีสุโขทัย และกำแพงเพชร สันนิษฐานกันว่ารับอิทธิพลมาจากประเทศศรีลังกา ผ่านทางเมือง นครศรีธรรมราช เจดีย์ทรงระฆังวัดพระบรมธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช เป็นเจดีย์ ทรงระฆังที่มีการประดับช้างปูนปั้นอยู่ในซุ้มรอบฐานล่าง เมื่อกรุงสุโขทัยรับพุทธศาสนา จากเมืองนครศรีธรรมราช คงจะรับคติการสร้างเจดีย์ช้างล้อมมาด้วย

วัดอวาสใหญ่

เป็นวัดขนาดใหญ่อีกหนึ่งแห่งที่อยู่ในบริเวณอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชร มีสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่น้อยเป็นจำนวนมาก ห่างจากประตูสะพานโคมประมาณ ๒ กิโลเมตร ปัจจุบันมีทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๐๑ (กำแพงเพชร-สุโขทัย) ตัดผ่านด้านหน้าวัด สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ภายในวัดใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุหลักมีอิฐปะปนน้อยมาก หน้าวัดมีบ่อน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ที่ขุดลงไปไนชั้นศิลาแลง ชาวบ้านเรียกว่าบ่อสามเสน วัดแห่งนี้ไม่ปรากฏแนวกำแพงวัดคงมีเฉพาะกำแพงแก้วก่อด้วยศิลาแลงแสดงขอบเขตพุทธาวาส

สิ่งก่อสร้างสำคัญในเขตพุทธาวาส ด้านหน้าสุดก่อเป็นฐานไพทีรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหักเป็นมุมจำนวน ๒ ฐาน บนไพทีมีฐานเจดีย์รายแบบต่าง ๆ ฐานละ ๘ องค์ เจดีย์รายดังกล่าวรูปร่างแบบเดิมคือเจดีย์ทรงระฆังแต่มีการสร้างฐานให้มีความแตกต่างกัน

ออกไป ถัดไปเป็นวิหารซึ่งตั้งอยู่กึ่งกลางของเขตพุทธาวาส ตัววิหารตั้งอยู่บนฐานรองรับหรือฐานทักษิณขนาดใหญ่ ลักษณะฐานทักษิณก่อด้วยศิลาแลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีบันไดทางขึ้น ๓ ทาง คือ ด้านหน้าและบริเวณกึ่งกลางด้านข้างทั้งสองด้าน ผนังด้านข้างก่อศิลาแลงเป็นราวลูกกรง

เช่นเดียวกับฐานทักษิณรองรับวิหารวัดพระสี่อิริยาบถ วิหารที่อยู่บนฐานทักษิณจะย่อมุมเป็นมุขทั้งด้านหน้าด้านหลัง เป็นวิหารขนาด ๙ ห้อง เดิมจะก่อผนังสูงแล้วเจาะผนังเป็นซีกลูกกรงหรือเป็นช่องที่เรียกกันว่าผนังช่องลมซึ่งร่องรอยการก่อผนังสูงยังปรากฏที่เสามุมด้านหลัง

ด้านหลังวิหารเป็นเจดีย์ประธานขนาดใหญ่สร้างติดกับฐานทักษิณเป็นลักษณะเจดีย์ฐานแปดเหลี่ยม ฐานล่างสุดเป็นแบบฐานหน้ากระดานแปดเหลี่ยมถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวแปดเหลี่ยมย่อมุม ๆ ละ ๕ เหลี่ยม จากนั้นจะเป็นฐานบัวย่อมุม ๆ ละ ๕ เหลี่ยม เช่นเดียวกัน ฐานบัวชั้นนี้มีการยึดส่วนหน้ากระดานทองไม่ให้เป็นผนังสูงประดับ

ลูกแก้ววอกไก่สองแถว คล้ายกับเรือนธาตุของ เจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์สมัย สุโขทัย แต่คงไม่ใช่เจดีย์ พุ่มข้าวบิณฑ์ เพราะ ฐานบัวดังกล่าวอยู่ใน ตำแหน่งที่ต่ำกว่าเจดีย์ พุ่มข้าวบิณฑ์มาก ส่วน ยอดเจดีย์ที่ถัดขึ้นไปพัง ทลายจนหมด จึงไม่ ทราบรูปทรงเดิมที่แน่ชัด

ฐานเจดีย์ประธานวัดอวาสใหญ่จะมีส่วนคล้ายกับฐานเจดีย์ประธานวัดเจติยสูง ที่ตั้งอยู่นอกเมืองสุโขทัยด้านทิศตะวันออก ซึ่งเป็นลักษณะเจดีย์ทรงกลมหรือทรงระฆัง ที่ขยายฐานให้สูงมาก จึงอาจจะเป็นไปได้ว่าส่วนยอดของเจดีย์ประธานวัดอวาสใหญ่ เป็นแบบเจดีย์ทรงกลมหรือ ทรงระฆัง

ถัดจากเขตพุทธาวาสไปทางด้านตะวันตก ด้านเหนือและด้านใต้มีฐานอาคาร ขนาดใหญ่น้อย ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นหมู่กุฏิสงฆ์และศาลาจำนวน ๓๑ แห่ง บ่อน้ำ ๒ บ่อ และเวจกุฎี (ส้วม) ๒ แห่ง

วัดอวาสใหญ่เป็นวัดที่มีการจัดแผนผังสิ่งก่อสร้างได้งดงาม คงเป็นวัดที่พระสงฆ์ ผู้ใหญ่ฝ่ายอรัญญวาสีของเมืองกำแพงเพชรจำพรรษาอยู่ ด้วยมีฐานอาคารที่คาดว่าเป็น กุฏิสงฆ์ขนาดใหญ่ไม่น้อยจำนวนมากอยู่ในเขตสังฆาวาส เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระ มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จทอดพระเนตรวัดอวาสใหญ่ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ ได้ พระ ราชนิพนธ์ไว้ว่า ที่ประตุมิรุปลักษณ์เป็นยักษ์บ้าง เทวดาบ้าง ฝีมือการแกะสลักงดงาม น่าดูมาก แต่เป็นที่น่าเสียดายว่ารูปสลักงาม ๆ ที่เป็นรูปยักษ์และเทวดาตามที่กล่าว ไว้นั้น ในปัจจุบันหักพังจนไม่เหลือร่องรอยหลักฐาน

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

โบราณสถานทั้งในเขตเมืองกำแพงเพชรและเมืองนครชุมได้รับการคุ้มครองเป็นครั้งแรกโดยการประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๕๒ ตอนที่ ๗๕ วันที่ ๘ มีนาคม ๒๔๗๔ และ เล่มที่ ๕๔ วันที่ ๓ มกราคม ๒๔๘๐

ต่อมาได้ประกาศขึ้นทะเบียนกำหนดขอบเขตอีกครั้งในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ ๘๕ ตอนที่ ๕๑ วันที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๑๑ โดยแบ่งกลุ่มโบราณสถานออกเป็น ๔ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ บริเวณภายในกำแพงเมือง มีโบราณสถาน ๑๔ แห่ง เนื้อที่ ๕๐๓ ไร่

กลุ่มที่ ๒ บริเวณอรัญญิกโบราณสถานทางด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองมีโบราณสถาน ๔๐ แห่ง เนื้อที่ ๑,๖๑๑ ไร่

กลุ่มที่ ๓ บริเวณนอกเมืองด้านทิศตะวันออกมีโบราณสถาน ๑๕ แห่ง เนื้อที่ ๑๖ ไร่ ๓ งาน

กลุ่มที่ ๔ บริเวณทุ่งเศรษฐีฝั่งตะวันตกของแม่น้ำปิง (เมืองนครชุม) มีโบราณสถาน ๑๒ แห่ง เนื้อที่ ๓๐ ไร่ ๕ งาน

รัฐบาลได้ดำเนินการฟื้นฟูปรับปรุงขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานเมืองกำแพงเพชร ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๘ พร้อม ๆ กับเมืองสุโขทัยและศรีสัชนาลัย โดยคณะกรรมการปรับปรุงบูรณะโบราณสถานจังหวัดสุโขทัยและกำแพงเพชร มีจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นเป็นประธาน การขุดแต่งและบูรณะโบราณสถานเมืองกำแพงเพชรทั้งภายในเมืองและนอกเมืองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๒ ได้ดำเนินการรวม ๑๘ แห่ง คือ ศาลพระอิศวร วัดพระธาตุ วัดพระแก้ว พระราชวัง (สระมน) ป้อมเพชร ป้อมเจ้าจันทร์ ป้อมเจ้าอินทร์ ป้อมมุ่มเมือง ป้อมวัดช้าง ป้อมทุ่งเศรษฐี วัดพระนอน วัดพระสี่อริยาบถ วัดช้างรอบ วัดอวาสใหญ่ วัดกะโลทัย วัดขุ่มกอ วัดช้าง และวัดอวาสน้อย

การบูรณะพัฒนาโบราณสถานเมืองกำแพงเพชรได้ดำเนินการต่อเนื่องมาโดยตลอดตามงบประมาณที่ได้รับในแต่ละปี จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๕ กรมศิลปากรได้บรรจุงานบูรณะปรับปรุงโบราณสถานเมืองกำแพงเพชรไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม

แห่งชาติฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๙) โดยใช้ชื่อโครงการว่า “โครงการอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร” โครงการนี้ได้ดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๖ (พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔) โดยเน้นการบูรณะปรับปรุงโบราณสถานและก่อสร้างระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการในเขตโบราณสถานภายในกำแพงเมืองและบริเวณอรัญญิก

วัตถุประสงค์สำคัญของโครงการอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรคือ การป้องกันมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของชาติมิให้สูญหายหรือเสื่อมคุณค่า พัฒนাবริเวณโบราณสถานและธรรมชาติโดยรอบให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ เพื่อเป็นแหล่งทางการศึกษา และการท่องเที่ยว เป็นการเพิ่มพูนรายได้ของท้องถิ่น และพัฒนาจิตใจของประชาชนให้เห็นคุณค่าทางศิลปวัฒนธรรมภาคภูมิในประวัติศาสตร์ของชาติ

กรมศิลปากรได้ดำเนินการเปิดอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๓๔ โดยสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธี

อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงมีพื้นที่ประมาณ ๓.๔ ตารางกิโลเมตร เขตอุทยานฯ แบ่งเป็น ๒ เขต คือ เขตภายในกำแพงเมือง พื้นที่ ๕๐๓ ไร่ มีโบราณสถานที่สำคัญคือ วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ เขตวังโบราณ(สระมน) ศาลพระอิศวร กำแพงเมือง คูเมืองและป้อมประตูต่าง ๆ

เขตนอกกำแพงเมืองหรือที่เรียกกันว่าเขตอรัญญิก พื้นที่ ๑,๖๑๑ ไร่ ตั้งอยู่บนเนินลูกวังขนาดย่อม มีโบราณสถานที่เป็นวัดขนาดใหญ่ย่อยรวม ๔๐ แห่ง วัดที่สำคัญ คือ วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ วัดสิงห์ วัดฆ้องชัย วัดนาคนาคเจ็ดเศียร วัดกำแพงงาม วัดช้างรอบ และวัดอาวาสใหญ่

กลุ่มโบราณสถานเขตอรัญญิกของอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรนับเป็นเอกลักษณ์อันโดดเด่นของเมืองกำแพงเพชร ด้วยโบราณสถานรวมกลุ่มหนาแน่นในบริเวณที่ต่อเนื่องเป็นผืนเดียวกัน ตัวโบราณสถานต่าง ๆ เป็นของแท้ดั้งเดิมที่แสดงถึงฝีมือและความเชื่อของบรรพชนในยุคสมัยนั้น สภาพภูมิประเทศโดยรอบโบราณสถานเป็นป่าธรรมชาติที่มีการอนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดีควบคู่กับโบราณสถานเพื่อคงไว้ซึ่งบรรยากาศของโบราณสถานที่เป็นอรัญญิกหรืออรัญญาที่ตั้งเช่นในอดีต

คณะกรรมการมรดกโลกแห่งอนุสัญญาคุ้มครองมรดกทางวัฒนธรรมและธรรมชาติของโลก ได้ประกาศเมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๔ ในการประชุม ณ เมืองคาร์เทจ ประเทศตูนิเซีย ให้อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย - ศรีสัชนาลัย - กำแพงเพชร เป็นมรดกโลก เนื่องจากหลักฐานที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงผลงานอันล้ำเลิศทางสถาปัตยกรรมไทยยุคแรก ความงดงามอลังการของศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมแห่งอาณาจักรสุโขทัย หลักฐานที่เป็นผลงานอันเป็นเลิศนี้ปรากฏอยู่มากมายในอุทยานประวัติศาสตร์ทั้ง ๓ แห่งดังกล่าว

Kamphaeng Phet Province

Location and Boundaries

Kamphaeng Phet Province is in the lower part of the northern region about 358 kilometres from Bangkok on Highway No. 1, or Phahon Yothin Road. Its total area is about 8,607.5 square kilometres, or 5,379,681 *rais*. It is bounded:

On the north by Muang District of Tak Province and Khirimat District of Sukhothai Province.

On the south by Banphot Phisai District, Lat Yao District and Mae Wong Sub-district of Nakhon Sawan Province.

On the east by Bang Rakham District of Phitsanulok Province and Sam Ngam District, Pho Tha-Le District of Phichit Province.

On the west by Phop Phra District and Um Phang District of Tak Province.

Geographical Features

The land of Kamphaeng Phet Province extends over the upper Chao Phraya basin where alluvial deposits brought by the Ping River form a delta sloping towards the Yom and Nan Rivers. Swamps and marshes from the eastern area of Kamphaeng Phet Province, or the eastern bank of the Ping River from Lan Krabu District to Khanuworalakburi District. On the western bank of the Ping River is a narrow plain stretching along the Ping River, and streams which flow from a mountain in the west into the Ping River, including Khlong Suan Mak, Khlong Khlung, etc. Next to the area along the river and streams are undulating fields, hills and mountain ranges from the north to the south of Kamphaeng Phet Province.

Climate

The Climate of Kamphaeng Phet is rather hot. Its annual temperature is about 28-30 degrees Celsius and April is the hottest month. The rainy season occurs from May to September, with an annual rainfall of about 1,238.14 millimetres. September is the rainiest month and January is the driest. Winter is between October and mid-February.

Transportation

In Kamphaeng Phet Province, the most convenient means of transportation are roads. There are neither railways nor an airport in this province. The northern railways go through nearby provinces, Phichit and Phitsanulok, and anyone who prefers to travel by plane has to fly into Phitsanulok Province. Boats used in the olden days for travel or transport are no longer functional, because the Ping River has become shallow since the construction of Bhumibol Dam. Asphalt roads connect the inner town of Kamphaeng Phet with its outer districts (Amphoe) as follows:

Phran Kratai District	a distance travelled 25 kilometres
Khlong Khlung District	a distance travelled 42 kilometres
Sai Ngam District	a distance travelled 46 kilometres
Lan Krabu District	a distance travelled 47 kilometres
Khlong Lan District	a distance travelled 49 kilometres
Sai Thong Wattana District	a distance travelled 51 kilometres
Khanuworalakburi District	a distance travelled 70 kilometres
Pang Sila Thong District	a distance travelled 78 kilometres
Bung Samakkhi Sub-district	a distance travelled 85 kilometres

Economy

Agriculture

The soil in Kamphaeng Phet Province is favourable for agriculture. About 80% of the population earns a living by cultivating the land. Major crops include rice, sugar cane, soybeans, cassava, corn, bananas, mung beans and cotton.

Domestic Animals

Domestic fowl such as chickens and ducks are raised on farms, and pigs and cattle are reared for commercial production.

Fishing

Fishing in Kamphaeng Phet takes place in streams and fish farms. Streams and brooks flow into the Ping River. Well-known fish species include carp of the genus *Puntius*, catfish, snakehead, etc.

Mines and Quarries

Valuable minerals abound in Kamphaeng Phet Province. Income from mines and quarries is second in the annual total value of goods produced in Kamphaeng Phet. Major mineral resources are crude oil in Amphoe Lan Krabu and marble in Amphoe Phran Kratai.

Anthropological Aspects

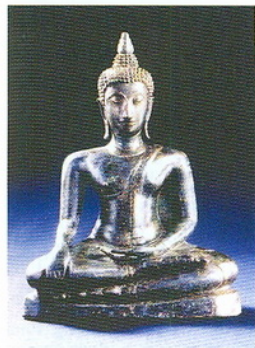
People in Kamphaeng Phet originally lived together in a social system based on agriculture. They spoke the Thai language of the Central Plains. Their villages lay far apart. People made direct contact with one another, a person-to-person contact with a close feeling of kinship. They believed in seniority and Buddhism, both of which influenced their social behaviour. People of other regions later settled in Kamphaeng Phet. Newcomers from the northeast and Lanna or Lao Song had their own beliefs and customs.

There were also scattered hilltribes in the valleys and hills of Amphoe Khlong Lan, Amphoe Khlong Khlung and Amphoe Khanuworalakburi.

Custom and Tradition

Endowed with a long history and cultural heritage, the people of Kamphaeng Phet Province still follow customs and celebrate religious and traditional festivals as follows:

Makha Bucha Day falls on the full moon day of the third lunar month. Ceremonies are held to worship a replica of the Buddha's footprint in Wat Sadet in Amphoe Muang and to worship the Buddha's relics at Wat Phra Baroma That in Tambon Nakhon Chum.

The Lunar New Year falls on the last day of the fourth lunar month. On the 14th day of the waning moon people build sand pagodas in each temple and priests chant prayers. The next morning the people give food to the monks and at night they celebrate with folk games such as Phuang Malai, Khao Chao Sen, Khao E Chu, Mae Si and Mon Son Pha.

Songkran Festival falls on the 13th, 14th, and 15th of April. People make merit and celebrate this festival with joy. Rituals and activities include building a sand pagodas, giving food to the priests

in the morning, bathing Buddha images, pouring lustral water onto the hands of the elderly, and walking in procession with pieces of cloth to decorate the stupa enshrining the Buddha's relics in Wat Phra Baromathat.

Wisakha Bucha Day falls on the full moon day of the sixth lunar month. A sand pagoda is built at Wat Sadet in Tambon Nai Muang. In some temples pagodas are made of paddy. A sermon is given at each temple, all day and all night, on the of Prathom Somphothikatha in 20 episodes.

Buddhist Lent begins on the full moon day of the 8th lunar month. People go to the temple to make merit and present to the monks skirtlike lower garments known as sabong and loincloths for bathing in the rain.

Bun Maha Chat Festival falls on the 14th day of the 10th waxing moon. A sermon is given in each temple on Khatha Phan, and the next day, the full moon day, a sermon on the story of Phra Wetsandon, consisting of 13 episodes, is given.

Bun Bat Khao Tom Festival falls on the full moon day of the 11th lunar month. A sermon on Khatha Phan is given in Wat Sadet. The next morning people will give steamed glutinous rice wrapped in leaves to the monks and a sermon is given on the story of the last great incarnation of the Buddha (Maha Chat), consisting of 13 episodes.

A Ceremony of Presenting Robes to Monks and the Loi Krathong Festival fall on the full moon day of the 12th lunar month. People give robes, money and other offerings to monks in round bamboo baskets or other receptacles deemed fit by placing the containers next to a row of bushes. At the auspicious moment,

after lighting candles and joss sticks to worship Lord Buddha, they draw pieces of paper with the name of a monk on each piece and present robes, money and other offerings to each monk. People then float receptacles made of banana leaves down the Ping river to show reverence to the goddess of rivers and celebration of the Loi Krathong festival.

The Banana Festival is held during the merit-making festival at the end of the 10th lunar month or the 15th day of the 10th waning moon. This festival can be traced back to the time of Lord Buddha. A merit-making ceremony was performed to bless the paddy with developed ears. People in Kamphaeng Phet Province prepare sticky paste specially cooked for this festival with rice, bean, sesame and sugar, to be eaten with the famous bananas of Kamphaeng Phet Province.

Folk games and performances include folk games like Luk Chuang, Nang Dong, Mae Si, Khlong Chang and Mon Son Pha, and folk performances such as Li Ke, folk dances known as Lam Wong, and a kind of impromptu folk song by groups of men and women performing one after the other. These public entertainments are usually performed in the evenings during the Thai Lunar New Year.

Tourist Attractions in Kamphaeng Phet include both historical and natural places of interest, as follows:

Kamphaeng Phet Historical Park in Muang Kamphaeng Phet District.

Kamphaeng Phet National Museum in Muang Kamphaeng Phet District.

The Town of Traitrung in Muang Kamphaeng Phet District.

Wat Phra Baromathat Chediaram in Tambon Nakhon Chum, Muang Kamphaeng Phet District.

The Town of Bang Phan, Nang Thong Hill in Phran Kratai District.

Khlong Wang Chao National Park in Khlong Lan District.

Khlong Lan National Park in Muang Kamphaeng Phet District.

Mae Wong National Park in Pang Sila Thong District.

Khao Son Khao Sanam Phriang Reserve for the Preservation of Wildlife in Muang Kamphaeng Phet District.

Phra Ruang Hot Springs (Bung Sap) in Phran Kratai District.

Mineral Oil Well in Lan Krabu District.

Marble Quarry in Phran Kratai District.

History of Kamphaeng Phet

Earliest Settlements

A plain along both sides of the Ping River in Kamphaeng Phet stretches across the Yom and Nan river valleys in Pichit and Phitsanulok Provinces and further to the Pa Sak basin in the south of Phetchabun Province. Bounded on the north and the west by mountains, this large area is regarded as the uppermost part of the Ping river valley. This province in ancient times was a suitable location, with easy access to other settlements in the plains, for a centre for buying and selling goods with the mountainous areas in the north and the west.

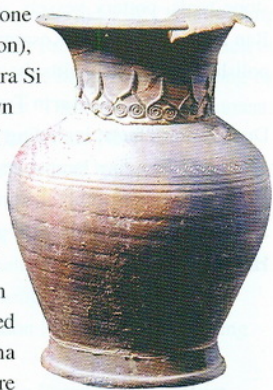
Archaeological evidence indicates that Khamphaeng Phet was occupied since prehistoric times. At Khao Kalon in Khanuworalakburi District, polished stone tools, pottery vessels and human remains have been found. Another site, Ban Khlong Muang in Kosamphi Subdistrict, yields metal slag, spindle whorls and polished stone axes with shoulders.

The excavation in Traitrung, on the west bank of the Ping River, revealed Dravati artefacts, including glass beads, fragments of clay lamps and unglazed ceramics. The clay lamps are similar to those found in Central Thailand. These cultural materials imply the presence of prehistoric and early historic communities along the route between the central plains and the upper north in Lamphun or Hariphunchai.

The Sukhothai Period

According to Sukhothai Stone Inscription No. 1 (Pho Khun Ramkhamhaeng Stone Inscription) and Stone Inscription No. 2 (Wat Si Chum Stone Inscription), important towns in the early period of Sukhothai Kingdom were Sukhothai and Si Satchanalai in the Yom river valley and Sraluang Song Khawae in the Nan river valley. Nakhon Chum and Kamphaeng Phet in the Ping river valley were not mentioned. However, there are traces of moats and earthen ramparts at Traitrung, Khonthi and Thep Nakhon, supposedly belonging to the early Sukhothai period, on both sides of the River Ping.

An administrative centre on both sides of the River Ping was established during the reign of Phra Maha Dharmarāja Li Thai of the Sukhothai period. Nakhon Chum, on the west bank of the River Ping at the mouth of Suan Mak canal, was presumably a town of significance. According to Stone Inscription No. 3 (Nakhon Chum Stone Inscription), Phra Maha Dharmarāja Li Thai founded a stupa, Phra Si Rattana Maha That, and planted a bodhi tree known as Si Maha Pho from Sri Lanka in the heart of Nakhon Chum in 1357. A Buddha's footprint was established by the King on Nang Thong hill in Bang Phan, or present-day Phran Kratai District. Considering evidence from stone inscriptions and ancient monuments, the role of Nakhon Chum as an administrative centre in the Ping River valley only lasted for a short period. After the reign of Phra Maha Dharmarāja Li Thai, a political and administrative centre with flourishing Buddhism and art was founded on the east bank of the Ping River in Kamphaeng Phet.

After the death of Phra Maha Dharmarāja Li Thai (1370 - 1371), there was a lack of unity in the Sukhothai Kingdom. Some towns became allied with the Ayutthaya Kingdom, while some remained of Sukhothai. As mentioned in the Ayutthaya Chronicle, found by Luang Prasoet, Somdet Phra Borommarachathirat 1 (Khun Luang Phangua) sent his troops to besiege towns in the Sukhothai Kingdom.

After the reign of Phra Maha Dharmarāja Li Thai, corresponding to the time when Somdet Phra Borommarachathirat I (Khun Luang Phangua) ruled over Ayutthaya, Kamphaeng Phet became a political centre of the Ping River valley. It is believed that the establishment of Kamphaeng Phet was planned by Ayutthaya in order to minimize the importance of Nakhon Chum, a close ally of Sukhothai. It is presumed that a governor of Kamphaeng Phet was related to the royal families of both Sukhothai and Ayutthaya. According to Lanna legends, Chinnakan Malipakon and Tamnan Phra Buddha Sihing, a Kamphaeng Phet governor named Tipanya Ammat, or Phraya Yannadit, brought a Buddha image named Phra Phutta Sihing from Ayutthaya to be enshrined in Kamphaeng Phet, through his close ties with the royal family of Ayutthaya the governor's mother was a consort of Somdet Phra Borommarachathirat.

The name Kamphaeng Phet first appeared in Stone Inscription No. 38, which says that Chakkraphatdirat ascended the throne in Kamphaeng Phet in 1397.

Stone Inscription No. 46 says a monarch known as Phra Maha Dharmarāja and his mother, Somdet Phra Ratchachonnani Si Thammarachamada, invited a senior monk from Kamphaeng Phet (Phacharaburi Si Kamphaeng Phet) to supervise the construction of Wat Si Phichit Kirati Kanlayaram in Sukhothai in 1404. The first part of this stone inscription refers to the great power of Phra Maha Dharmarāja. However, the invitation of the senior monk from Kamphaeng Phet points to the acknowledgement of Kamphaeng Phet as a religious and cultural centre.

According to a stone inscription found at the old stupa in front of Wat Phra Yun in the Aranyik area north of Kamphaeng Phet, a governor named Phraya Soi ruled over Kamphaeng Phet in 1420. Phraya Soi was probably the governor known as Phya Saen Soi Dao in the Ayutthaya Chronicle, published by Vajirayan Library.

The Ayutthaya Period

When Sukhothai became part of the Ayutthaya Kingdom around the middle of the 15th century, Kamphaeng Phet was a province in the northern region, entrusted with the task of defending against Burmese attacks. In the reign of Somdet Phra Borommatrai Lokanat, Kamphaeng Phet was classified as a first grade outer province, along with Phitsanulok, Si Satchanalai and Sukhothai.

During the war between Ayutthaya and Chiang Mai in the reign of Somdet Phra Borommatrai Lokanat, Kamphaeng Phet played a prominent role on the northern frontiers along the Ping River. The Ayutthaya Chronicle, found by Luang Prasoet, says that in 1461, Chiang Mai troops led by Phraya Chaliang failed to conquer Phitsanulok and Kamphaeng Phet. According to the chronicle, Chiang Mai, after plundering Kamphaeng Phet for seven days, was unable to capture the town and finally retreated.

Throughout the Ayutthaya period Kamphaeng Phet took an active role in protecting the kingdom against enemies, especially Burmese intruders. In time of war, Kamphaeng Phet was of vital strategic importance, both offensively and defensively. The town was the place where troops from the capital were stationed before making attacks upon the enemy in Burma and Chiang Mai. The Burmese, also realizing the strategic significance of Kamphaeng Phet, seized the town and used it as a base for military force and food supply. Stationed in Kamphaeng Phet, Burmese soldiers were ordered to grow rice in the fields in 1585.

An inscription on the pedestal of a bronze statue of Siva in Kamphaeng Phet National Museum indicates that Phraya Si Thammasokarat had the statue cast in Kamphaeng Phet in 1510, during the reign of Somdet Phra Ramathibodi II of Ayutthaya. According to the inscription, temples inside and outside the town wall of Kamphaeng Phet were restored, roads were repaired, and irrigation canals for distribution of water from Kamphaeng Phet to Bang Phan in Phran Katai District were improved to make merit dedicated to Somdet Phra Ramathibodi II and Phra Athitayawong too confusing.

As already mentioned, Kamphaeng Phet was not only of strategic importance in defending the Ayutthaya Kingdom against enemies, but also rich in art and culture. However, after the sack of Ayutthaya by the Burmese in 1767, Kamphaeng Phet was deserted. When the war was over, people resettled outside the town wall of Kamphaeng Phet. The old town was uninhabited with only traces of its glory days.

Ancient Nakhon Chum

Physical Features

Nakhon Chum was located at the mouth of Suan Mak canal on the west bank of the Ping River, opposite Kamphaeng Phet. The town was rectangular in shape, 400 m. x 2,900 m., and enclosed by three earthen ramparts just like those at Sukhothai. At present, the town walls and ancient monuments have almost disappeared because of construction and agriculture.

The Burmese style chedi of Wat Phra Borommathat remain, in the heart of town. Based on a theory by Prince Damrong Rajanubhab, this chedi was likely the one built by Phra Maha Dharmarāja Li Thai in 1357 A.D., as mentioned in Stone Inscription No. 3 (Nakhon Chum Stone Inscription). It is believed that the original one was built in a lotus-bud shape, and was renovated with the permission of King Chulalongkorn in the Burmese style by a Burmese merchant known as Phraya Taka.

A group of important temples such as Wat Chedi Klang Thung, Wat Nong Langka, Wat Nong Phikun, Wat Sum Ko, and Wat Mong Ka Le, are located to the south, outside the town walls, in the Aranyik area of Nakhon Chum. The remains of these temples are still in existence. Another ancient fortress of vast size was built in the Ayutthaya period, in the European style of art.

Architecture

Most of the significant ancient monuments in Nakhon Chum in the Aranyik area were made of brick. Compared with the ancient monuments of Kamphaeng Phet, those of Nakhon Chum were not of vast size, like those were constructed in the Sukhothai style of architecture before the 14th century or in the reign of Phra Maha Dharmarāja Li Thai.

The temples in the Aranyik area were rectangular, faced north, and had a chedi or maṇḍapa as the principal building. A vihāra with only one wall at the back was built in front of the main chedi, and the small ordination hall lay outside the axis of the principal chedi. Owing to the low elevation of this group of temples, a ditch was dug on four sides of the temple earth from the excavation was to used raise the level of the temple, and the ditch itself was used for storing water for the dry season. A ditch around a temple as a mark of demarcation was also seen in the Sukhothai period.

The main chedi was either in a lotus-bud shape, the typical style of the Sukhothai chedi and found in Sukhothai and associated towns, or in a circular bell shape, as discovered in Wat Sum Ko, Wat Nong Lanka, Wat Mong Kale and Wat Nong Yai Chuai.

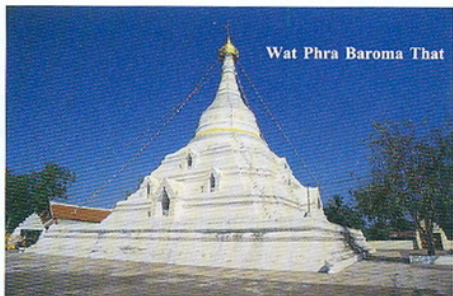
A maṇḍapa serving as the main chedi was found only in Wat Nong Phikun. This maṇḍapa was a square building with a front entrance. Enshrining a very large sitting Buddha image, the maṇḍapa is similar to one found at Wat Si Chum in Sukhothai.

Ancient Monuments in Nakhon Chum

Wat Phra Baroma That

In the heart of Nakhon Chum, this temple was built in the Sukhothai period. According to Stone Inscription No.3 (Nakhon Chum Stone Inscription), Phra Maha Dharmarāja Li Thai built a great stūpa named Phra Si Rattana Maha That and planted the Si Maha Pho (bodhi) tree in Nakhon Chum

in 1357. The great stupa mentioned in the stone inscription is believed to be the chedi of Wat Phra Baroma That.

Wat Phra Baroma That

This stupa was originally made of brick in the lotus-bud shape of the Sukhothai style. In the reign of King Chulalongkorn of the Rattanakosin period, it was renovated and enlarged in Burmese style by a Burmese merchant known as Phraya Taka.

Wat Chedi Klang Thung

Located to the south of Nakhon Chum, this temple, with no trace of a wall, was surrounded by a ditch as a boundary. This type of planning was used extensively for temples in the Sukhothai period.

Facing east, important ancient monuments include a vihāra, of which only base remains, and the main chedi in lotus-bud shape, behind the vihāra. The main stupa consists of a rectangular base of three superimposed tiers, a base of receding tiers in the form of overturned and upturned lotuses, superimposed mouldings with 20 redented corners and the body of a lotus-bud chedi on a base with 20 redented corners.

Wat Sum Ko

South of Nakhon Chum in the Aranyik area, this temple, again with no traces of a wall, was enclosed with a ditch. Remains of significant buildings include the bell-shaped body of the main chedi on an octagonal base and the base of a small vihāra in front of the principle chedi.

Wat Nong Phikun

Facing east, this temple with a rectangular plan was built outside the town wall in the Aranyik area and enclosed on four sides with a ditch as a line of demarcation. The most significant building is a square mandapa, the main stūpa of the temple, situated behind a vihāra. Standing on a base 1.50 metres high, the mandapa, with walls on three sides a front entrance, enshrined a huge Buddha image. The mandapa was made of bricks with mortar.

This mandapa is similar those at Wat Si Chum, Wat Tuk and Wat Traphang Thonglang in Sukhothai.

Wat Nong Lanka

Facing east, this large temple was built outside the town wall in the Aranyik area and enclosed with a ditch. Temple building were arranged in a rectangular plan. The main bell-shaped chedi, in the Sukhothai style, was made of brick with niches on four sides. The principal chedi is composed of a base of three receding tiers in the form of overturned and upturned lotuses, a slender bell-shaped chedi, a square form representing a throne, layers of receding circular mouldings, and a tapering finial.

Thung Setthi Fortress

Thung Setthi Fortress

Outside the town wall to the south of Nakhon Chum, this square fortress was made of laterite, with sides of 84 metres, and gates on each side. The northern side was completely destroyed. The fortress was fortified by battlements and enclosed by parapets with openings for defenders. Watchtowers projected from the four corners, and small openings in the lower part of the walls allowed entry.

Considering the similarity between these small entrances and window openings from the Ayutthaya period (starting from the reign of King Narai the Great), it is possible that Thung Setthi fortress was built around the middle Ayutthaya period, under the influence of European architecture.

Ancient Kamphaeng Phet

Physical Features

On the east bank of the Ping River opposite Nakhon Chum in today's Kamphaeng Phet Province, this ancient town was laid out in a trapezoidal plan, parallel to the river and enclosed by a town wall 2,200 metres long on the north, 2,000 metres on the south 500 metres on the east, and 250 metres on the west. About 475 metres of the southern wall was partially demolished.

The town wall of Kamphaeng Phet was originally composed of earthen ramparts and a moat. A laterite wall was later built and fortified with battlements and parapets with gates and watchtowers on all four sides. There are still traces of earthen ramparts forming the middle and outer walls on the north. The inner wall, of laterite, probably belongs to the Ayutthaya period. According to the Ayutthaya Chronicle, by Van Vliet, Somdet Phra Borommatrai Lokanat (1448- 1488 AD) constructed fortifications to defend important towns, including Kamphang Phet.

10 gates allowed into Kamphang Phet. Only nine of the original watchtowers remain.

A 30 metre-wide moat lay beyond the laterite wall. Evidence suggests that water from the River Ping flowed into the moat through a canal at the southwestern corner of town. Overflow from the moat was drained off through a ditch at the northeastern corner into a natural stream of water. The canal to the moat is no longer in existence, but there are traces of the drainage system at the northeastern corner.

In the heart of this ancient town are two important ancient monuments, Wat Phra Kaeo and Wat Phra That. Wat Phra Kaeo, the biggest temple in town, had no monastic precincts; buildings within the temple were constructed at different periods of time. North of Wat Phra Kaeo is an ancient palace known as Sa Mon. Another significant ancient monument is Siva Shrine, the only Hindu sanctuary in Kamphaeng Phet. Within the town are the remains of about 10 small temples, including ditches and ponds.

About 500 metres north of the town wall is the Aranyik area, comprising 40 temples clustered on a laterite mound. This group of ancient monuments is regarded as the focal point of Kamphaeng Phet. All of the ancient monuments were of laterite of and are large. The use of huge blocks of laterite for pillars and bases of buildings indicates the high level of sophistication of construction in the past. Temples in this group include Wat Phra Non, Wat Nak Chet Sien, Wat Phra Si Iriyabot, Wat Khong Chai, Wat Singha, Wat Kamphaeng Ngam, Wat Tao Mo, Wat Chang Rop and Wat Avāsa Yai. To the east and northeast of the town wall are scattered ancient monuments. The land has been used for agriculture and housing, and a large number of ancient monuments were destroyed. Remains of important temples include these at Wat Kalothai, Wat Tabaek Lai, Wat Pho Sam Kha, Wat Chang, and Wat Dong Wai.

Differences between ancient monuments in Kamphaeng Phet and those in Nakhon Chum lie in the building materials and the size of the buildings. Kamphaeng Phet temples were made of huge laterite blocks while the ancient monuments in Nakhon Chum were of brick and much smaller. Quarries in the Aranyik area yielded laterite for construction.

Laterite is soft underground, but becomes hard when exposed to air. It is red or dark brown and exists underground in large sheets. Large pieces can be extracted and cut into shapes before hardening. Laterite, composed of iron oxide, aluminum oxide and silicon oxide, can be found in humid tropical and subtropical regions. When soil covering the laterite is washed away by natural processes, the laterite emerging from underground will soon decompose and become laterite soil.

Architecture

Most of the ancient monuments in Kamphaeng Phet are temples dedicated to Theravāda Buddhism, which was adopted from Sri Lanka, and date back to the 13th century, or the reign of Phra Maha Dharmarāja Lithai. Like the ancient monuments of Nakhon Chum, these Buddhist sanctuaries were built in the Sukhothai style, with influences from Ayutthaya and Lanna. This was a natural result of Kamphaeng Phet's location, connecting Sukhothai and Lanna in the north with Ayutthaya in the south. The perfect combination of these art styles characterizes the typical style of Kamphaeng Phet, known as the Kamphaeng Phet school of craftsmen.

There are two groups of ancient monuments in Kamphaeng Phet, one within the town wall (Gāmavāsī) and the other in the forest (Aranyavāsī)

Temples in the town were for religious functions only and had no living quarters for monks. The layout of these temples was not in line with the east-west axis, but in accordance with the town plan. Significant buildings in each temple include viharas in front of the principal, mostly bell-shaped, chedis.

Forest temple layouts conformed to an east-west axis. Facing east, each temple had a rectangular plan and was enclosed with a wall consisting of rectangular, stacked blocks of laterite with hexagonal blocks on top. In front of each temple were a shelter, a well, and a toilet. The temple itself was divided into two areas: one for performing religious functions (the Buddhavāsa area) and the other as a residential zone for monks (the Sanghāvāsa area). Consisting of a large vihāra, the principal chedi behind the vihāra, and the small ordination hall normally built outside the axis of the principal chedi, the Buddhavāsa area was enclosed with a boundary wall, which in some temples was built from the base of the vihāra to enclose the principal chedi. The boundary wall and the temple wall were similar, but the former was smaller than the latter. Within the monastic precincts, or the Sanghāvāsa, were multi-purpose buildings without walls (Sala), houses for monks, and washing room or toilets.

Roof Tiles

The ordination hall and the vihāra were used for performing religious function.

The large vihāra stood prominently in front of the principal chedi. A tiered base, in the form of overturned and upturned lotuses, with indented corners and front and back covered entrances, characterizes the Kamphaneng Phet style vihāra. The base was usually very high sometimes the lowest rectangular base seemed like a wall, for example, the vihāra of Wat Khong Chai. Some vihāra bases were very large and designed for ritual clockwise walks (for instance those at Wat Phra Si Iriyabot, Wat Singha and Wat Avāsa Yai). The fronts of those large bases were decorated with stucco carved in the form of door guardians and lions. The lions at Wat Singha in particular show the influence of Khmer art of the Bayon style during the Ayutthaya period.

Most vihāra were rectangular and measured 5-9 bays. Columns supported the eaves. Two types of vihāra are seen, those without windows but with openings in the walls to let in light and air (for example, at Wat Phra Non), and those without walls but with sloping eaves to keep off the rain. The latter is commonly found in Kamphaeng Phet.

Pillars of the vihāra were mostly made of laterite, rectangular or octagonal in shape and covered with stucco. The upper part of the building was made of wood, and the roof was covered with tiles. At present, only the pillars of each vihāra remain.

The small ordination hall was designed for activities of monks only. Outside the main axis of the temple, it was enclosed with sima stones carved out of slate. Examples of this type of ordination hall were found at Wat Phra Si Iriyabot, Wat Chang Rop and Wat Kamphaeng Ngam. The vast ordination hall at Wat Phra Non, is assumed to have been built in the Ayutthaya period.

Two L-shaped galleries were found, one at Wat Phra Kaeo and the other at Wat Phra That. Enclosing a bell-shaped chedi of vast size, each of these covered corridors was partly open on one side, with a raised platform along a wall to enshrine Buddha images.

A chedi as the main building of a temple can be divided into two types as follows:

The Lotus Bud Chedi

This type of chedi was found only at Wat Kolothai east of town. The shape of this chedi is the same as the one found at Wat Chedi Klang Thung in Nakhon Chum. The chedi consists of a rectangular base of 4 receding tiers, a tiered base in the form of overturned and upturned lotuses, superimposed mouldings with 20-indented corners, and a lotus bud-shaped top supported by a structure with 20-indented corners.

The Circular or Bell-Shaped Chedi

This Sukhothai style of art was very common and found in chedis of different kinds, e.g. principal, corner, directional and subordinate. The circular, or bell-shaped, chedi in Kamphaeng Phet consists of a rectangular base, an octagonal base, and an octagonal tiered base in the form of overturned and upturned lotuses a 3-tiered base in the form of a lotus supporting a bell-shaped chedi with decorative stucco depicting of overturned and upturned lotus petals around the lower part of the bell (considered characteristic of Sukhothai art); a rectangular base of receding tiers in the form of overturned and upturned lotuses, with layers of receding circular mouldings and a tapering finial.

The circular, or bell-shaped, chedi of Kamphaeng Phet was developed with unique characteristics, including a slender form, a small high bell-shaped body, a narrow lower part of the bell, and multi-tiered bases. Examples of this type of chedi can be found at Wat Phra That, Wat Dong Wai, Wat Phra Non, Wat Khong Chai, etc.

The use of elephant sculptures around the base of bell-shaped chedis is a popular style of the Sukhothai period. In Kamphaeng Phet these special chedis can be found at Wat Chang Rop, Wat Phra Kaeo and Wat Chang.

A maṇḍapa serving as the principal chedi was found at Wat Phra Si Iriyabot. This square maṇḍapa has four porches, facing north, south, east and west. A square solid structure in the middle supported a roof. Niches in each wall enshrined Buddha images. The name Si Iriyabot derives from the four Buddha images in different postures on the four maṇḍapa walls. This type of maṇḍapa is similar to the one at Wat Chetuphon in Sukhothai.

Sculpture

Sculpture found in the ancient monuments was mostly associated with religion. Belonging to the Sukhothai style of art, the sculpture of Kamphaeng Phet created and developed by local artists has characteristics of its own known as the Kamphaeng Phet school of craftsmen. Both carved and cast Buddha images of Kamphaeng Phet differ from those of Sukhothai in their broad foreheads and square chins. Buddha images in the U-Thong or early Ayutthaya style were found in large numbers in Kamphaeng Phet.

Significant Ancient Monuments of Kamphaeng Phet

Wat Phra Kaeo

In the heart of town, this large temple was laid out in a rectangular plan. Important buildings were built along an east-west axis parallel to the southern town wall. Considering the different forms and sizes of parts of the laterite boundary wall, the buildings within the temple were presumably constructed and renovated at different times.

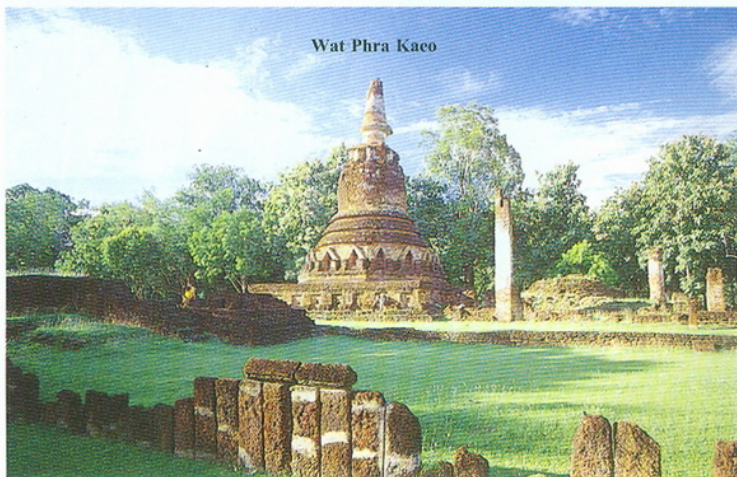
At the front of the temple is a vast highly elevated laterite base, on which the laterite core of the principle Buddha image, surrounded by sima stones, remains. Behind the ordination hall base is a large square base of 3 receding tiers, presumed to be the base of a chedi. A stupa base with beautiful indented corner is believed to be a busabok (puspaka or throne) on which the Emerald Buddha image was once placed. However, considering the architectural form, especially the ornamental mouldings, this stupa base looks similar to the lower base of a type of stupa known as a prang of the Ayutthaya period.

West of the ordination hall base is a large circular or bell-shaped chedi believed to be the principal chedi of this temple. The 32 singha sculptures placed in niches around the base of the main chedi was styled after the bell-shaped chedi surrounded with elephant figures of the Sukhothai period. Above the singha sculptures are 16 niches enshrining Buddha images, almost all of which are in ruins. The bell-shaped body of the chedi rests on 3 receding tiers in the form of lotuses. Above the stupa body decorated with lotus mouldings is a base of receding

tiers in the form of lotuses with niches on four sides. On top of the stūpa are layers of receding circular mouldings and a tapering finial.

Behind the principal chedi is a square base, presumably that of a maṇḍapa. On the base is a laterite core of a sitting Buddha image in the attitude of subduing Mara. Next to the maṇḍapa base is the elevated base of a vihāra. Inside the vihāra are three large Buddha images, two in the attitude of subduing Mara and the other in the posture of reclining. Their square faces, joined eyebrows and almond eyes are different from those of Buddha images in the Sukhothai style found in Kamphaeng Phet, suggesting that these three Buddha images belong to the U-Thong style of the early Ayutthaya period. Decorative stucco found around the base of this vihāra depicts scenes from the Ramayana. Broken pieces of these reliefs are on display at the Kamphaeng Phet National Museum.

At the back of the temple is a bell-shaped chedi on a rectangular base enclosed by a gallery. Thirty-two elephant sculptures were originally around the base. Chedis were also at the four corners of the base. Chedis surrounded with elephant figures are very typical, and a configuration of five chedis with elephant figures around the base is quite a striking difference.

To the east of this chedi, traces of a large standing Buddha image enshrined in a niche were found. However, only the feet of the Buddha image remain. In the Sukhothai period this standing Buddha statue was called "Phra Attharot".

A group of ancient monuments at the back of the temple belongs to the Sukhothai period. This group includes the five chedis with elephant figures carved around the bases, the standing Buddha image named Phra Attharot, a vihāra in front of Phra Attharot, and part of the temple wall made of huge pieces of laterite. Other ancient monuments towards the front, or east, might have been built in the Ayuthaya period under the influence of Sukhothai art.

According to legend of the Phra Buddha Sihing image, a book entitled "Chinnakan Malipakon", and the legend of the Emerald Buddha image these two images were brought to Kamphaeng Phet to be enshrined in Wat Phra Kaeo. When King Rama VI of the Rattanakosin period visited ancient Kamphaeng Phet, he called a large group of ancient monuments in the heart of the town "Wat Phra Kaeo", and it has been known by this name since then.

Wat Phra That

East of Wat Phra Kaeo, this large temple was laid out in a rectangular plan. A temple wall of laterite and brick had only one entrance on the eastern side. Temple buildings were constructed along an east-west axis. At the front of the temple is a base of a vihāra made of laterite. Behind the vihāra base is the principal circular, or bell-shaped, chedi made of brick in the Sukhothai style. This chedi enclosed with on L-shaped gallery is in fairly good condition. The L-shaped gallery was attached to the back of the vihāra. Two subordinate bell-shaped chedis made of brick are in front of the vihāra base.

Wat Phra That

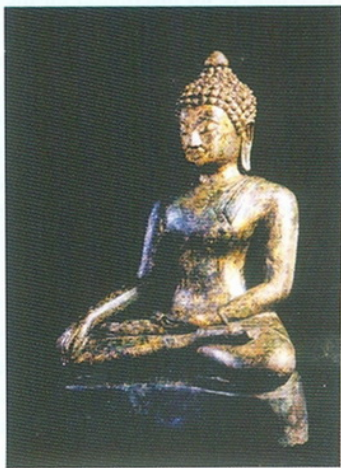
The layout of the buildings in Wat Phra That is a combination of the Sukhothai and Ayutthaya styles. The construction of a vihāra in front of the principal chedi belongs to the Sukhothai style, while the main chedi enclosed with an L-shaped gallery joined to the back of a vihāra resembles temples from the Ayutthaya period, e.g. Wat Phutthai Sawan, Wat Maha That, and Wat Ratchaburana. However, a Khmer style stūpa known as a prang was the principal building of temples in Ayutthaya, while Wat Phra That of Kamphaeng Phet had a main building in a bell shape.

The principal circular, or bell-shaped, chedi of Wat Phra That was made of brick except for the unadorned base of laterite. The chedi body rests on an octagonal base of receding tiers and three receding tiers in the form of overturned lotuses. Traces of plaster decoration in the form of lotus petals around the lower part of the rather small bell-shaped body can be seen. Above the stūpa body is a base of receding tiers with 12 indented corners. The uppermost part of the chedi comprises layers of receding circular mouldings and a tapering finial.

The octagonal base of several receding tiers makes this bell-shaped chedi very tall. The form of the principal chedi of Wat Phra That is regarded as characteristic of the architectural style of Kamphaeng Phet.

Ancient Palace or Sa Mon

An area believed to be a precinct of an ancient palace of Kamphaeng Phet is known as Sa Mon. North of Wat Phra Kaeo and adjacent to the northern town wall near Saphan Khom gate, the ancient palace with a rectangular plan was divided into two parts. The inner part was enclosed by a moat parallel to an earthen rampart around the outer part. In the heart of the area was a four-sided pond known as Sa Mon.

An archaeological excavation undertaken by the Fine Arts Department a rectangular laterite base of a building. Fragments of roof tiles were also found in large numbers. The building was probably made of wood. Other archaeological finds include fragments of Sangkhalok ware, China ware, and a bronze chain for fastening a gate.

The whole area was probaldy enclosed with an earthen rampart for residential purposes. Since it was at the heart of the town, adjacent to Wat Phra Kaeo, the largest temple, this area was probably the palace the ruler, as suggested by King Rama VI of the Rattanakosin period.

Siva Shrine

This is the only Hindu sanctuary in Kamphaeng Phet, and only the rectangular laterite base remains. The wooden pillars and roof were completely destroyed.

The shrine housed a bronze statue of Siva. According to an inscription on the pedestal, Chao Phraya Si Thammasokarat had this statue cast in 1510, during the reign of Somdet Phra Ramathibodi II of Ayutthaya. The inscription also mentions the restoration of temples both inside and outside the town wall and the excavation of canals, dedicated to Somdet Phra Ramathibodi II and Phra Athitayawong before he was invested as Phra Maha Uparat (vicero).

Wat Dong Wai

Outside the northern town wall about 200 metres from Saphan Khom gate, this temple consists of a principal chedi and a vihāra. Highway No. 101 runs past the back of the temple.

The principal chedi was made of brick in a circular or bell shape. A niche for enshrining a Buddha image was on the front, or eastern side, of the chedi. Two striking features of this chedi are the octagonal base of many tiers, which made the chedi look tall and

A bronze statue of Siva

slender, and three receding tiers in the form of overturned lotuses supporting a very small bell-shaped body. According to some historians, the octagonal base is likely in the Lanna style.

In front of the main chedi, a vihāra of laterite and brick sits on a rectangular base. A Buddha image inside the vihāra is in ruins—only the lap and parts of the body remain. The core of this image was made from small pieces of laterite. Around the base of the Buddha image were stuccoed reliefs of overturned and upturned lotus petals, with exquisite lines and curves of pollen stalks. Similar to those carved on the base of bronze Buddha images in the early Chiang Saen style, these stuccoed reliefs point to an influence of Lanna art in combination with that of Sukhothai.

Wat Sa Kaeo

Outside the northern town wall on the way to the Aranyik area of Kamphaeng Phet can be found an ordination hall. Only the large square base has survived. This ordination hall was close to an ancient canal, Khlong Tho Thong Daeng, from which the water flowed into a boundary moat around the ordination hall.

The base of the ordination hall was of laterite and brick, with four receding tiers and a front stairway. On the fourth tier were found two sema stone pedestals, at the front only. These sema stone pedestals were probably added later. Traces of pillars supporting a roof extending along the sides of the ordination hall were found.

Since there is no evidence of other buildings in this temple, it is possible that this ordination hall was used by other temples in the neighbourhood that had no ordination hall.

Ancient Canal (Khlong Tho Thong Daeng)

North of Kamphaeng Phet, a canal called Khlong Tho Thong Daeng receives water from the Ping River in the south of Ban Nong Pling. The water is then carried to the northern area outside Kamphaeng Phet. According to an old map from the reign of King Rama VI of the Rattanakosin period, the name of the canal may have derived from the name of the village, “Tha Thong Daeng”, located at the mouth of this canal.

An ancient canal from Kamphaeng Phet to Muang Bang Phan was dug in the Sukhothai period and restored in the Ayutthaya period. During these two periods people called the canal “Tho Pu Phraya Ruang”. The Royal Irrigation Department dredged this canal between 1981 and 1985. Under the Khlong Tho Thong Daeng project initiated by His Majesty King Bhumibol Adulyadej to carry water from the Ping River a 33,500-rai area in Muang Kamphaeng Phet and Phran Kratai Districts, which have greatly benefited from the project.

Wat Phra Non

This large temple, in the Aranyik area outside the northern town wall derives its name, “Phra Non”, or reclining Buddha, from the principal Buddha image enshrined in the vihāra.

In front of the temple is a group of ancient monuments consisting of a building without walls, a wash room and a well in a bed of laterite.

The temple was arranged in a rectangular plan. Important buildings within the temple were

constructed along on east-west axis, and were made of laterite. A temple wall on two sides, east and south, was made of vertical blocks of laterite topped by horizontal blocks. The type of wall was found in many temples within the town wall and in the Aranyik area.

The temple was divided into 2 zones : the Buddhāvāsa precinct, enclosed with a boundary wall, and the monastic area outside the boundary wall. A walkway from the front, or eastern, gate leading to the Buddhāvāsa area was paved with laterite. Both sides of the walkway were lined with laterite pillars, with lanterns placed on top.

At the front of the temple, the ordination hall had a rectangular base of receding tiers in the form of lotuses, with indented corners forming front and back porches. The base of the principal Buddha image still remains, but the image is in decay. Pillars supporting the roof and the verandahs along the ordination hall were made of octagonal blocks of laterite. Eight sima stones on pedestals around the ordination hall were carved out of slate with beautiful floral designs and edged with intriguing Kanok motifs. Some of the sima stones depict a scene from the Ramayana. These sima stones are on display in Kamphaeng Phet National Museum.

This ordination hall was probably built in the Ayutthaya period, because during Sukhothai period ordination hall were neither large nor served as the main building of a temple. In addition decoration, of sima stones belongs to the Ayutthaya style.

Behind the ordination hall a vihāra enshrines a reclining Buddha image.

The base of the vihāra depicts overturned lotuses superimposed on an unadorned, square base. This type of base is unique. Inside the vihāra, only the base of the reclining Buddha image remains the image itself has disintegrated. Pillars supporting the vihāra roof were of laterite, and are single blocks of vast size about 1 metre wide and 4-5 metres high. These pillars are a striking feature of Kamphaeng Phet architecture the use of large building materials. The structure of the roof was probably made of wood, because there are square holes in the uppermost part of the roof for timber joints. The vihāra wall was made of laterite, with openings for light in the form of a row of balusters. This vihāra was topped with a single 3-level roof, with sides extended along both sides.

The principal chedi is behind the vihara. This circular, or bell-shaped, chedi rests on superimposed bases with different shapes. The lowermost square base has a front niche for enshrining a Buddha image. The multi-receding octagonal tiered base, regarded as typical of Kamphaeng Phet, supports a three-tiered structure in the form of overturned lotuses. Above the large bell-shaped body in the Sukhothai style is a square base shaped like a lotus. The top part, cone-shaped is in ruins. King Chulalongkorn, during his visit to the temple, praised this chedi for its beautiful shape.

Behind the principal chedi is the base of a building and a square mandapa similar to the principal mandapa of Wat Nong Phikun in Nakhon Chum.

Wat Phra Si Iriyabot

In the Aranyik area of Kamphaeng Phet to the north of Wat Phra Non, this temple, facing east, was laid out in a rectangular plan. Significant buildings in the temple lie along an east-west axis. Like Wat Phra Non, there is a well, a washroom and a shelter in front of the temple.

A vihāra stands at the front on a two-level base. The lower level is a tiered base in the form of overturned and upturned lotuses of great height and width, intended for ritual walking in a clockwise direction. Rows of balusters made of laterite imitating wooden ones lie on both sides. The front of this large base was decorated with eight stuccoed lions

and gate guardians on pedestals. The upper level was rectangular, with front and back porches. Inside the vihāra is a structure above floor-level for monks to sit on, a pedestal of the principal Buddha image, and laterite pillars supporting the roof.

Wat Phra Si Iriyabot

Behind the vihāra is a maṇḍapa of large size within a boundary wall. This maṇḍapa, the principal chedi of the temple, has porches on four sides. The square structure in the middle was used to support the roof. Niches on four sides of the maṇḍapa wall enshrined stuccoed Buddha images in four different postures, walking image in the east, a reclining image in the north, a sitting image in the south, and a standing image in the west. The standing Buddha image is in the best condition. The wall set back in order to place the Buddha statues in deep recesses.

This type of maṇḍapa came from Sukhothai, as can be seen in Wat Chetuphon, outside the southern town wall.

Within the boundary wall are many chedi bases. Each square subordinate chedi near the corners of the wall (Prasat style) was topped with a bell-shaped structure in the Sukhothai style. Niches for Buddha images were on four sides of the square body of the chedi. Adjacent to the south temple wall is a small ordination hall enclosed with sima stones.

At the back is a monastic precinct where bases of a hall, houses for monks, toilets and wells were found.

Wat Khong Chai

Situated east of Wat Phra Si Iriyabot, Wat Khong Chai was constructed along an east-west axis. Temple walls were built on two sides west and south. Outside the temple wall, towards the west, a large laterite quarry was found.

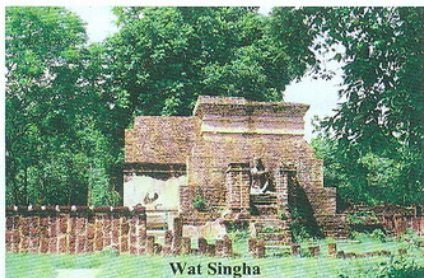
At the front of the temple is a vihāra. Its lower square, base was so high that each side looks like a wall. The upper base was built in the form of lotuses decorated with ringlike mouldings. Front and back porches flanked by stairways on both sides of each covered entrance were also constructed on this upper base. Buildings in this style are common in Kamphaeng Phet. Inside this nine-roomed vihāra, remains a structure above floor-level for monks to sit on and a pedestal of the principal Buddha image in sitting posture.

Behind the vihāra are square and octagonal bases of vihāra and the remains of the principal bell-shaped chedi.

Wat Singha

Located north of Wat Phra Si Iriyabot, Wat Singha was laid out in a rectangular plan and enclosed with a laterite wall.

At the front of the temple is a base of a large building. The base in the form of lotuses decorated with ringlike a large mouldings was designed for ritual walking in a clockwise direction. Low laterite walls were built along two sides of

the base. The front was decorated with stuccoed statues with laterite cores of lions and gate guardians. Eight pedestals for sima stones around the base suggest that the building was a large ordination hall. However, since a structure above floor-level for monks to sit on was found along the southern wall of the building, this building was first used

in the Sukhothai period as a vihāra, and then later, in the Ayutthaya period, as an ordination hall. The sima stones were carved from slate with floral designs and Kanok motifs decorative patterns of the Ayutthaya period.

Next to the base of the vihāra which was later modified as an ordination hall, are remains of the principal chedi enclosed with in a boundary wall. Only an unadorned square base and another square one in the form of lotuses are still in existence. The lower part of this main chedi had niches on four sides. This chedi was made of brick instead of the usual laterite. Evidence from a photograph taken during the reign of King Rama V of the Rattanakosin period, and from fragments of mouldings around the base of the body, suggest that the principal chedi of Wat Singha was bell-shaped, on a square receding-tiered base, similar to the principal stūpa of Wat Kamphaeng Ngam in the Aranyik area of Kamphaeng Phet.

Outside the boundary wall enclosing the Buddhāvāsa precinct, building bases of different sizes were found. These were probably the bases of Sala and houses for monks.

Wat Kamphaeng Ngam

Northeast of Wat Singha and facing eastwards, Wat Kamphaeng Ngam was built along on east-west axis. Enclosed by a laterite wall, all of the buildings were also of laterite.

The principal chedi and vihāra were enclosed within a low boundary wall, and the ordination hall was outside the boundary wall towards the east. The base of the vihāra was constructed in the form of lotuses decorated with ringlike mouldings, with front and back porches. The principal Buddha image inside the vihāra was completely destroyed. Behind the vihāra base are remains of the principal chedi, built of laterite in a circular or bell shape, on a square base. Only the three-tiered structure in the form of overturned lotuses is still in existence. The principal chedis of Wat Singha and Wat Kamphaeng Ngam were similar, but did not niches on the lower base.

Wat Chang Rop

In the highest part of the mound in the Aranyik area of Kamphaeng Phet, this ancient monument faces east. There are traces of a laterite wall in the east and south. The large principal chedi in a bell shape was modified from the chedis surrounded with elephant sculptures in the Sukhothai style. In front of the main chedi is a laterite base of a vihāra, and a rectangular pond dug into a bed of laterite used as a quarry next to the vihāra.

The lower base of the principal chedi was square and large with steep stairways on the four sides leading to the upper base, which was used for ritual walking in a clockwise direction. The stairways were decorated with lion and gate guardian sculptures, now in ruins. At the four entrances to the upper base were archways topped with the spire of a bell-shaped chedi. This is regarded as a unique feature not found in any other ancient monuments, either in Sukhothai or Kamphaeng Phet.

The lower square base featured 68 elephant sculptures, heads and front feet projecting from each side of the base. Each stucco elephant figure had a laterite core and ornamental designs around the neck and legs.

The spaces between the elephant sculptures were decorated with floral designs in high relief. Regrettably, these stucco reliefs were very much damaged.

The upper base was enclosed with a low brick wall with archways on the four sides and small chedis at the corners. Remains of the four corner chedis retain their bases and uppermost parts, which indicate their shape in the form of carambola.

Remains of the principal chedi on the upper base include octagonal and circular tiers and a little bit of the upper sections. The spire or uppermost part has disappeared. The circular tier above the octagonal one was decorated with stucco reliefs, divided into 44 compartments, depicting the story of Buddha. The reliefs are now in ruins. There are beautiful terracotta swans beneath the reliefs.

In front of the principal chedi, a rectangular vihāra base with front and back porches was found. Also discovered were a pedestal for the principal Buddha image of this vihāra and traces of a raised structure for monks to sit on. The principal Buddha statue has disintegrated. Quadrilateral roof pillars were made of laterite.

North of the vihāra is the base of a small building. Because of the sima stones around the base, the building is assumed to be the ordination hall of this temple.

Bell-shaped chedis with elephant figures around the base were popular during the Sukhothai period, both in Sukhothai and its associated towns such as Si Satchanalai and Kamphaeng Phet. This type of chedi was probably influenced by the architectural style of Sri Lanka, diffused through Nakhon Si Thammarat from which Sukhothai adopted Theravāda Buddhism as well as the bell-shaped chedi with elephant sculptures around the base, such as that at Wat Phra Baroma That.

Wat Avasa Yai

This large temple in the Aranyik area of Kamphaeng Phet was two kilometres from Saphan Khom gate. Today highway No.101 (Kamphaeng Phet-Sukhothai) runs in front of this temple. Most of the buildings were made of laterite, with some bricks. In front of the temple is a rectangular pond in a bed of laterite, known as Sam Saen pond. There are no traces of a temple wall. A laterite wall enclosing the Buddhāvāsa precinct was found.

At the front of the temple are two platforms with indented corners. On each platform, eight bases of subordinate chedis were found. These subordinate chedis were built in the same style (bell-shaped) but on the bases of different shapes. Next to the

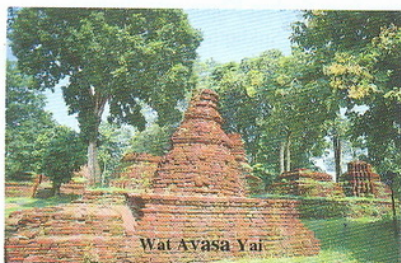
two platforms remains of a vihāra stand in the middle of the Buddhāvāsa precinct on a large base used for ritual walking. The rectangular base was made of laterite, with stairways on three sides.

Similar to the base for ritual walking on the vihāra in Wat Phra Si Iriyabot, rows of laterite balusters stood on two sides of the vihāra, and porches were built at the front and back. Evidence indicates that the walls of this nine-roomed vihāra were high with openings in the form of a row of balusters to let air in.

The large principal chedi was adjacent to the vihāra base. Remains of this main chedi include superimposed octagonal bases the lower one was unadorned, and the upper one was in the form of lotuses with indented corners (five edges for each corner). Next to these octagonal bases is a square base in the form of lotuses with indented corners (five edges for each corner). This square base was so high that it looked like a wall, and was decorated with a ringlike moulding of double tiers. The uppermost part of this chedi has crumbled and fallen into ruins, making it impossible to determine the shape.

The base of the principal chedi in Wat Avāsa Yai is similar to that of the main chedi of Wat Chedi Sung, outside the eastern town wall of Sukhothai. The

main chedi of the latter temple was built in a circular, or bell shape, with an elevated base of great height. It is therefore possible that the principal chedi of Wat Avāsa Yai was of the same style.

To the west, north and south of the Buddhāvāsa precinct, are building bases in various sizes, presumed to be a building group

comprising 31 monk houses, sala, 2 wells and 2 toilets.

This beautifully-planned temple is thought to be a monastery for senior monks of the Aranyawasi sect, because of the large number of buildings, both large and small, in the monastic precinct. In 1907 King Rama IV of the Rattanakosin period visited this temple and commented on the god and demon figures exquisitely carved on the gate. Regrettably, these beautiful sculptures were completely destroyed.

Kamphaeng Phet Historical Park

Ancient monuments in Kamphaeng Phet and Nakhon Chum were first officially protected in 1935 and 1937 through registration as national ancient monuments according to the Royal Gazette, Vol 52, Part 75, March 8, 2478 BE and Vol 54, January 3, 2480 BE.

In 1968 they were registered again, with clearly defined boundaries, in the Royal Gazette, Vol 85, Part 51, May 7, 2511 BE, and divided into 4 groups as follows :

Group 1 within the town wall, comprising 14 ancient monuments and covering an area of 503 rais.

Group 2 in the Aranyik area outside the northern town wall, consisting of 40 ancient monuments and covering an area of 1,611 rais.

Group 3 outside the eastern town wall, composed of 15 ancient monuments, covering an area of 16 rais 3 ngans.

Group 4 in the Thung Setthi area on the west bank of the Ping River (Nakhon Chum), comprising 12 ancient monuments, covering an area of 30 rais 5 ngans.

In 1965 a committee for the restoration of ancient monuments in Sukhothai and Kamphaeng Phet, chaired by Field Marshal Thanom Kittikhachon, the Prime Minister then, was entrusted by the Royal Thai Government with the implementation of rehabilitation, excavation and restoration of ancient monuments in Sukhothai, Si Satchanalai and Kamphaeng Phet. In Kamphaeng Phet, the excavation and restoration of ancient monuments both inside and outside the town wall, were undertaken from 1965 to 1969, and covered 18 sites, Siva Shrine, Wat Phra That, Wat Phra Kaeo, Ancient Palace (Sa Mon), Phet Fortress, Chao Chan Fortress, Chao In Fortress, Mum Muang Fortress, Wat Chang Fortress, Thung Sithi Fortress, Wat Phra Non, Wat Phra Si Iriyabot, Wat Chang Rop, Wat Avāsa Yai, Wat Kalothai, Wat Sum Ko, Wat Chang and Wat Avāsa Noi.

The restoration of ancient monuments in Kamphaeng Phet continued per a budget allotted each year by the government until 1982, when a project to restore and develop the Kamphaeng Phet ancient monuments was incorporated in the fifth National Economic and Social Development Plan (1982-1986) as the

Kamphaeng Phet Historical Park Project. The Fine Arts Department continued the Project until the sixth National Economic and Social Development Plan (1987-1991), which concentrated on the development of ancient monuments and infrastructure in ancient monument areas, both within the town wall and in the Aranyik zone.

Important objectives of the Kamphaeng Phet Historical Park Project include safeguarding the cultural heritage of the nation, developing of ancient monuments and their surroundings into historical parks for education and tourism, and increasing local income and public awareness of the cultural value of the Thai nation.

Kamphaeng Phet Historical Park was officially opened by H.R.H. Princess Maha Chakri Sirindhorn on April 18, 1991. The Historical Park is on the east bank of the Ping River, covering an area of 3.4 square kilometres and divided into 2 zones as follows :

A zone within the town wall covering an area of 503 *rais*, including Wat Phra Kaeo, Wat Phra That, the Ancient Palace (Sa Mon), Siva Shrine, the town wall, moat and fortifications.

A zone outside the town wall, known as the Aranyik area, covering an area of 1,611 *rais* on a mound or small hill. The group of ancient monuments in this area consists of 40 temples, both large and small. Significant temples include Wat Phra Non, Wat Phra Si Iriyabot, Wat Singha, Wat Khong Chai, Wat Nak Chet Sien, Wat Kamphaeng Ngam, Wat Chang Rop and Wat Avāsa Yai.

The group of ancient monuments in the Aranyik area is a unique feature of Kamphaeng Phet. Densely located on a single piece of land on a mound, these ancient monuments were artistically constructed and are examples of as indigenous architecture which reflect excellent craftsmanship and the beliefs of the inhabitants of Kamphaeng Phet of that period. Amidst the well-preserved forest, this group of ancient monuments retains the atmosphere of forest temples in the olden days.

At the 1991 session in Carthage, Tunisia, Sukhothai, Si Satchanalai, and Kamphaeng Phet Historical Parks were recorded on the World Heritage List by the World Heritage Committee of the Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage, because of the abundant evidence of the sublimity and magnificence of architecture in the Sukhothai Kingdom.

ព្រះមហាក្សត្រ

